

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2013

Ref

Litteraturen
skolan

jag vill ut

Statens offentliga utredningar
SOU 1973:1
Utbildningsdepartementet

Litteraturen i skolan

Separat bilagedel 4 till
litteraturutredningens huvudbetänkande
1968 års litteraturutredning (L 68)
Stockholm 1973

Enligt författaren
1975
1975

Intertekst i skolan

Förord

Den 6 juni 1968 bemyndigade Kungl. Maj:t dåvarande chefen för utbildningsdepartementet, statsrådet Palme, att tillsätta högst fem sakkunniga att utreda frågan om litteraturstöd m m.

Med stöd av detta bemyndigande tillkallade departementschefen den 1 juli 1968 som sakkunniga ledamoten av riksdagen redaktören Kaj Björk, tillika ordförande, ledamoten av riksdagen filosofie kandidaten Per Ahlmark, dåvarande ledamoten av riksdagen filosofie doktorn Stellan Arvidson, författaren numera ledamoten av riksdagen Per Olof Sundman samt författaren filosofie licentiaten Per Wästberg.

Till sekreterare åt utredningen förordnades dåvarande kulturattachén Göran Löfdahl och till biträdande sekreterare med speciell uppgift att handlägga utredningens ekonomiska undersökningar dåvarande universitetslektorn Göran Lannegren. Den 31 maj 1972 förordnades vidare civilekonomen Leif Sundkvist till bitr sekreterare.

De sakkunniga har antagit namnet 1968 års litteraturutredning.

Som experter tillkallades den 20 juni 1969 dåvarande chefen för skolöverstyrelsens bibliotekssektion avdelningsdirektören Bengt Hjelmqvist (för utredningens biblioteksexperiment m m) och docenten Harald Swedner (för utredningens sociologiska undersökningar).

Den 25 maj 1971 tillsattes en expertgrupp bestående av adjunkten Lennart Badersten, professorn Staffan Björck, författaren Inger Brattström, docenten Sven-Gustaf Edqvist och docenten Lars Furuland för att studera problem kring litteraturens roll i undervisningen (från förskola till universitet) och vissa frågor rörande barn- och ungdomslitteraturen. Som ordförande för expertgruppen har utredningsledamoten Stellan Arvidson tjänstgjort.

Gruppens studier ingår i det samlade undersökningsprogram utredningen utarbetat. Detta innefattar också utredningens redan publicerade läsvanestudier (SOU 1972:20), biblioteksstudier (SOU 1972:61) och branschstudier (SOU 1972:80). I anslutning till gruppens överväganden och förslag publiceras i Bilaga A en speciell undersökning av utgivningen av barn- och ungdomslitteratur under åren 1966–1970. Denna undersökning är utarbetad av fil mag Christina Tellgren, avdelningen för litteratursociologi vid Uppsala universitet. (Motsvarande studier för vuxenlittera-

turen återfinns i SOU 1972:80.)

Utredningen har valt att publicera expertgruppens studier i en separat volym liksom tidigare skett med läsvane-, biblioteks- och branschstudier. Vi hoppas att den debatt som kan uppstå kring resultaten skall kunna vägleda utredningen i arbetet med huvudbetänkandet. Skrifterna kommer tillsammans att utgöra ett viktigt underlag för de överväganden och förslag litteraturutredningen kommer att framföra i sitt huvudbetänkande.

Utredningen finner föreliggande material vara av stort intresse, men publicerar det nu utan att ta direkt ställning till det; utredningen kommer att redovisa sin syn på resultaten i sitt huvudbetänkande.

Avslutningsvis vill utredningen tacka alla dem som direkt eller indirekt bidragit till denna skrift.

Kaj Björk

Per Ahlmark Stellan Arvidson Per Olof Sundman Per Wästberg
/Göran Löfdahl Göran Lannegren Leif Sundkvist

Experternas förord

Intresset för läsning och förmågan att läsa med urskillning och behållning grundläggs i barndomen. Bokbrist i barndomsmiljöerna och försummelse i den tidiga lästräningen kan för all framtid blockera tillträdet till litteraturen. Skolan måste tillmätas största betydelse just när det gäller att väcka och vidmakthålla intresset för läsning av värdefull litteratur.

Litteraturutredningen har tagit fasta på detta och tillkallat en särskild expertgrupp (i den följande framställningen kallad EG) som fått i uppdrag att översiktligt gå igenom litteraturläsningens villkor på undervisningsväsendets olika stadier. Gruppen har försökt göra detta alltifrån förskolan till och med lärarutbildningen; läroplanerna och andra bestämmelser har granskats och ställts i relation till dagens verklighet, inte minst med hjälp av de erfarenheter som gruppens ledamöter fått i sin yrkesverksamhet. För att visa hur problemen på de olika stadierna skall kunna lösas framför gruppen sedan undan för undan en rad yrkanden.

Utredningens tidsplan i stort har inte givit expertgruppen möjlighet att initiera forskning på något av alla tänkbara delområden t ex i fråga om skolans litteraturval, experiment med olika lästekniker eller undervisningsformerna i övrigt. Härigenom har denna bok fått en annan karaktär än litteraturutredningens föregående bilagedelar. Ett undantag är bilaga A till denna skrift som innehåller en undersökning av barn- och ungdomsbokutgivningen. Den an knyter nära till de i "En bok om böcker" (SOU 1972:80) redovisade branschstudierna.

Kapitlet om Svenska Barnboksinstitutet har också en delvis annan och mer detaljerad karaktär än övriga kapitel. Orsaken härtill är att litteraturutredningen i juni 1972 erhöll särskilt uppdrag att överväga Svenska Barnboksinstitutets framtida ställning och organisation.

Det är självklart att många frågor endast ytligt eller inte alls kan beröras vid en översiktlig genomgång av ett så vidsträckt fält. Gruppen har emellertid sökt hålla samman sina överväganden och förslag under ett huvudperspektiv: "litteraturen i skolan".

Vår förhoppning är att denna skrift skall väcka debatt inom – och utom – skolväsendet och att litteraturutredningen tar fasta på gruppens yrkanden och för dem vidare.

Stellan Arvidson

Lennart Badersten

Staffan Björck

Inger Brattström

Sven-Gustaf Edqvist

*Lars Furuland
/Göran Löfdahl*

Interest in learning and teaching is a central theme in the history of education. The development of pedagogical theories and methods has been shaped by various social and cultural factors. In the 19th century, the idea of the school as a place for the transmission of knowledge and values became dominant. This was followed by the development of different pedagogical approaches, such as the humanistic and constructivist views. The 20th century saw a focus on the individual learner and the importance of the learning process. Today, the focus is on the development of the learner's personality and the ability to learn independently. The history of education is thus a reflection of the changing needs and values of society.

The history of education is a complex and multifaceted field. It encompasses the development of educational theories, the evolution of teaching methods, and the changing role of the school in society. The history of education is also a reflection of the broader history of human civilization. The development of education has been a continuous process, shaped by the needs and values of different cultures and eras. The history of education is thus a story of human progress and the pursuit of knowledge.

The history of education is a story of human progress and the pursuit of knowledge. It is a story of the development of educational theories and methods, and the changing role of the school in society. The history of education is a reflection of the broader history of human civilization. The development of education has been a continuous process, shaped by the needs and values of different cultures and eras. The history of education is thus a story of human progress and the pursuit of knowledge.

The history of education is a story of human progress and the pursuit of knowledge. It is a story of the development of educational theories and methods, and the changing role of the school in society. The history of education is a reflection of the broader history of human civilization. The development of education has been a continuous process, shaped by the needs and values of different cultures and eras. The history of education is thus a story of human progress and the pursuit of knowledge.

The history of education is a story of human progress and the pursuit of knowledge. It is a story of the development of educational theories and methods, and the changing role of the school in society. The history of education is a reflection of the broader history of human civilization. The development of education has been a continuous process, shaped by the needs and values of different cultures and eras. The history of education is thus a story of human progress and the pursuit of knowledge.

The history of education is a story of human progress and the pursuit of knowledge. It is a story of the development of educational theories and methods, and the changing role of the school in society. The history of education is a reflection of the broader history of human civilization. The development of education has been a continuous process, shaped by the needs and values of different cultures and eras. The history of education is thus a story of human progress and the pursuit of knowledge.

The history of education is a story of human progress and the pursuit of knowledge. It is a story of the development of educational theories and methods, and the changing role of the school in society. The history of education is a reflection of the broader history of human civilization. The development of education has been a continuous process, shaped by the needs and values of different cultures and eras. The history of education is thus a story of human progress and the pursuit of knowledge.

The history of education is a story of human progress and the pursuit of knowledge. It is a story of the development of educational theories and methods, and the changing role of the school in society. The history of education is a reflection of the broader history of human civilization. The development of education has been a continuous process, shaped by the needs and values of different cultures and eras. The history of education is thus a story of human progress and the pursuit of knowledge.

Stellen Sie sich vor, Sie sind ein Lehrer in einer Klasse. Wie würden Sie den Unterricht gestalten? Welche Methoden würden Sie verwenden? Wie würden Sie die Schüler motivieren? Diese Fragen sind zentral für die Pädagogik und verdienen eine gründliche Auseinandersetzung.

Innehåll

<i>En sammanfattning</i>	9
Kapitel 1 <i>Inledning</i>	17
Kapitel 2 <i>Skolkommissionen</i>	18
Kapitel 3 <i>Skolberedningen (SB)</i>	20
Kapitel 4 <i>Grundskolans läroplan</i>	22
Kapitel 5 <i>Intentioner och verklighet</i>	24
Kapitel 6 <i>Förskolan</i>	25
6.1 Organisation	25
6.2 Boken i förskolan	26
6.3 Lärarutbildningen	28
Kapitel 7 <i>Grundskolan</i>	30
7.1 Läsförmågan	30
7.2 Litteraturläsningen	32
7.3 Skrivning och kreativitet	33
7.4 Lärarutbildningen	35
7.5 Läromedlen	36
7.6 Timplanen	37
Kapitel 8 <i>Gymnasieskolan</i>	39
8.1 Mål och riktlinjer	39
8.2 Timplanen	41
8.3 Kursplanerna	43
8.4 Brister i läsfärdigheten	44
Kapitel 9 <i>Skolbiblioteket och den fria litteraturläsningen</i>	46
9.1 Grundskolan	46
9.1.1 Skolbibliotekets funktioner	46
9.1.2 Skolbibliotekets organisation	47
9.2 Gymnasieskolan	50
9.2.1 Gymnasiebibliotekets funktioner	50

9.2.2	Gymnasiebibliotekets organisation	51
9.3	Samverkan skola – folkbibliotek	53
9.4	Sammanfattning	55
Kapitel 10 <i>Vuxenutbildningen</i>		56
Kapitel 11 <i>Ämneslärarutbildningen i svenska</i>		60
11.1	Ämnesteoretisk och praktisk-pedagogisk grundutbildning	60
11.2	Fortbildning	65
Kapitel 12 <i>Forskning om barn- och ungdomslitteratur</i>		68
Kapitel 13 <i>Svenska Barnböksinstitutet</i>		72
13.1	Utredningsuppdraget	72
13.2	Expertgruppens arbete	72
13.3	Organisation, historik, ekonomi, verksamhet	73
13.4	Expertgruppens utgångspunkter vid frågans bedömning	74
13.5	Institutets uppgifter	76
13.6	Expertgruppens förslag	77
13.6.1	Stiftelseformen	77
13.6.2	Styrelsen	78
13.6.3	Tjänsterna och deras inriktning	78
13.6.4	Lokalerna	78
13.6.5	Bok- och tidskriftsinköpen, informationsverksamheten	81
13.7	Förslagets innebörd och kostnaderna för genomförandet	81
<i>Bilaga A Utgivningen av barn- och ungdomslitteratur i Sverige 1966–1970</i>		85
A. 1	Inledning	85
A. 2	Svensk barnboksstatistik	87
A. 3	Undersökningens uppläggning	91
A. 4	Utgivningen 1966–1970	92
A. 5	Skönlitterära genrer	94
A. 6	Facklitterära ämnesområden	95
A. 7	Förlagen	98
A. 7.1	Förlagsöversikt	99
A. 7.2	De största förlagen	100
A. 7.3	Svenskt/utländskt, förstagångsutgivning/omtryck	101
A. 7.4	Den seriebundna utgivningen	105
A. 7.5	Upplagornas storlek	108
A. 8	Svenska original och översättningar	110
A. 9	Originalspråk	112
A. 10	Förstagångsutgivning och omtryck	115
A. 11	Medelpriser och prisutveckling	117
<i>Reservation</i>		122
<i>A Summary in English</i>		125

En sammanfattning

Då litteraturutredningens expertgrupp – här betecknad EG – behandlar problemkomplexet skolan och litteraturen avses med skola hela skolväsendet från barndaghemmen till vuxenutbildningen (1). Även lärarhögskolornas och universitetens verksamhet berörs i den mån detta ansetts ha betydelse för de frågeställningar som EG diskuterar.

EG tillmäter skolan stor betydelse i vårt folks fostran till ett läsande folk och kan därvid stödja sig på de stora skolutredningarnas betänkan- den (2,3) och på gällande läroplan för grundskolan (4). EG konstaterar emellertid att skolan i väsentliga stycken misslyckats med denna uppgift (5).

En inte obetydlig grupp elever lämnar skolan med en negativ inställning till bokläsning. EG gör gällande att en viktig orsak härtill ligger i att själva läsandet bereder dessa elever alltför stor möda och att upprinnelsen måste sökas i barndomsmiljön: barn som kommer från språkligt torftiga hem har svårigheter med den grundläggande *förmågan att läsa innantill* och inhämtar aldrig det handikapp de härvid har i jämförelse med mera gynnade kamrater. EG rekommenderar en utbyggnad av systemet med barndaghem, och ansluter sig till förslagen om allmän förskola; motiveringen är i båda fallen nödvändigheten att ge vissa barn kompensatio- n för kulturellt torftig hemmiljö. Emellertid understryker EG att även barn från gynnade hem har behov av de sociala kontakter och den stimulerande miljö som daghem och lekskolor erbjuder (6.1). Att grundskolan inte lyckats med att upphäva de svagt presterande barnens handikapp i fråga om läsförmågan beror enligt EG på att den systematiska lästräningen försummas i grundskolan. EG föreslår en förstärkning av lågstadielärarnas metodiska skolning när det gäller läsundervisningen; för mellanstadielärarnas del rekommenderas en inriktning av fortbildning- en som gör lärarna bättre skickade att på mellanstadiet anknyta till lågstadiets läsundervisning och vidareutveckla läsförmågan; vissa tillägg till de anvisningar som reglerar utbildningen föreslås. För grundskolans alla stadier kräver EG åläggande för alla lärare att genom individualiserad läsundervisning söka föra varje barn fram till god läsförmåga och till en efter varje ämne anpassad studieteknik (7.1). För vissa linjer inom gymnasieskolan föreslås speciella åtgärder (8.4).

Särskild vikt lägger EG på *boktillgången* för de uppväxande. Barndaghem och lekskolor bör utrustas med kvalitativt och kvantitativt tillfredsställande boksamlingar, och samarbete med ortens folkbibliotek bör för dessa skolors vidkommande inledas eller intensifieras (6.1). Liknande synpunkter anläggs på grundskolan; EG föreslår även inrättande av arbetsstipendier till författare och/eller bildkonstnärer för speciellt angelägna projekt (7.5). Frågan om skolbiblioteket och den fria litteraturläsningen behandlar EG i ett särskilt kapitel (9). Skolbiblioteket har till uppgift att vara ett arbetsinstrument i undervisningen och att svara för utlåning av böcker för fri läsning. Dualismen har så tillvida varit till skada för bokutlåningen, som denna fått för kort tid till sitt förfogande eller rent av flyttats bort från skolan. EG anser att utlåningsverksamhet är en del av skolans pedagogiska verksamhet och bör vara inordnad i denna.

EG lägger vikt vid att skönlitteraturen, främst barn- och ungdomslitteraturen, är väl representerad i klassbiblioteken och att nyutkommen litteratur på olika sätt görs tillgänglig för eleverna. EG hävdar med skärpa att skönlitteraturen också har sin plats i skolbiblioteket; utlåningen kan inte enbart överlämnas till folkbiblioteket. För att skolbiblioteket skall kunna fylla sina uppgifter bör det vara öppet hela skoldagen. EG understryker vidare önskvärdheten av skolbibliotekarietjänster på heltid. Vikten av samarbete skola – folkbibliotek betonas. EG föreslår som villkor för statsbidrag till barndaghemmen att dessa systematiskt samarbetar med folkbiblioteken, och att i den kommande allmänna förskolans program sådant samarbete påbjuds. För samarbete mellan å ena sidan grundskolan och gymnasieskolan, å andra sidan folkbiblioteket rekommenderas vissa åtgärder.

För att skolan skall bli klart medveten om sin uppgift att föra de unga fram till *litteraturintresse* och bokläsning, krävs enligt EG en genomförd individualisering, varvid läraren utgår från varje elevs dokumenterade behov av viss läsning; i detta sammanhang riktas uppmärksamheten på den fara som hotar från den maskinmässigt producerade triviallitteraturen (7.2). Betydelsen av fri skrivning och kreativitet för att skapa ett djupare litteraturintresse betonas (7.3). Också läromedlens betydelse diskuteras och EG understryker att barn- och ungdomslitteraturen i vida större utsträckning än för närvarande kan begagnas i undervisningen (7.5). Medan läroplanen i grundskolan är klart inriktad på att främja elevernas litteraturintresse, lämnar gymnasieskolans läroplan i detta avseende mycket övrigt att önska – inte minst när det gäller övergripande mål och riktlinjer. Elevens personlighetsutveckling sätts där i centrum för gymnasieskolans arbete, men litteraturläsningen har tilldelats en mycket liten roll. Inte heller uppmärksammas elevernas egen skapande verksamhet på det litterära området. EG föreslår en revision av läroplanens ”Mål och riktlinjer” i avsikt att ge litteraturläsningen en mera central plats (8.1). EG påpekar vidare att kursplanen i svenska för de treåriga linjerna är föråldrad; den skrevs för ett decennium sedan och har inte kunnat ta hänsyn till den moderna litteraturpedagogiken; en revision föreslås (8.3).

Ämnet svenska har på grundskolans låg- och mellanstadier ett tillfredsställande *timtal*. EG konstaterar, att timtalet däremot är otillräckligt på högstadiet samt på vissa linjer i gymnasieskolan och föreslår en ökning

(7.4 och 8.2).

EG går igenom de olika formerna för *vuxenutbildning*, önskar uppmärksamhet åt litteraturläsning vid omskolningskurser och i undervisningen i svenska för invandrare, knyter förhoppningar till den kommunala vuxenutbildningen i grundskolans och gymnasieskolans ämnen, understryker att folkhögskolans betydelse alltså är stor, inte minst med hänsyn till litteraturstudierna där, och uppehåller sig till sist vid studiecirkelverksamhetens möjlighet till expansion på litteraturstudiets område (10).

EG har ägnat särskild uppmärksamhet åt de brister i *lärarutbildningen* som försvårar skolans uppgift att föra eleverna fram till bokintresse och litteraturläsning. Som redan påpekats föreslår EG förstärkning av momentet barnlitteratur i förskollärarutbildningen och i utbildningen för fritidspedagoger (6.3). I fråga om grundskolans klasslärare konstaterar EG att den tillmätta tiden i lågstadielärarutbildningen är för kort för att ge tillräcklig kunskap om barnlitteraturen och dess problem. Vad ämneslärarna beträffar är tiden för litteraturundervisningens metodik för knappt tilltagen. EG kräver långtgående samverkan mellan lärarhögskolornas metodikundervisning i litteratur och universitetens utbildning i ämnet svenska (7.4). I fråga om denna sistnämnda konstaterar EG att tiden för litteraturstudier är alltför kort; för en systematisk genomgång av världslitteraturen (inklusive den svenska litteraturen) har anslagits blott tolv veckor. EG diskuterar möjligheten att för ämnet svenskas del skapa en ettämnesexamen, varigenom ämnet skulle få sex terminer till sitt förfogande och litteraturundervisningen få rimlig plats. EG diskuterar också alternativt möjligheten att vidga tidsramen för den ämne-teoretiska utbildningen från sex till åtta terminer för fil.kand.-examen vari svenska ingår. EG har stannat inför lösningen med ettämnesexamen (11.1). På denna punkt föreligger en reservation.

EG understryker, att påbyggnadskursen D 1, som för de studerande i kontakt med litteraturstudiets vetenskapliga problemställningar, bör tillerkännas ett högre meritvärde vid intagning till praktisk lärarutbildning. I övrigt hänvisar EG till möjligheterna att stärka litteraturundervisningen inom fortbildningens ram och föreslår försöksverksamhet med samarbete mellan universiteten och fortbildningsavdelningen vid lärarhögskolan i Linköping samt stöd åt lärarens enskilda fortbildningsarbete (11.2).

Behovet av *forskning* om barn- och ungdomslitteratur föranleder EG att framlägga ett förslag om forskningstjänster, bl a två professurer. I och med detta förslag tar EG ställning till från Kungl. Maj:t remitterad skrivelse i ämnet från FLYCO (12).

I skrivelse från departementschefen den 7 juni 1972 erhöll litteraturutredningen i uppdrag att överväga *Svenska Barnboksinstitutets* framtida ställning och organisation. Expertgruppen behandlar dessa problem i kapitel 13 och tar där för sin del ställning till departementschefens skrivelse. EG föreslår en omkonstruktion av Svenska Barnboksinstitutet till en statlig stiftelse med ett antal intressenter, representerande myndigheter och organisationer med anknytning till barn- och ungdomslitteraturområdet. Den nya organisationsformen bör vara en förutsättning för

ett ökat ansvarstagande från statens sida för institutets framtid. Ett genomförande av det framlagda förslaget utgör enligt gruppens mening den bästa garantin för en kontinuerlig fortsättning av verksamheten. Samtidigt skapas möjligheter att åstadkomma den utvidgning och förbättring av institutets verksamhet som nu framstår som helt nödvändig.

Kostnaderna för den föreslagna reformen innebär en merutgift för staten på 353 000 kr i jämförelse med de anslag som utgår till institutet för budgetåret 1972/73.

Slutligen redovisas i en bilaga en undersökning av utgivningen av barn- och ungdomslitteratur i Sverige åren 1966–1970.

Sammanfattning av bilaga A: Utgivningen av barn- och ungdomslitteratur i Sverige 1966–1970

A.1 Inledning

Undersökningen gäller utgivningen av barn- och ungdomslitteratur i Sverige under åren 1966–1970 men den kompletteras med vissa uppgifter om 1971 och 1972 års utgivning. Materialet till undersökningen har i huvudsak hämtats ur den svenska nationalbibliografin (Svensk bokförteckning).

Inledningen erinrar om att begreppet *barns och ungdoms läsning* inte sammanfaller med begreppet *barn- och ungdomslitteratur*. Barnens läsning innefattar även annat än barn- och ungdomsböcker såsom serietidningar och böcker för vuxna. Massmarknadslitteraturen (triviallitteraturen) innehåller dessutom en rad billiga bokserier, spridda genom Pressbyrån till bl a kiosker och varuhus, vilka läses av både vuxna och ungdom. Detta har framgått av litteraturutredningens läsvaneundersökningar (SOU 1972:20).

I inledningen framhålles vidare att barnlitteraturen¹ i Sverige tidigare inte ägnats några översiktliga kvantitativa studier. Det nu framlagda siffermaterialet borde alltså kunna bli föremål för ytterligare kommentarer från branschhåll och i den allmänna barnboksdebatten.

A.2 Svensk barnboksstatistik

Fr o m 1953 började Bibliografiska institutet publicera årlig bokstatistik. Dessförinnan förekommer endast sporadiskt någon statistik över utgivningen av barn- och ungdomslitteratur. Man vet dock att det kring sekelskiftet utkom ungefär hundra titlar årligen för barn och ungdom och vid 1940-talets slut 350 à 400 titlar.

Uppgifter om hur många titlar som årligen utkommer föreligger fr o m 1953. Man kan konstatera att barnboksutgivningen i stort sett ökar i takt med den totala bokutgivningen under de närmast följande åren. En markant topp för barnlitteraturen inträffar 1957, då 628 titlar noteras — en ökning från närmast föregående år med 80 titlar. Därefter sker en

¹ I det följande förekommer ofta begreppet *barnlitteratur*. Denna används i framställningen som synonym till *barn- och ungdomslitteratur* utan någon speciell särskiljande innebörd.

nedgång och ett så lågt tal som 414 registreras för 1963. Under den följande delen av 1960-talet ökar utgivningen fram till 1967 då den uppgår till 542 titlar. Efter en viss minskning 1968 når utgivningen sitt högsta tal under hela perioden 1969 med 655 titlar, varpå följer en nedgång till 583 titlar 1971. Det är dock anledning att använda Bibliografiska institutets siffror för enstaka år med en viss försiktighet (av skäl som framgår av avsnitt A.4).

A.3 Undersökningens uppläggning

Avdelningen "Böcker för barn och ungdom" i Svensk bokförteckning har använts som källa. Men tryckåret för varje bok (och ej katalogåret) har valts som grund för periodindelningen. Detta tillvägagångssätt har visat sig ge de säkraste resultaten.

A.4 Utgivningen 1966–1970

Undersökningen visar att barnboksutgivningen i titlar räknat är i stigande under perioden. Samma bild ger Bibliografiska institutets siffror om de grupperas i tvåårsperioder, varvid tillfälliga missvisningar för vissa enskilda år motverkas. Sådana missvisningar kan uppstå på grund av att institutets statistik bygger på böckernas katalogiseringsår; man får räkna med vissa oregelbundenheter i leveranser och katalogiseringskapacitet.

Facklitteraturen (som dock är svår att definiera när det gäller barnlitteraturen) utgör endast en liten del av hela titelutbudet. *Skönlitteraturen* har alltså varje år 1966–1970 svarat för över 85 procent av hela utgivningen för barn och ungdom i titlar räknat.

Vid en sådan uppdelning av totalsiffrorna på skönlitteratur och facklitteratur kan man iaktta en tendens till stagnation för främst facklitteraturen 1970, som är det sista året av den undersökta perioden. Bibliografiska institutets årsstatistik 1971 visar att denna tendens kvarstår efter 1970 och nu framträder särskilt för skönlitteraturen. En enkät till Svenska bokförläggareföreningens medlemmar 1972 tyder på att utgivningen förblivit på denna lägre nivå; de svenska originalen har nu minskat påtagligt.

A.5 Skönlitterära genrer

För den undersökta perioden utgör andelen *prosa* av skönlitteraturen för barn och ungdom hela 96,2 procent (2 449 titlar). Därtill kommer gruppen *samlingar och periodica* (2,7 %) som huvudsakligen innehåller prosabidrag. De två återstående genrererna, *dramatik* och *poesi*, svarar endast för någon procent av utgivningen.

A.6 Facklitterära ämnesområden

Precis en tredjedel av facklitteraturen för barn tillhör ämnesområdet Religion (128 titlar). Därefter följer Naturvetenskap (14,3 procent) och Ekonomi och näringsväsen (8,6 procent). Den senare avdelningens ganska

höga utgivningssiffror förklaras av att hobbyböcker om djur placeras här. Ämnesområdet Historia har svarat för 7,6 % av hela facklitteraturutgivningen, Teknik, industri och kommunikationer också för 7,6 procent och Idrott, lek och spel för 7,0 procent.

A.7 Förlagen

77 förlag — de flesta tillfälliga utgivare av barnlitteratur — har publicerat barnböcker 1966–1970. De tre största förlagen i titlar räknat är B Wahlström (inklusive Lindblads) med 771 titlar, Rabén & Sjögren med 528 och Bonniers med 483. Ytterligare tjugo förlag har utgivit tio titlar eller mer under perioden. I gruppen Övriga förlag ingår 54 barnboksutgivare varav 41 bara svarat för en à två titlar.

Endast ett större förlag kan betecknas som ett *specialförlag* för barnböcker: Carlsen/Illustrationsförlaget. Saga som tidigare var ett självständigt specialförlag för barnböcker, ingår numera i Läromedelsförlagen (Esselte Studium efter 1 juli 1972).

En grupp förlag har anknytning till *religiösa organisationer*. Deras utgivning uppgår till 231 titlar eller 7,9 procent av alla barnbokstitlar 1966–1970. Övriga förlag med anknytning till *folkrörelser* — främst Rabén & Sjögren och Tiden/FIB — svarar för 23,2 procent av titelutbudet.

Vissa förlag har en mer påtaglig inriktning än övriga mot en försäljning på *massmarknaden* (dvs genom Pressbyrån och/eller varuhuskedjor). Detta innebär dock i regel inte att dessa förlag, som i jämförelsevis stor utsträckning använder sig av massmarknadskanalerna, skulle avstå från bokhandelsdistribution; tvärtom är bokhandeln i regel en viktig kanal även för deras utbud av böcker. Förlag som relativt ofta siktar mot massmarknadsförsäljning är B Wahlström, Carlsen/Illustrationsförlaget, Åhlén & Åkerlund/Semic och Williams; även FIB:s ”gyllene böcker” bör här nämnas.

En huvuddel av den svenska barnboksutgivningen är *seriebunden*, dvs titlarna ingår i olika barn- eller ungdomsboksserier från förlagen. 1 764 titlar av totalt 2 930 som utgavs 1966–1970 tillhör skilda barnboksserier. B Wahlström, som är det klart största barnboksförlaget om man räknar i titlar, har praktiskt taget hela sin utgivning fördelad på olika serier.

I den seriebundna barnboksutgivningen dominerar omtrycken. Endast ett par av barnboksserierna lägger huvudvikten vid förstagångsutgivna böcker.

I ett särskilt avsnitt (A.7.3) av förlagskapitlet behandlas frågan om *upplagornas storlek*. Bara ett sextital notiser i Svensk bokförteckning uppstår upplagetal. Det gäller omtryck från Bonniers förlag och upplagorna uppges ligga mellan 2 000 och 16 000 exemplar; medeltalet är 6 300.

Seriösa barnböcker från ”kvalitetsförlag” kan naturligtvis bli bästsäljare, som exempelvis Astrid Lindgrens böcker med samlade upplagor på ibland omkring 400 000 exemplar (Pippi Långstrump). Men för den seriösa barnboken i övrigt torde upplagan ligga på ca 3 500–5 000 exemplar eller i bästa fall på 6 000–7 000 om författaren är väl etablerad på marknaden. Går en bok bra och omtryck blir aktuellt kan den nya

upplagan uppgå till 3 000–6 000 exemplar.

För böcker i billighetsserier torde en upplaga på 15 000–25 000 exemplar vara tämligen normal. Man trycker knappast en lägre upplaga än 8 000 exemplar med tanke på priset. En upplaga på 45 000 ”före jul” kan tänkas för en massmarknadsbok. För tunna häften i sk miniboksformat uppges upplagan i regel ligga kring 100 000 exemplar.

Statens pris- och kartellnämnd har i sin lönsamhetsundersökning för litteraturutredningen (SOU 1972:80) insamlat upplageuppgifter från fyra förlag med omfattande barnboksutgivning: Bonniers, Rabén & Sjögren, Tiden/FIB och Almqvist & Wiksell/Geber. Även följande förlag med en viss barnboksutgivning ingår i SPK:s förlagsutval: Verbum, Natur och Kultur och LTs förlag – däremot tyvärr inte B Wahlströms förlag. Uppgifter har insamlats om ett urval av utgivningen 1966. En summering av de olika upplagor och omtryck som titlarna uppnått under åren 1966–1970 visar att närmare 58 procent tryckts i mindre än 10 000 exemplar medan drygt 42 procent nådde över denna gräns, därav 7 procent till och med över 25 000.

Skönlitteraturen för vuxna uppnår vida lägre upplagor än barnböckerna. För vuxenlitteratur av fiktionskaraktär är medelvärdet (enligt SPK-undersökningen) 5 375 och medianvärdet 3 250 producerade exemplar per titel. För barnlitteraturen är motsvarande siffror 12 591 och 7 620 exemplar. Försäljningen är också väsentligt gynnsammare för barnlitteraturen än för skönlitteraturen för vuxna. Antalet sålda exemplar uppgår för barnlitteraturen till 4 945 exemplar (medianvärde; medelvärdet är 9 044 ex), medan skönlitteraturen endast uppnår en försäljning på 1 015 exemplar (medianvärde; det framräknade medelvärdet är 2 743 ex).

A.8 Svenska original och översättningar

Svenska original¹ och översättningar svarar för ungefär hälften var av den totala utgivningen för barn och ungdom 1966–1970 (51,2 procent svenska original). För skönlitteraturen är andelen svenska original 49,6 procent och för facklitteraturen, som ju bara består av ett litet antal titlar inom barnlitteraturen, 61,7 procent.

A.9 Originalspråk

I genomsnitt 71,5 procent av all översatt barnlitteratur 1966–1970 har engelskan som originalspråk. Andelen har successivt ökat under perioden och uppgick 1970 till 76,5 procent. Enligt 1971 års siffror från Bibliografiska institutet har engelskans andel ökat ytterligare något 1971. Därnäst följer franskan (6,8 procent), danskan (6,2), tyskan (4,7) och norskan (4,3).

Om man räknar bort de tre i sammanhanget stora utomnordiska språken (engelska, franska och tyska) samt även de nordiska språken och holländskan (1,7 procent) och vidare den lilla gruppen ”fler språk i samma bok” (3,4 procent) återstår endast 1,4 procent för världens alla andra språk – ett klent resultat av strävandena att internationalisera barnboksutgivningen.

¹ Termen *svenska original* används som gemensam beteckning för alla böcker ursprungligen skrivna på svenska, dvs både försttagångsutgivning och omtryck.

A.10 Förstagångsutgivning och omtryck

Förstagångsutgivningen¹ svarar för 53,7 procent (1 572 titlar) och omtrycken för 46,3 procent av den totala barnboksutgivningen 1966–1970. En kontinuerlig ökning för förstagångsutgivningen sker t o m 1969 varefter en minskning noteras 1970 med 49 titlar. Trots denna nedgång under periodens sista år kan man för hela perioden konstatera en ökning för förstagångsutgivningen med 24,7 procent.

Omtrycken ökar starkt under periodens sista år (från 262 titlar 1969 till 333 1970) och uppgången 1966–1970 blir hela 35,4 procent. Främst är det de seriebundna böckerna på B Wahlströms förlag som i ovanligt stor utsträckning tryckts om 1970.

A.11 Medelpriser och prisutveckling

Den skönlitterära barnboksutgivningen har högst medelpris 1967, då det låg på 9:43. Därefter sjunker det och är 1970 under nio kronor. Medelprisindex visar en nedgång med 6,2 procent under perioden 1966–1970. Jämfört med konsumentprisindex som steg med 16,8 procent under samma tid har alltså genomsnittspriset sjunkit påtagligt.

Förstagångsutgivningen av skönlitteratur uppvisar högre medelpriser (i genomsnitt 9:50 under åren 1966–1970) än hela skönlitteraturutgivningen för barn och ungdom. Medelprisindex för förstagångsutgivningen steg med 6,6 procent.

Om man granskar den seriebundna utgivningen så ligger dess medelpris drygt en krona lägre än för den totala skönlitteraturutgivningen för barn och ungdom.

Frekvenstabellerna ger den viktiga upplysningen att merparten av barnböckerna inte har ett pris i närheten av de framräknade medelpriserna. En mycket tung utgivning av tämligen billiga böcker uppvägs av färre dyra. Prisgruppen 4–6 kr (ganska långt från medelpriset på 8 à 9 kr) har den största frekvensen; B Wahlström har nära 600 titlar i denna grupp.

En granskning av de böcker, som Bibliotekstjänst på grundval av recensioner och andra omdömen valt ut till årets bästa böcker 1966 och de följande åren t o m 1970, visar att priserna på erkända och kvalitativt jämförelsevis högtstående böcker för barn och ungdom ligger väsentligt högre än genomsnittspriset för hela barnboksutgivningen. Dessa priser stiger 1966–1970 från i genomsnitt nära 13 kr till ca 14:50. I prishänseende förekommer således en skiktning inom barnlitteraturutgivningen, som uppenbarligen måste försvåra för "kvalitetsböckerna" att nå en omfattande spridning. Dessa böcker har att konkurrera med ett stort utbud av väsentligt billigare böcker.

Den nämnda prissänkningen, som skett under perioden om man räknar på hela utgivningen, är inte så gynnsam som den i förstone kan te sig. Förlagen har inte pressat priset på alla sorters böcker. Det är den seriebundna utgivningen med sina jämförelsevis höga upplagor och talrika omtryck som främst hjälper till att hålla nere genomsnittspriset, medan utgivningen av icke seriebundna böcker och förstagångsutgivningen uppvisar något stigande priser under perioden.

¹ Termen *förstagångsutgivning* används här om böcker, både svenska original och översättningar, som för första gången utges i Sverige.

Intresset för läsning och förmågan att läsa med urskillning och behållning är i hög grad beroende av uppväxtmiljön, av hem, skola och kamratrekrets. Skolans betydelse har under de senaste decennierna alltmer uppmärksamats.

Med *skola* menas i sammanhanget de offentliga och privata institutioner som är knutna till undervisningsväsendet: barndaghem, lekskolor och fritidshem, den obligatoriska grundskolan, gymnasieskolan, de postgymnasiala utbildningsanstalterna samt institutioner och organisationer som bedriver vuxenundervisning. En plats för sig intar de olika lärarutbildningsanstalterna samt universiteten.

Så småningom kommer den övervägande delen av de uppväxande och unga i vårt land att börja sin skolgång i barndaghemmet och i lekskolan för att efter genomgång av grundskolan och gymnasieskolan avsluta sin utbildning i postgymnasiala utbildningsanstalter. Eftersom skolgången på detta sätt utsträckts för alla, bör skolan kunna betraktas som en helhet, där alla stadier samverkar för uppnåendet av de slutmål som samhället uppställer och som numera kan sammanfattas i begrepp som personlighet och personlig kultur.

I den personlighetsutveckling, som skolan genom sin miljö och sin undervisning skall befrämja, spelar skolningen av litteraturförståelsen en central roll. Skolan har härvidlag två uppgifter. Den skall uppöva elevernas läsförmåga, så att inga tekniska hinder står i vägen för litteraturtillägnet, och den skall grundlägga intresse för läsning, hjälpa eleverna att finna vägar till den kvalificerade litteraturen och väcka deras behov av daglig läsning, inte minst av skönlitteratur.

Härom är de stora skolutredningar, som sedan 1940 sysslat med skolreformens problem, ense. I gällande läroplaner har samma syn kodifierats.

I sin kritik av dåvarande skolsystem, inom vilket de flesta uppväxande fick nöja sig med sjuårig folkskola, säger 1946 års skolkommission (SK) i sitt principbetänkande 1948:

”Undervisningen i vissa grundläggande färdighetsämnen i den obligatoriska skolan behöver förstärkning. Detta gäller i synnerhet modersmålet, vars behandling i skrift och tal nu oftast vållar stora svårigheter för dem, som inte åtnjutit annan undervisning än folkskolans. Förmågan att med behållning och glädje läsa värdefull litteratur är heller inte tillräckligt uppdriven.” (s 7).

På tal om orienteringsämnena, som också skulle behöva förstärkning, säger SK:

”Det är därtill ett medborgerligt intresse, att skolan genom att meddela djupare insikter blir i tillfälle att undanrycka grunden för den förflockande läsning, underhålliga konst, värdelösa musikunderhållning, dåliga film o s v som förstör breda folklagers smak. Skolan måste meddela lärjungarna en estetisk fostran, som ger dem möjlighet att tillgodogöra sig kulturlivets skatter och därigenom leva ett rikare liv. Större utrymme bör ges åt elevernas egen skapande verksamhet, varigenom det estetiska sinnet uppodlas.” (s 7).

SK kunde i sitt krav på en fördjupad estetisk fostran åberopa sin föregångare, 1940 års skolutredning (SU). SK refererar:

”Utredningen konstaterar vidare, att den estetiska fostran hör till skolans viktigaste uppgifter. Det gäller ’att lära de unga att efter måttet av sin förmåga uppfatta och njuta av det sköna i olika former; litteratur, sång och musik, skön konst, natur’. Skolans möjligheter härvidlag har inte alltid tillvaratagits. Lärarna i modersmålet, historia, musik och teckning bör samarbeta, och lärjungarna bör beredas möjligheter att även utanför den obligatoriska undervisningens ram tillgodose sina individuella estetiska intressen. Det betonas, att den estetiska fostran har betydelse även ur etisk synpunkt. Ädlare nöjen och delaktighet i ett förfinat kulturliv motverkar bristen på ideella intressen och ett förflockande nöjesliv.” (s 21).

Under rubriken ”Estetisk fostran” (s 30 ff) går SK närmare in på härmed sammanhängande problem. Kulturdebatten, menar SK, har visat, att den estetiska bildningen står lågt. ”Vårt folk visar stort intresse för underhållning men väljer gärna underhållning av låg konstnärlig kvalitet. Skarpast har förkärleken för den kolorerade veckopressens

noveller påtalats." Men motsvarande företeelser finns på konstens alla områden, framhåller SK. Överraskande är inte detta. "Att söka avspänning och omväxling, vila, stimulans och livsmod hos den stora konsten i stället för hos den underhaltiga förutsätter kunskaper och insikt, skolning av smaken och fördjupning av livssynen – samt ett yrkesarbete som inte suger musten ur individen och inte berövar honom möjligheten till aktivitet på fritiden."

SK pekar på en rad möjligheter som skolan har att påverka elevernas estetiska sinne. En ny inriktning av undervisningen i estetiska ämnen är därvid nödvändig. "I modersmålet bör litteraturläsningen läggas så, att eleverna från början lär sig uppskatta diktens skönhetsvärden och så småningom vänjer sig att välja god litteratur framför dålig. Nödvändigt torde därvid vara att i högre grad än nu låta eleverna syssla med modern litteratur, som de lättare kan få personlig anknytning till." SK framhåller emellertid, att för en djupare förståelse av litteratur, konst och musik är stilriktningarnas historia en förutsättning. När det gäller att ge eleverna möjlighet att själva utöva konstnärlig verksamhet, har modersmålet legat sämst till. I detta ämne har "den nuvarande anordningen av uppsatsskrivningarna" ofta direkt hämmat "utvecklandet av individuell stil och gestalningsförmåga".

I sin detaljanalys av ämnet modersmålet uppgifter betonar SK (s 28 f), att läsfärdigheten bör övas hela skolan igenom. Huvudvikten bör läggas vid "färdigheten att läsa tyst med syfte att förstå innehållet så bra som möjligt" och "om möjligt att konstnärligt eller intellektuellt njuta av det lästa". I fråga om modersmålet skriftliga behandling önskar SK få bort uppsatsskrivningarna över av andra uppgivna ämnen:

"Den nu vanliga uppsatsskrivningen har ofta en reproducerande, formalistisk målsättning och utvecklar inte tillräckligt den skapande förmågan. Självvalda uppgifter, fri tillgång till hjälpmedel, skrivning helst i meningsfyllda sammanhang, samverkan med skolans samtliga ämnen och med lärjungarnas föreningsliv synes vara vägar till större produktivitet och självständighet på detta område. Elever med lust för skönlitterärt författarskap bör inom skolans ram få tillfälle att uppodla sina talanger i detta avseende och ge utlopp för sitt skaparbehov."

För elevens utveckling är enligt SK biblioteket av stor vikt. Biblioteket bör utgöra skolans hjärtpunkt, det skall "utgöra ett centrum för elevernas studiearbete individuellt eller i grupp. Om den pedagogiska utvecklingen inte skall bromsas, blir det nödvändigt, att skolbiblioteken rustas upp med hjälp av ökade anslag från stat och kommun. Inom varje skola bör finnas såväl klassbibliotek som ett för klasserna gemensamt, mera välförsett bibliotek" (s 91). För läsningen efter slutad skolgång är det av betydelse, att eleverna får handledning i biblioteks- och bokkunskap. Eleverna bör utnyttja ortens folkbibliotek så tidigt som möjligt (s 150).

Sin förhoppning om ökat intresse för kvalitativ läsning grundar SK dels på förlängning av skoltiden, dels på nya undervisningsmetoder, av vilka självverksamhet och individualisering utgör grundvalen för den moderna skolpedagogiken. Individualiseringen är avgörande för hur man lyckas när det gäller läsundervisningen, litteraturkännedomen och förmågan att uttrycka sig muntligt och skriftligt.

På grundval av SU:s och SK:s betänkanden och av erfarenheterna från 1950-talets försöksverksamhet med nioårig enhetsskola framlade 1957 års skolberedning (SB) sitt huvudbetänkande "Grundskolan" år 1961. SB behandlar skolans estetiska fostran under rubriken "Fostran för fritiden". "Skolberedningen", heter det (s 159), "har med denna placering och utformning av partiet om skolans estetiska fostran velat ge ett så långt möjligt koncentrerat uttryck för den åsikten, att just en fostran för fritiden erbjuder särskilt angelägna uppgifter och betydande möjligheter för skolan att genom sin verksamhet skapa en aktiv kulturmiljö i vårt land och göra livet rikare och meningsfullare för människorna".

Principiellt hävdar SB att man måste komma bort från den skolsituation som innebär, att eleven tar emot vad läroboken eller läraren säger och lämnar igen det för att få gillande. I stället måste man söka skapa situationer, där "han får upptäcka och utforska, känna och uppleva, forma och skapa, om hans mognande skall utsträckas utanför kunskaps-tilläggnelsen och resultera i intresse och inlevelse och i frivilligt val av värdefulla fritidssysselsättningar". SB fortsätter:

"Strävan efter att medverka till en estetisk fostran av de unga bör genomsyra hela undervisningen. En lång rad av skolans ämnen har möjlighet att väcka elevernas sinne för konstnärliga värden av olika slag och utveckla deras smak. Undervisningen i svenska har här en betydelsefull uppgift både vid litteraturläsningen och skrivningen samt vid övningarna i att lyssna, se och tala. I skolans orienteringsämnen bör man mer än tidigare kunna fostra eleverna till förståelse för skönhetsvärden i naturen och människolivet. I teckning, slöjd och hemkunskap, i musik och rytmik kan eleverna få tillfälle att både tillägna sig och skapa estetiska värden.

Undervisningen i alla dessa ämnen bör utformas så att den lär eleverna finna möjligheter att på olika sätt ge uttryck för sina skapande krafter, att den blir en personlighetsbildande faktor samtidigt som den ger kunskaper och färdigheter. En undervisning, som inriktar sig på aktivitet och produktion, är därför en god grund. I mycket hög grad beror detta på att flertalet av eleverna här kommer skolans strävanden till mötes med ett spontant intresse av betydande styrka. Skolan kan bygga på och utveckla sådant som rört sig i elevernas sinnen innan dess undervisning satte in.

Sinne för estetiska värden kan inte utvecklas utan inlevelse från individens sida. Detta medför när det gäller undervisning av elever på den obligatoriska skolans åldersstadium att också där skapande verksamhet måste få ett större utrymme än hittills. Att eleven i så många olika slags material som möjligt och med varierande medel personligt får gestalta iakttagelser, erfarenheter, tankar och känslor och att han får ge utlopp för fantasi och spontan skaparlust blir här väsentligt för den estetiska bildningsprocessens förlopp. Skolarbetet bör därför ge eleverna rika tillfällen till utlopp även för emotionella uttrycksbehov. Därigenom får också skolan möjligheter att leda och kultivera dessa yttringar." (s 159 f).

Trots att SB på detta sätt lägger stor vikt vid undervisningens aktiverande och produktiva sida, något som i hög grad gäller ämnet svenska, stannar beredningen dock inför konsumtionsfostran som skolans huvuduppgift. Skolan skall hålla i sikte,

"att de flesta människor aldrig kommer att som vuxna ägna sig åt konstnärlig verksamhet. De kommer i bästa fall att vara aktiva konsumenter av konst, musik och litteratur. Även om skolan tar elevernas skapande verksamhet i anspråk för deras estetiska fostran och härvid bör ta vara på alla möjligheter, måste därför elevernas smakfostran vara huvuduppgiften. De uppväxande bör så tidigt som möjligt få lära sig att skilja mellan vad som är gott och äkta och vad som är likgiltigt och undermåligt. Först om skolan medvetet går in för denna uppgift kan den medverka till att göra livet – arbetslivet likaväl som fritidslivet – rikt och meningsfullt." (s 161).

Alla de tre grundläggande skolutredningarna lägger stor vikt vid estetisk fostran i skolan och tillmäter den en stor roll i elevernas personlighetsutveckling. De är också eniga om att ämnet svenska inte bara är skolans centrala ämne utan också ett centralt estetiskt ämne.

På grundval av betänkandena, många specialundersökningar samt erfarenheterna från försöksverksamheten och från den nya enhetsskolans eget arbete har Läroplan för grundskolan 1969 (Lgr 69) utarbetats.

Läroplanens Mål och riktlinjer innehåller inget speciellt avsnitt om estetisk fostran, men hävdar programmatiskt:

”Skolan bör ta vara på alla möjligheter att berika och utveckla elevernas *känsloliv*. Bland annat måste skolan söka lära dem uppfatta och njuta av konst, litteratur, musik och natur, samt att frigöra deras personliga uttrycksmöjligheter och på olika sätt låta dem få ge utlopp åt fantasi och spontan skaparlust.” (s 13).

Ämnets mål formuleras i fråga om estetisk fostran så:

”Undervisningen i svenska bör stimulera elevernas läslust, väcka deras intresse för litteratur och odla deras sinne för språket. Genom läsning av litteratur, som svarar mot deras utvecklingsnivå, bör eleverna få stifta bekantskap med några betydande författare, huvudsakligen från senare tid. Undervisningen bör vidare uppmuntra dem till självständig och skapande språklig verksamhet och väcka deras intresse för sitt eget språk och lust att vårda det.” (s 128).

I anvisningarna till huvudmomenten i ämnet heter det om läsundervisningen:

”Den bör bedrivas så, att de (= eleverna) även efter skoltidens slut fortsätter att öka och fördjupa sina kunskaper och vidga sina intressen. Lika väsentligt är, att undervisningen tillgodoser elevernas behov av fantasiupplevelse och väcker deras läslust. Omfattande lustbetonad läsning av litteratur som svarar mot deras utvecklingsnivå har därvid en viktig uppgift att fylla. Under lämplig ledning utvecklar den deras smak och bidrar till deras estetiska skolning. Texter, som engagerar eleverna, kan ge ett värdefullt bidrag till deras personlighetsutveckling. Läsning av olika slags litteratur är ett naturligt sätt att öka ordförrådet och öva upp känslan för språk och stil. Den påverkar även förmågan att uttrycka sig i tal och skrift.” (s 132).

Efter att ha behandlat den grundläggande läsundervisningen fortsätter anvisningarna:

"Den fortsatta läsundervisningen bör byggas upp kontinuerligt och innebära ett efter hand allt rikare differentierat läsprogram. Ett kontinuerligt program för läsundervisningen betyder för läraren bl a:

att fortlöpande ge eleverna läsmaterial som svarar mot deras förutsättningar, behov och intressen,

att via mångsidig lästräning i naturliga sammanhang öva upp elevernas förmåga att använda läsning som en arbetsteknik och därvid öva olika former av bildstudium, tyst läsning och högläsning,

att bevara elevernas positiva inställning till läsning och via barn- och ungdomsboken utveckla deras intresse för självständig läsning av mer krävande litteratur." (s 133).

Anvisningarna påpekar att man inte får förbise att verklighetsskildringar kan ge starka upplevelser. "Eleverna måste få tillfälle att relativt ostört uppleva en text, fångas av spänning, humor och stämningar, både då de lyssnar till uppläsning och då de helt ägnar sig åt tyst läsning". Anvisningarna understryker vikten av "att eleverna får rika tillfällen att uppleva litteratur skriven för barn, ungdom och vuxna; denna läsning bör syfta till att positivt påverka deras läslust." Vikten av allsidigt sammansatta boksamlingar till deras förfogande betonas.

När det gäller den andra huvuduppgiften för ämnet svenska, undervisningen i skrivning, skall den enligt anvisningarna syfta till "att stimulera elevernas skaparglädje och tillfredsställa deras uttrycksbehov, utveckla färdigheter som är av betydelse i det praktiska livet, skärpa deras iakttagelseförmåga och skola deras tankevanor". Det heter vidare: "Ett fritt *skriftligt berättande* kommer av naturliga skäl att dominera under de första skolåren. På alla stadier bör denna form av skrivning uppmuntras och stimuleras." Det understryks att detta är en grundläggande uppgift för läraren: "En primär uppgift för läraren är att *utveckla och underhålla elevernas färdigheter och spontana lust att skriva*. Läraren skall söka bevara det personliga i elevernas uttryckssätt och uppmuntra även enkla försök till skriftligt berättande." I annat sammanhang påpekas, att lyriken kräver särskild varsamhet. "Elevernas lyriska försök måste ges stöd och uppmuntran", heter det.

I läroplanens supplement för ämnet svenska ägnas stort utrymme åt den dramatiska verksamheten i skolan. "Att agera bör i skolan vara en naturlig uttrycksform." Det framhålls att elevernas "fria, huvudsakligen improviserade dramatiska skapande och deras upplevelse av dramatisk litteratur och framställningskonst" är av betydelse för personlighetsutvecklingen. Dramatisering bör vara inslag i skolans liv från första årskursen till den sista. Samtidigt bör eleverna få uppleva även professionell teater.

De stora skolutredningarna har, såsom framgår av de ovan lämnade redogörelserna, varit klart medvetna om skolans uppgift att föra de uppväxande fram till intresse för läsning och till förståelse för litteratur. Ännu klarare framgår denna uppgift av de partier ur läroplanen för grundskolan, som ovan citerats eller refererats. Mot de intentioner, som på detta sätt presenterats, har expertgruppen (EG) inga invändningar att göra.

Om gruppen ändå måste konstatera att skolan inte på ett tillfredsställande sätt fyller sin uppgift att leda de unga fram till litteraturen, beror detta på att intentionerna inte har kunnat förverkligas.

Bristerna, som i det följande närmare skall analyseras, gör sig gällande i fråga om följande huvudområden: skolans organisation, timplanerna, läroplanens huvudmoment med avseende på litteraturstudiet, undervisningsmetodiken både när det gäller läsundervisningen och när det gäller stimulans av litteraturintresset, lärarutbildningen och lärarnas fortbildning. I det följande analyseras dessa områden stadium för stadium. Tillgången och användningen i skolan av barn- och ungdomslitteratur och annan lämplig litteratur kommenteras också. Ett särskilt gemensamt avsnitt ägnas ett annat bristområde: skolbiblioteksorganisationen och skolbibliotekens resurser. I andra sådana avsnitt behandlas behovet av forskning rörande barn- och ungdomslitteraturens problem och framläggs förslag beträffande Svenska Barnboksinstitutets organisation och verksamhet.

6.1 Organisation

Den mest påtagliga bristen i fråga om den svenska skolans organisation och utbyggnad gör sig gällande på stadiet före den obligatoriska grundskolans början. De institutioner, som arbetar med barn i åldern under sju år, kallas numera med ett gemensamt namn förskolor. Också beteckningen barnstugor används.

Det finns tre slags förskolor: daghem, lekskola och fritidshem. Daghemmen har hittills haft en i främsta rummet social uppgift: att ta hand om barn vilkas föräldrar arbetar. Rekryteringen skedde tidigare i huvudsak från ekonomiskt sämre ställda samhällsskikt, där tvånget för mödrarna att förvärvsarbeta var större än i mer gynnade samhällsgrupper. Lekskolan däremot fick sina elever från de bättre ställda hemmen. Inom många kommuner, där så gott som alla barn i relevant ålder går i lekskola, har en utjämning skett. Lekskolans uppgift är i främsta rummet pedagogisk. Den är avsedd för barn i åldern 5–6 år.

Fritidshemmen är en ganska ny företeelse. De förekommer integrerade med förskolan eller grundskolans lågstadium eller som självständiga institutioner. I främsta rummet är de avsedda för lågstadielever med förvärvsarbetande föräldrar.

Statsmakterna har varit uppmärksamma på de sociala skillnaderna inom förskolesystemet. Beslut har fattats om en ny form för verksamhet för förskolebarnen, nämligen den gemensamma eller integrerade barnstugan. Här sammanförs två grupper barn: de som på grund av föräldrars förvärvsarbete vistas i barnstuga längre del av dagen och de som vistas där en kortare tid; de sistnämnda har möjlighet att vara hemma under en del av de vuxnas arbetsdag, eftersom endast en av föräldrarna förvärvsarbetar. Man räknar med att dessa båda grupper av barn skall stimulera och utveckla varandra.

I samtliga daghem i Sverige finns för närvarande cirka 40 000 barn. I lekskola går 80 000 barn.

Det står alltså strid om huruvida ett barns utveckling bäst främjas i hemmet eller i förskolan. Barndaghemmet har ofta betraktats som en nödlösning, framtvingad av sociala förhållanden. I fråga om barn från

kulturellt torftiga eller psykiskt otillfredsställande miljöer har man dock allmänt medgivit, att barndaghemmet är en bättre fostringsmiljö än barnets eget hem. Forskningen inom områdena förskoleålderns psykologi och pedagogik har i själva verket visat att goda förskolor är betydelsefulla också när det gäller barn från välutrustade hem. Vistelsen i förskola omfattar ju inte hela dygnet, blott en del av det. Både daghemmen och lekskolorna har utbildad personal, man tillämpar i de flesta fall en genomtänkt pedagogik, barnen har utrymme för sina lekar, de står under läkarkontroll och risken för olycksfall är mindre. Genom barnens samvaro med andra barn och genom lämpliga sysselsättningar främjas deras sociala och intellektuella utveckling, språkutveckling och begrepps- bildning. Förskolan befrämjar också barnens kreativitet. Barnen får utlopp för sin aktivitet inte i aggression utan i skapande verksamhet. Målning och modellering, rytmik och dans, sång och musik, mimik och dramatisering är i bästa fall inslag i förskolans verksamhet, liksom i barndaghemmets, och är av största betydelse för barnens personlighets- utveckling. Barnen får här — om förskolan fungerar som den skall — en grundläggande estetisk fostran, byggd på deras eget aktivitetsbehov.

I och med att antalet förvärvsarbetande mödrar växer, blir efterfrågan på daghemsplatser större och kommunernas intresse för att inrätta barndaghem mer påtagligt. Det är behovet av barntillsyn som varit avgörande. Men kostnaderna är betydande och resurserna ofta otillräckliga. Ofta får man nöja sig med nödlösningar som de sk familjedaghem- men. Tillgången på daghemsplatser motsvarar varken anmäld efterfrågan eller det verkliga behovet, som är långt större. När det gäller lekskolor för barn i åldern 5—6 år är läget bättre. Sannolikt går uppemot hälften av alla barn i denna åldersgrupp i lekskola. Det finns kommuner där lekskolan kan mottaga samtliga barn.

Expertgruppen vill som sin mening framhålla att bristen på barndag- hem är den största svagheten i den nuvarande skolorganisationen. Det vore dock ur många synpunkter orealistiskt att kräva obligatorisk vistelse i barndaghem för de minsta barnen. Målsättningen får enligt EG:s mening begränsas till ett krav på att aktuell efterfrågan på daghemsplatser tillgodoses. Dock måste denna efterfrågan speciellt när det gäller barn från socialt svaga miljöer medvetet och systematiskt stimuleras.

När det gäller lekskolan ligger saken annorlunda till. Utvecklingen mot ett obligatorium är på väg. Då gjorda undersökningar visar att barnens sociala, intellektuella, verbala och emotionella utveckling främjas av vistelse i lekskola, bör denna vara avsedd för alla. EG instämmer i kravet på obligatorisk förskola för barn i åldern 5—6 år.

6.2 Boken i förskolan

I förskolans pedagogik har boken sin givna plats. Bokens betydelse redan under barnets tidigaste år för form- och färguppfattning, bildförståelse, ord- och begrepps- bildning, språklig och emotionell utveckling kan inte övervärderas.

Början sker med pekboken, varvid barnet sätter ord till enkla bilder och uppfattar de framställda föremålets relation till varandra. Från

pekboken sker sedan en fortlöpande utveckling över bilderboken med korta ord och meningar till den rent berättande eller beskrivande texten. Att dessa böcker bör vara av god konstnärlig, litterär och teknisk kvalitet för att rätt fylla sin viktiga uppgift i barnens utveckling är självklart. De måste dessutom vara många och omväxlande till form och innehåll.

Problemen med bokanskaffning till förskoleinstitutionerna är i första hand ekonomiska. Nyinköp måste ständigt ske. En bok kan innehållsmässigt förslitas snabbt, bli gammal och inaktuell. Barnboken är också materiellt sett en förbrukningsartikel, den blir snabbt solkig och sönderläst. Ersättningsbehovet är alltså stort.

För att förskolorna skall kunna fungera tillfredsställande ur boksynpunkt fordras tillräckliga anslag till inköp. I dag får bokförvärven rymmas inom de anslag som används till övrigt material, såsom kriter, lera, spik och bräder. Avvägningen mellan aktiverande skapande material och språkligt, intellektuellt och emotionellt utvecklande läromedel kan vara svår. Resultatet blir avhängigt av den prioritering personalen ger de olika verksamheterna. På något sätt måste garanti skapas för att boken får sin beskärda del av anslagen. Ett specialdestinerat anslag för bokinköp i form av ett tilläggsanslag, en bestämd delprocent av hela materialanslaget eller en viss summa per barn och år skulle lösa problemet. Staten har emellertid avstått från specialdestinering av de ekonomiska bidragen till kommunerna. Lösningen bör därför sökas i allmänna anvisningar rörande anslagens användning. Viktigt är också att förskoleseminarierna ger de blivande förskollärarna djupare kunskaper om barnlitteraturen och dess funktion inom förskolepedagogiken (se avsnitt 6.3).

De höga priserna på barnböcker med god kvalitet har starkt minskat möjligheterna att förse förskolorna med rika uppsättningar av goda böcker. Prisutvecklingen har belysts i litteraturutredningens branschstudier (SOU 1972:80) samt i Bilaga A till denna volym; utredningen torde komma att närmare gå in på hithörande frågor i sitt huvudbetänkande. Det är emellertid expertgruppens förhoppning att utredningen där kommer att föreslå konkreta åtgärder i syfte att förse förskolorna med nytutkommen litteratur.

Förskoleelevernas tillgång till böcker skulle kunna mångdubblas genom ett systematiskt samarbete mellan bibliotek och barnstugor. Som nämnts lämnar staten inte längre specialdestinerade bidrag till kommunerna, varför generella bidrag till biblioteksverksamheten inte utgår, men kommunerna har möjlighet att söka punktbidrag för textens verksamhet av typen samverkan bibliotek-barnstugor. En billig form av verksamhet som redan praktiseras av många bibliotek är vandrande bokuppsättningar, som också kan komma barnstugorna till godo. I ett särskilt avsnitt nedan behandlas folkbibliotekens uppgifter när det gäller barn i förskoleåldern.

Samverkan bibliotek-förskola är alltid att rekommendera. Men den måste betraktas som en kompletterande åtgärd. Eleverna i förskolan måste i första hand på sin egen lek- eller arbetsplats kunna välja mellan många, varierande och kvalitativt fullgoda böcker.

Även bortsett från det faktum att anslagen till bokinköp för förskolorna är för knäppt, lider dessa skolors bokuppsättningar ofta av svåra brister. Det gäller i första rummet om bokurvalet.

I den moderna barnboken behandlas de flesta ämnen och problem som barnen i sitt dagliga liv kommer i kontakt med, inte minst genom massmedia: miljövård, jämlikhet och könsroller, mobbning, u-länderna, invandrarna m m. Genom att böckerna tar upp dessa och andra samhällsproblem på barnens nivå kan frågorna formuleras och konkretiseras för barnen och bli föremål för samtal och diskussion. Det finns goda skäl att med den samhällstillvända barnboken av god kvalitet bryta den dominans av idylliserande livet-på-landet-skildringar, sagoböcker och talande-djurberättelser, som hittills alltför ofta fått utgöra enda inslaget i förskolornas bibliotek. Därmed är inte sagt att sagan, äventyret och fantastieriet spelat ut sin roll. Men barnbokslitteraturen har förnyats, och det är av väsentlig betydelse att förskolans bokuppsättning är så allsidig att också den moderna barnboken får sin väl tilltagna plats.

Förskolans boksamlingar och folkbibliotekens barnavdelningar behöver förstärkas inte minst med tanke på att idag mer än hälften av barnen i förskoleåldern torde vara hänvisade till den massmarknads-producerade barnlitteratur som säljs i pressbyråkiosker, snabbköp och varuhus, alltså på försäljningsställen som snabbt och bekvämt nås av en stor allmänhet och som barn fort bekantar sig med och känner sig hemma på. I de kommersiella, massproducerade alstren finns sällan någonting av det som är väsentligt för den goda barnboken. Innehållet är ofta trådslitna sago-schabloner av gammaldags snitt; språk och illustrationer är undermåliga. Också den tekniska framställningen är många gånger bristfällig. Men dessa enkla alster är prisbilliga och lättillgängliga och når därför en stor publik.

Det är bland annat mot bakgrunden av massmarknadsproduktionen av barnböcker som förskolans bokurval måste ses. Det måste utgöra en meningsfull motvikt till kiosklitteraturen för barn. Förskolan har här ett stort ansvar. Den har att tidigt grundlägga goda läsvanor hos barnen, att genom boken förmedla estetiska, känslomässiga och fantasieggande upplevelser. Vad som på detta sätt grundlagts i förskolan skall sedan vidareutvecklas genom kommande skolar.

Bokurvalet är i regel anförtrött förskollärarna. Det är därför av vikt att dessa är kompetenta för uppgiften.

6.3 Lärarutbildningen

Förskollärarna utbildas vid förskoleseminarium eller på förskolelinjen vid lärarhögskola. Ett av de tre i studieplanen för ämnet svenska nämnda målen säger att utbildningen har till uppgift att "ge goda insikter i litteratur för barn i förskoleåldern och en överblick av barnlitteraturens utveckling samt förmedla bekantskap med barnskildringar i skönlitteraturen". Denna målsättning är tillfredsställande.

Mindre tillfredsställande ur de synpunkter som ovan anlagts är de anvisningar som reglerar studiet av momentet barnlitteratur. Där saknas understrykandet av den viktiga roll boken måste ha i all förskoleverksamhet; detta förhållande har senast påpekats av barnstugeutredningen. Uppmärksamhet bör ägnas problemet hur man för barn bearbetar läsoplevelsen. Vidare bör man uppmärksamma problemen kring det

faktiska utbudet och distributionen av barnlitteratur. Möjligheterna till samarbete med folkbiblioteken bör påpekas. Allvarligt är att anvisningarna inte nämner något om debatten kring barnlitteraturen. Expertgruppen rekommenderar en revidering av "Anvisningar" i syfte att häva dessa brister. I samband med att förskollärarytbildningen inlemmas i lärarhögskoleorganisationen bör kursplanen i ämnet svenska överses och moderniseras i här antydd riktning.

Det timantal som faktiskt anslås åt momentet barnlitteratur varierar givetvis. Uppenbart är emellertid att garanti måste skapas för att momentet får tillräckligt utrymme. God kännedom om barnlitteraturen innebär både översiktliga kunskaper och vidsträckt beläsenhet. Möjligen bör "Anvisningar" ge förslag till fördelning av timantalet på svensk-ämnets olika moment. Ett minimiantal timmar för litteraturkunskap kunde fastställas till en tredjedel av ämnets hela timantal, dvs omkring 30 timmar.

För övrigt tycks "Anvisningar" väl täcka in momentet i fråga. De beaktar bl a attitydpåverkan, illustrationer och bildens roll som språk.

Vad som ovan sagts gäller givetvis i tillämpliga delar också för utbildningen av fritidspedagoger.

7.1 Läsförmågan

Intentionerna i läroplanen för grundskolan, när det gäller att föra de unga fram till intresse för läsning och förmåga att njuta av kvalitativt fullgod skönlitteratur, har ovan konstaterats vara utan anmärkning. Om de följts och om skolans alla möjligheter tillvaratagits, skulle en ökning av skolpliktstiden från sju till nio år ha betytt en avsevärd breddning av litteraturintresset. I viss mån har väl detta skett.

L68:s undersökningar av det existerande litteraturintresset visar att läsningen av kvalitativt god skönlitteratur ökas med längden av den genomgångna skolutbildningen. Detta gäller också vid en jämförelse mellan personer som fått nöja sig med en sex- eller sjuårig folkskola och personer som genomgått nioårig skola.¹ Den stigande utlåningen på biblioteken under det sista decenniet talar också ett tydligt språk.

Trots den konstaterade ökningen av litteraturintresset hörs emellertid från många håll klagomål över studieresultaten i grundskolan, inte minst när det gäller ämnet svenska. Situationen är den att åtskilliga elever ännu på grundskolans högstadium har läs- och skrivsvårigheter, och att många lässvaga på lägre stadier blir läströtta på högstadiet. Alltför många elever i årskurs 9 har en negativ attityd till läsning ("Aldrig en rad mer!" "Jag har inte läst någon bok och jag kommer inte att läsa någon!").

Det är inte svårt att räkna ut var felet ligger. Elever med negativ inställning till läsning har svårigheter rent tekniskt att läsa. Med någon överdrift kan man säga att de aldrig fått lära sig att läsa. Själva läsundervisningen har för deras del försummats eller inte följts upp.

Man kan också uttrycka saken så att läsundervisning och läsning inte varit tillräckligt individualiserade. I den allmänna delen av Lgr 69 betonas under rubriken "Individualisering" vikten av personlig handledning på lägstadiet: "Om eleven inte får tillräcklig hjälp och ledning under exempelvis den första färdighetsträningen i läsning . . ., kan detta leda till att han förlorar intresset och kanske också tron på sin egen förmåga på ett sätt, som inte motiveras av hans primära förutsättningar." Här begränsas hjälpen och handledningen till den första läsundervisningen. En mera realistisk formulering vore följande: "Om eleven inte får tillräcklig

¹ Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen (SOU 1972:20), avsnitt 5.9.

hjälp och ledning under den första läsinlärningen och under den på alla stadier och i alla ämnen bedrivna färdighetsträningen i läsning, kan detta leda till . . .”.

Under rubriken ”Studiernas uppläggning och inriktning” behandlas bl a studietekniken. Här utsägs klart att lästräningen – och i samband därmed läsundervisningen – bör ske i alla ämnen: ”Läsundervisningen bör syfta till att grundlägga en god studieteknik, så att eleverna självständigt och på kort sikt samt med god läsförståelse hämtar information ur texten. En sådan lästräning bör ingå i undervisningen i alla ämnen. Eleverna är betjänta av ett gott ordförråd, så att de inte hindras av att inte förstå enskilda ord.” (s 70). Expertgruppen föreslår att detta avsnitt utvidgas med följande synpunkter:

Läsförmågan är en färdighet som eleverna tillägnar sig olika snabbt, och den tid, mätt i år, som varje elev behöver för att lära sig helt behärska denna färdighet, varierar i hög grad från elev till elev. Läsinlärningen kan därför inte förutsättas vara helt avklarad för alla elever vid övergången till mellanstadiet. Härtill kommer att de texter som använts under lästräningen på lågstadiet i huvudsak varit av upplevande och berättande natur. Stor omsorg måste alltså på överliggande stadier ägnas åt den funktionella läsningen. Varje ämne har sina svårigheter i lästekniskt avseende. Den för ett visst ämne nödvändiga och speciella lästekniken måste därför genomgås och varieras systematiskt. Den betydelse en god läsförmåga har för eleven kan inte överskattas. Att ett visst samband mellan bristande läs- och skrivförmåga och otillfredsställelse i skolarbetet föreligger står klart.

Går man till de synpunkter på läsning som förekommer under ”Anvisningar och kommentarer” finner man viktiga påpekanden i denna riktning. De borde måhända lyftas in i den allmänna delen. Men de är inte helt tillfredsställande. Det heter (s 133): ”Övning i syfte att utveckla elevernas läsfärdighet . . . måste förekomma hela skoltiden igenom och noga anpassas efter deras förutsättningar på olika skolstadier. Den bör alltid ges i naturliga sammanhang, varieras och efter hand stegras i svårighet. Därav följer att uppgiften att iakttaga och utveckla elevernas läsfärdighet åvilar varje lärare oberoende av stadium och ämne.” Här talas om ”förutsättningar på olika skolstadier”. Att läsförmågan varierar med stadierna är en självklar sak. Långt viktigare är att påpeka att läsförmågan varierar på ett och samma stadium, inom en och samma årskurs. Läsundervisningen och läsövningarna måste därför vara i hög grad individualiserade. Därvid gäller att ingen elev får lämnas åt sitt öde när det gäller läsförmågan, förrän han utan möda läser längre sammanhängande texter. Detta är i dagens situation det viktigaste reformkravet. Det räcker inte att hänvisa eleven till läsklass, där han tillsammans med sina nya kamrater isoleras, eller till läsklinik, även om en sådan kan vara till hjälp.

I stort sett är läroplansskrivningen eljest tillfyllest. Däremot torde lärarutbildningen och därmed praxis i skolan lämna åtskilligt övrigt att önska när det gäller läsundervisningen. Fortbildning med inriktning på läsandets olika aspekter – läsinlärning, lästräning, studieteknik – är en möjlig utväg. De större lärarhögskolorna borde även lägga mer vikt vid de stadieövergripande problemen kring läs- och skrivsvårigheter.

7.2 Litteraturläsningen

Brister i läsförmågan har konstaterats hos en oroväckande stor del av eleverna. Med lämpligt handhavande av läsundervisningen kan dessa brister i de flesta fall bringas ur världen. Därigenom skulle en viktig social utjämning ske. Läsundervisningens syfte kan däremot aldrig få vara att åstadkomma nivellering.

I fråga om läsbenägenhet och mognad för olika slags läsning kommer variationerna eleverna emellan att bestå. Vägarna till läslust och till läsning av kvalitativt fullgod litteratur måste därför variera i fråga om längd och framkomlighet från individ till individ.

Man har beklagat, att spännvidden i läsintressen och i förmåga att tillgodogöra sig det lästa ofta är mycket stor i en och samma årskurs (åk 7: Pelle Svanslös—Hamlet). Spännvidden kan minskas genom att alla elever tillägnar sig tillräcklig läsförmåga, men den kommer aldrig att försvinna och den är inte avsedd att försvinna. Grundskolan är en skola för alla och skall av alla genomgå på de nio åren. Det är för en enhetsskola konstitutivt att eleverna under skoltiden når olika långt, famnar olika brett, tränger olika djupt. Studiet *skall* i dessa avseenden vara individualiserat.

Detta gäller inte minst om litteraturundervisningen. Målet kan och får inte vara att skapa en för alla eller ens de flesta elever gemensam standard. Målet är att föra var och en så långt som hans personliga förutsättningar, bestämda av anlag, hemmiljö, kamratliv, tidigare skolresultat, erbjuden läsning, erfarenheter och upplevelser medger. Liksom i varje annat färdighetsämne (det må vara matematik eller teckning) måste läraren när det gäller litteraturläsning i varje skolsituation ta reda på *var* eleven står. Det finns utarbetade metoder genom vilka läraren kan erhålla kunskap om elevens aktuella läsförmåga, hans faktiska litteraturkonsumtion och hans intressen. Med ledning härav och med hjälp av olika utarbetade litteraturlistor tillgodoser läraren den enskilde elevens *behov* av böcker. Han får lära sig att därvid inte rynka på näsan. Han måste utgå ifrån att elevens läsning varit bestämd av de böcker som utbjuds, inte av elevens medvetna val. I det enskilda fallet får läraren inte lägga ribban för högt: elevens spontana läsning bör vara övningshöjden. Det betyder att läraren accepterar elevens värderingskriterier, som han sedan och så småningom får försöka komplettera och ändra. Ribban höjs. Viktigt är att hela tiden undersöka och fördjupa elevens personliga förhållande till det lästa. Eleven bör få öva sig i att formulera sina personliga upplevelser av detta. Läraren kan därefter gå vidare.

Denna individualiserande metod, som givetvis inte utesluter utan måste kompletteras med samarbete mellan eleverna (i intressegrupper, i grupper av elever på samma nivå, i klassdiskussioner kring böckerna), ställer stora krav inte bara på lärarens intresse för elevernas personliga utveckling och för barn- och ungdomslitteraturen¹ utan också på hans utbildning, på de resurser i fråga om hjälpmedel som står till förfogande och på den lektionstid som timplanen erbjuder.

Till de sistnämnda problemen återkommer EG i fortsättningen. Emellertid måste i här föreliggande sammanhang särskild uppmärksamhet

¹ Jfr även avsnitt 7.5.

ägnas åt *en* svårighet, som läraren under senare år i allt högre grad ställts inför, nämligen det starkt ökade utbud av triviallitteratur för barn och ungdom som sker genom Pressbyråns kiosker och andra lättillgängliga försäljningsställen. Ovan har påpekats att ett sådant utbud av undermåliga bilderböcker sker till barn i förskoleåldern, och att det är en av förskolans viktigaste uppgifter att skapa motvikter. I än högre grad har grundskolan en motsvarande uppgift, eftersom kiosklitteratur ofta konsumeras av barn och ungdom såsom framgått i litteraturutredningens undersökningar.¹

Den populära triviallitteratur som här åsyftas utges ofta i serier, är genomgående prisbillig och som sagt tillgänglig överallt. Bakom utgivning-
en står i stor utsträckning världsomfattande syndikat, vilkas resurser ger dem ett mäktigt övertag i konkurrensen. Det internationella upphovet ger en sorts faktisk anonymitet åt denna litteraturmarknad. Den dirigeras av krafter som omöjligt kan ledas av någon ansvarskänsla gentemot det enskilda kulturområdet. En stor mängd av det litterära och artistiska stoff som ingår i den på svenska utgivna kiosklitteraturen saknar all relation till svensk verklighet utan att i gengäld ge vare sig fantasibehovet eller kunskapsdriften i andra riktningar någon fullvärdig kost. Det saknas inte exempel på auktoritära, rasistiska eller på annat sätt diskriminerande, grovt statusinriktade eller direkt våldsbejakande tendenser. I de bästa och förmodligen också de flesta fallen är denna lektyr moraliskt oförarglig men med sina torftiga schabloner både i språk och litterär gestaltning är det stor risk att den kan stå i vägen för eller åtminstone fördröja smakutvecklingen. Å andra sidan måste – som ovan framhållits – skolans arbete med elevernas litteratur ta sin utgångspunkt i deras faktiska läsning och detta utan fördömande av och moraliserande över läsarna.

Den jättelika avsättningen av populärlitteratur både till barn och vuxna vittnar om ett fiktionsbehov som det är nedslående att se så illa tillgodosett. Det är skolans självklara uppgift att skapa en kritisk inställning till kioskernas utbud, sådant det för närvarande är beskaffat. Det är en tacksam uppgift. Men skolan ensam kan omöjligt vända utvecklingen på litteraturmarknaden. Problemet gäller nämligen i samma eller högre grad vuxenlitteraturen och kan alltså inte lösas enbart med pedagogiska ansträngningar. EG kan från sin utsiktspunkt bara peka på de missförhållanden som råder och överlåta till L68 att komma med initiativ som kan ge större läsargrupper – också bland barn och unga – chansen att få tag i god litteratur på lika komfortabla villkor som mindre god.

7.3 Skrivning och kreativitet

Den undervisning, som syftar till att väcka läslust och att främja litteraturförståelse, måste även stödja sig på undervisningen i att skriva.

Skrivundervisningen har under de senaste decennierna ändrat karaktär. Både skolkommissionen och skolberedningen framhöll att den traditionella formen för övning i att skriva, uppsatserna, inte längre motsvarade skolarbetets målsättning. Uppsattsskrivningen var enligt SK alltför repro-

¹ Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen (SOU 1972:20) s 380.

ducerande och formalistisk, och detta slags övning utvecklade inte tillräckligt den skapande förmågan. SK rekommenderade i stället som vägar till större produktivitet och självverksamhet "självvalda uppgifter, fri tillgång till hjälpmedel, skrivning helst i meningsfyllda sammanhang, samverkan med skolans samtliga ämnen och med lärjungarnas föreningsliv". SB krävde att skapande verksamhet skulle få större utrymme än tidigare. Sinnet för estetiska värden kan enligt SB inte utvecklas utan inlevelse från individens sida, och eleven måste därför personligen få gestalta iakttagelser, erfarenheter, tankar och känslor och få tillfälle att ge utlopp för fantasi och spontan skaparlust och för emotionella uttrycksbehov. Slutligen betonas i gällande läroplan för grundskolan att undervisningen i skrivning skall syfta till bl a "att stimulera elevernas skaparglädje och tillfredsställa deras uttrycksbehov" och att utveckla och underhålla deras "spontana lust att skriva". Också elevernas lyriska försök bör uppmuntras.

Det samband som finns mellan skrivundervisningen och litteraturstudier är i dessa dokument endast antytt.

Skrivundervisningen syftar till att lära eleverna att skriva svenska språkriktigt men ändå ledigt och personligt. För att skrivförmågan skall utvecklas krävs motivation för ständig övning. Därvid måste i första rummet kommunikationsbehovet tas i anspråk. Ett brev med för avsändare och mottagare väsentligt innehåll, en rapport från en idrottstävling, avsedd att publiceras i klasstidningen eller uppläsas för intresserade, en redogörelse för ett experiment i något av skolans ämnen, avsedd att läsas av fackläraren och kamraterna, är exempel på skrivuppgifter som engagerar eleverna, därför att de sker i naturliga sammanhang och har en naturlig uppgift.

Men till detta kommer elevens lust att uttrycka sig. Övningarna i att skriva riskerar att misslyckas, om de inte tar elevens hela personlighet till hjälp, och till personligheten hör tankar och känslor som har samband med upplevelser och erfarenheter, kontakter och engagemang, framgång och nederlag. Att från början låta elevens skrivövningar bäras av lusten att ge uttryck för dessa tankar och känslor är att ta hans kreativitet, hans skaparlust och skaparförmåga i anspråk. Gränsen mellan sakprosa och skönlitteratur är därvid alltid flytande. Själva saktligheten kan vara skönhetsmättad. Lusten att ge texten klarhet och skärpa, åskådlighet och liv, flykt och intensitet, personlig form och egenart leder eleven till ett känslomässigt engagemang som till sin art är skönlitterärt.

Vill man leda unga människor till ett intresse för läsning, som går utöver tidsfördrivet och den blotta underhållningen, synes man böra ta deras eget uttrycksbehov till hjälp. Den skönlitterära författaren uttrycker på ett personligt sätt tankar och känslor som är allmänt mänskliga men vilkas innebörd och färgklang läsaren helt uppfattar endast om han själv, låt vara amatörmässigt, sökt ge uttryck för dem. Man upplever och tillägnar sig en dikt eller en berättelse därför att här ges uttryck för någonting som man själv famlande sökt uttrycka. Med intensitet, rikedom, exakthet eller i nya överraskande belysningar möter i litteraturen det man själv vagt sökt forma eller belysa. Man engageras av läsningen, finner att texten angår en och fortsätter med ökat intresse att läsa.

Lusten att läsa och förmågan att förstå litteratur har därför samband med undervisningen i att skriva. Kravet på denna undervisning både i grundskolan och i gymnasieskolan blir att den skall ta elevens konstnärliga kreativitet i anspråk. Givetvis får inga som helst *krav* på konstnärlighet därvid uppställas, men varje tendens till konstnärlig formgivning måste uppmuntras. Skrivövningar och litterär läsning måste samverka. Ett pedagogiskt nytänkande synes här vara av nöden, och kursplanens anvisningar bör omarbetas så att övningar i konsten att skriva och studiet av litterära texter förs närmare varandra.

7.4 Lärarutbildningen

Den första erfarenhet en lärare gör är att hans utbildning varit otillräcklig och kanske inte alltid adekvat. Lågstadielärarutbildningen, som helt är förlagd till lärarhögskola, omfattar endast fem terminer, vilket är att beklaga med hänsyn till den grundläggande undervisningens vikt. En del av orsakerna till uppkomna läs- och skrivsvårigheter anses ligga i metodikbrister hos läraren. Ämne-teori svenska omfattar 120 timmar och metodik svenska 100 timmar. Ämne-teorin ägnar uppskattningsvis 20 % av tiden åt barns läsning och kulturkonsumtion. Tiden räcker uppenbarligen inte till för att ge en översikt över barnlitteraturen och till en god beläsenhet i denna, ännu mindre till att utveckla ett kritiskt förhållande till den barnlitteratur som erbjuds på marknaden och som ofta är av undermåligt slag. Metodikundervisningen är när det gäller läsning inriktad på läsmetoder och läsprocessen men skall också ägnas åt litteraturfostran, texturval och textbehandling.¹

Utbildningen av mellanstadielärare, också den helt förlagd till lärarhögskola, omfattar sex terminer. Ämne-teori svenska omfattar 220 timmar, metodik svenska 50 timmar. Ämne-teorin ägnar ca 25 % av tiden åt barns och ungdoms läsning; metodiken anslår ca 30 % åt momentet läsa, varvid man inriktar sig på studieteknik och informationsläsning. Upplevelseläsningen behandlas med inriktning på arbetsområden och temastudier (motivkretsar). Vad som behöver förstärkas i metodikutbildningen är främst undervisningen i läsmetodik vid analys och diagnos av elever för att man skall kunna vidta åtgärder i individualiserande syfte.

Utbildningen av högstadiets ämneslärare sker, när det gäller ämne-teorin, vid universitet. Denna utbildning behandlas i ett särskilt avsnitt nedan. Metodikundervisningen omfattar här 60 timmar, ett för det stora svenskämnet klart otillräckligt timtal.² Vid en av lärarhögskolorna med ämneslärarutbildning behandlas sålunda litteraturläsningen på högstadiet under 2–3 timmar, läsundervisningen på högstadiet får 2 timmar, litteraturstudiet på gymnasiet tillerkänns 4 timmar, undervisningsformer vid litteraturstudiet i gymnasieskolan ges 2 timmar. Mer kan inte avstås från de 60 timmarna. Uppenbarligen kan man i utbildningen inte ägna tillräcklig uppmärksamhet åt den variation i fråga om litteraturläsningen som är nödvändig på högstadiet, där vissa elever ännu befinner sig på gränsen mellan barnlitteratur och ungdomslitteratur och andra elever har behov av introduktion i vuxenlitteraturen. Mycket hänger här på utformningen av ämnesstudiet vid universiteten (se nedan). Önskvärt är att en

¹ Den tid som direkt kan anslås åt läsmetodik utgöres av ca 20 timmar, dvs ca 20 % av timantalet. Man kan jämföra den omfattande utbildningen under två terminer som den blivande specialläraren får.

² Det bör noteras att de lärarkandidater som har tre skolämnen i sin examen bara får en grundkurs som omfattar 40 timmar per ämne.

mera långtgående samverkan mellan metodikundervisningen vid lärarhögskolan och ämnesfördjupningen vid universiteten kunde äga rum.

Ett specialområde, där samplanering ter sig särskilt angelägen, är undervisningen om barn- och ungdomslitteratur. Genom samordningen kunde onödiga upprepningar undvikas. Tiden för barnboksstudiet är så knapp (jfr kapitel 12) att en väl genomtänkt samordning är en förutsättning för tillfredsställande resultat. Det bör också övervägas om inte lärarutbildare som specialiserat sig på barn- och ungdomslitteraturen kunde tjänstgöra både vid universitet och i lärarhögskola. Detta vore av särskild betydelse för ett universitet som Umeå med ett jämförelsevis begränsat antal studerande i svenska liksom för universitetsfilialerna, där de knappa lärarresurserna kan innebära svårigheter när det gäller undervisning på specialkurser.

EG återkommer i ett särskilt kapitel (12) till de problem som sammanhänger med forsknings- och lärartjänster med hänsyn till lärarutbildningen i fråga om barn- och ungdomslitteraturen.

7.5 Läromedlen

En svårighet som möter läraren i svenska i grundskolan är bristen på läromedel. Den gör sig speciellt gällande vid litteraturundervisningen. Tillgången på lämpliga böcker ute i skolorna är i regel mycket knapp och tillgodoser i varje fall inte en individualiserad undervisning.

Det som oftast står till förfogande är läseboken respektive antologin, ett litet klassbibliotek och ett inte allför varierat skolbibliotek. Här till kommer alltid möjligheten till samarbete med folkbiblioteket.

Läraren är i första hand hänvisad till den för alla elever i klassen gemensamma läseboken eller antologin. Den är nödvändig och ur undervisningssynpunkt ändamålsenlig. Vissa påpekanden är dock ofrånkomliga.

Det första gäller innehållet. Det har i allmänhet inte förnyats i tillräcklig utsträckning. Först på senare tid har i ett fåtal fall barn- och ungdomslitteraturen fått sin plats i antologierna för mellanstadiet. För högstadiets del är situationen i detta hänseende bättre.

Det andra påpekanudet är av metodisk-pedagogisk art. Antologierna måste få en litteraturpedagogisk mera genomtänkt uppläggning. Därvid bör kontinuiteten i övningarnas struktur och texternas svårighetsgrad beaktas, samtidigt som individualiseringsmöjligheterna tillgodoses.

Det tredje påpekanudet har avseende på flexibiliteten och den variation som behövs för att läraren skall ha möjlighet att i rätt ögonblick erbjuda den enskilda eleven eller elevgruppen stimulerande läsning. I detta avseende är även den bästa antologi otillräcklig. Det bör uppmärksammas att just barn- och ungdomsboken i vida större utsträckning än för närvarande kan begagnas som läromedel i undervisningen.¹

Som en komplettering till antologin tillgriper läraren numera ofta ett genom stencilering eller på annat sätt mångfaldigat läsmaterial, hämtat från skilda håll. Anordningen är ännu så länge olaglig, eftersom den betyder ett intrång i författarnas upphovsrätt. Problemet ligger under behandling i nordiska upphovsrättskommittén. En överenskommelse mellan skolöverstyrelsen och författarnas organisationer är på väg, inne-

¹ Se t ex Margot Nilsson, Barnlitteraturen i skolarbetet. (Lärarhögskolan i Linköping. Fortbildningsavdelningen. Dokumentationsserie, nr 1.)

bärande statlig ersättning åt författarna för skolans mångfaldigande av deras texter. Den moderna teknik, som står till skolornas förfogande, möjliggör ett sådant mångfaldigande. Men hanteringen är tidsödande, och läraren observerar inte alltid att den är dyrbar (apparat, papper, vaktmästartid). Sådant mångfaldigande bör tillgripas endast undantagsvis.

Det torde ankomma på bokförlagen, centrala skolinstitanser och lärarhögskolorna att skapa textmaterial som är billigt, aktuellt, engagerande och gärna provokativt. Stöd till nyproduktion av undervisningsmaterial, som är anpassat till den konkreta undervisningssituationen, bör därför övervägas. Ett stöd, som kunde bli av betydelse för barn- och ungdomslitteraturens utveckling i Sverige, vore *inrättandet av arbetsstipendier för enskilda författare och/eller bildkonstnärer eller lag av barnboksskapare för att producera böcker och annat läsmaterial*. Stipendierna bör i första hand gälla projekt inom sådana områden av barnlitteraturen som ur pedagogisk, konstnärlig och social synpunkt kan bedömas vara särskilt angelägna och där den nuvarande utgivningen uppenbarligen inte täcker behoven. För närvarande är exempelvis litteraturen för läsretarderade barn och ungdomar samt för olika grupper av invandrabarn sådana bristområden. Det bör vidare övervägas om inte introduktionen av god utländsk barnlitteratur, särskilt från länder med vilka våra litterära kommunikationer nu är bristfälliga, också behöver stödjas genom bekostandet av vissa översättningsprojekt. Ett tredje exempel gäller en genre, som för tillfället kunde behöva ett punktstöd, nämligen den av svenska författare och konstnärer producerade bilderboken.

Det bör här också framhållas att EG finner det väsentligt att vissa medel står till svensklärarens förfogande för inköp av aktuellt läsmaterial. Ännu viktigare är, att läraren till sitt förfogande har ett rikligt och efter elevernas individuella behov anpassat klassbibliotek. Bokuppsättningen bör sedan kunna kompletteras med hjälp av skolbiblioteket. Viktigt är samarbetet med ortens folkbibliotek. De med biblioteken sammanhängande frågorna behandlar expertgruppen i ett särskilt kapitel nedan (kapitel 9).

7.6 Timplanen

Ämnet svenska har i läroplanen följande timantal:

Årskurs	Elevtimmar	Lärartimmar
1	9	15
2	11	14
3	9	10
4	9	10
5	8	8
6	9	9
7	3	4
8	3	4
9	4	5

Som framgår av timplanen, sjunker timantalet i ämnet vid övergången från mellanstadiet till högstadiet från 9 elevtimmar till 3 och från 9 lärartimmar till 4. Medan för lågstadiet ca 1 000 och på mellanstadiet ca

900 lektioner anslås åt svenska, sjunker antalet lektioner till ca 300 på högstadiet. Detta innebär att en stor del av den aktivitet, som upptagit lärare och elever på mellanstadiet, vid övergången till högstadiet avbryts. Fiktionen bakom den plötsliga sänkningen av timantalet är den att alla elever vid samma tidpunkt nått fram till avslutade resultat t ex i fråga om skrivning, läsförmåga och litteraturkännedom. Denna fiktion är ett av vittnesbörden om bristande förståelse för individualiseringens krav hos läroplanens konstruktörer. Verkligheten är den att spännvidden mellan eleverna är mycket stor på alla dessa områden, större än den behövs vara. Det låga timantalet i årskurs 7 förutsätter en gemensam startplatta för ett arbete med ny uppläggning, men denna gemensamma startplatta existerar inte. Komplikationerna på högstadiet, som är rikt dokumenterade, blir härigenom svärbemästrade.

Enligt kursplanen är tid inte avsatt för fortsatt läsundervisning på högstadiet. En individualiserad sådan är nödvändig också på högstadiet (liksom i gymnasieskolan) och tjänar elever på alla färdighetsnivåer. Här som i andra sammanhang är det självfallet viktigt att undervisningsgrupperna ej blir för stora.

Tiden för fiktionslitteraturen är för knappt tillmätt. Högstadiet omfattar de år, då eleverna orienterar sig över från ungdomslitteraturen till vuxenlitteraturen. Försummas handledningen och stimulansen under denna process uppstår skador som aldrig kan repareras. Vi vet att det under barndomen ivriga intresset för fiktionslitteratur kraftigt avtar i åldern 13–17 år. Dessa år är alltså avgörande. Att intresset sjunker är ingalunda enbart utvecklingsmässigt betingat; det kan framgångsrikt motverkas. Det är nödvändigt att högstadiundervisningen i svenska får tillräcklig tid på sig för att rädda eleverna från att bli likgiltiga eller negativa i förhållande till litteraturläsningen.

Enligt expertgruppens mening måste timantalet i svenska på högstadiet höjas. Utan en ingående analys av timplanen, varvid hänsyn till de övriga ämnenas behov måste tas, kan direkt förslag svårligen framläggas. För EG förefaller det dock rimligt att timantalet i svenska, som nu är $3 + 3 + 4 = 10$, utökas till $5 + 5 + 4 = 14$. Internationella jämförelser, t ex med England, Frankrike och Västtyskland, när det gäller timantalet för modersmålet, tyder på att en sådan ökning är försvarlig. EG föreslår att möjligheterna för en sådan ökning utreds.

En annan väg att öka undervisningens effektivitet är att öka antalet lärartimmar. En sådan utökning medför att man kan arbeta med mindre elevgrupper under fler lektioner än vad nu är fallet. EG föreslår att också denna möjlighet utreds.

8.1 Mål och riktlinjer

Gymnasieskolan är en helt ny skolform. Den har tagit arv efter gymnasiet, fackskolan och den på olika skolformer och utbildningsvägar uppdelade yrkesskolan. I sin första utformning är gymnasieskolan därför en splittrad skolform. Därav vittnar inte bara det stora antalet linjer, 22, som erbjuds eleverna, utan också studietidens varierande längd: vid sidan av de från gymnasiet nedärvda treåriga linjerna och den fyraåriga tekniska linjen finns tvååriga linjer, ärvda från fackskola och yrkesskola. Också studiemålen och därmed ämnesuppsättning och kursutformning varierar starkt. Inte minst viktigt är att de olika linjerna har en rekrytering av elever, vilka i fråga om studiemotivation och föregående studieresultat kraftigt skiljer sig från varandra.

Liksom grundskolan är emellertid gymnasieskolan en skola för alla. Den är visserligen en frivillig skolform, men den står öppen för alla som genomgått grundskolan. Tillströmningen visar att mer än 90 % av alla ungdomar önskar denna fortsatta utbildning efter grundskolan, och det är sannolikt att denna siffra kommer att stiga ytterligare. I princip är gymnasieskolan därför en skola för hela årgången av unga människor. Gymnasieskolans förverkligande betyder därför en avsevärd höjning av bildningsnivån i vårt land. Därmed tas ett viktigt steg i riktning mot social utjämning.

Men eftersom gymnasieskolan är en skola för alla, gäller för den i lika hög grad som för grundskolan att studieresultaten i hög grad måste variera. Varje försök att åstadkomma en jämn resultatnivå är inte bara dömt att misslyckas utan måste anses strida mot den ideologi som ligger bakom det nya skolsystemets uppläggning. Inom skolsystemet som helhet skall var och en kunna nå så långt som hans förutsättningar medger, oberoende av hur långt kamraterna kommer. Detta gäller inte bara vid jämförelser mellan elever på olika linjer utan också vid jämförelser mellan elever på en och samma linje.

Liksom för grundskolan gäller för gymnasieskolan att dess mål är elevernas personlighetsutveckling. Mer än i grundskolan är denna personlighetsutveckling knuten till specialintressen och till de kommande uppgifterna i yrkeslivet. Men även för gymnasieskolan gäller att specialin-

tressena och inriktningen mot kommande livsuppgifter är tillgångar, som bör tagas i tjänst hos personlighetsutvecklingen, vara medel mer än ändamål.

För personlighetsutvecklingen är ämnet svenska av central betydelse. Redan förmågan att muntligt och skriftligt kommunicera med medmänniskorna är av grundläggande betydelse för personlighetens utveckling, för möjligheten att orientera sig i tillvaron och för möjligheten att göra en insats i denna. Förmågan att utan svårighet läsa sakprosa och att uppleva och njuta av skönlitteratur hör till förutsättningarna för yrkeslivet och möjliggör ett rikare personlighetsliv.

I skolans estetiska fostran har skönlitteraturen alltid tilldelats en central plats. Skolan skall skapa de tekniska förutsättningarna härför, nämligen god läsförmåga, och söka väcka läsbenägenhet. Den skall intellektuellt och emotionellt visa eleverna vägen till skönlitteraturen. I det gamla gymnasiet stod denna uppgift i centrum. Genom att gymnasieskolan blivit en skola för alla eller nästan alla, har ett unikt tillfälle erbjudits att bredda den krets som kommer ordets konst nära under den ålder, då man är mogen att på ett djupare sätt ta del av diktens mänskliga och estetiska värden. Enligt EG:s mening måste de nu erbjudna möjligheterna till litterär fostran väl tillvaratagas.

Det är emellertid karakteristiskt, att varken 1940 års skolutredning, 1946 års skolkommission eller 1960 års gymnasieutredning ägnat närmare uppmärksamhet åt detta problem. Det är då inte förvånande att den första läroplanen för gymnasieskolan (Lgy 70) inte heller gör det.

"Eleven i centrum" är en underrubrik i läroplanens inledande övergripande avsnitt "Mål och riktlinjer". I detta sägs bl a att skolan skall ge eleven sådana färdigheter, kunskaper, vanor, attityder och värderingar som främjar hans personliga utveckling. Vad detta konkret innebär sägs det en hel del om i fortsättningen. De nyttobetonade resonemangen överväger dock, medan den estetiska skolningen nämns endast i förbigående. Det är därvid snarast andra estetiska aktiviteter än litteraturläsningen som avses. Det sägs nämligen att eleverna genom "estetisk-praktiska ämnen" skall ges möjlighet att uppöva sin skapande förmåga samt att utveckla sina förutsättningar att uppleva de uttrycksformer som tar rytm och ton, form och färg i sin tjänst. Här saknas alltså ordets konst.

Den åsyftas dock något senare på tal om den individuella utvecklingen, bl a av känslolivet, varvid det framhålls att skolans verksamhet skall vara så inriktad, att eleverna kan ges tillfälle att fördjupa sina kontakter med konst, litteratur, musik och natur, att frigöra sina personliga uttrycksmöjligheter och att finna utlopp för sin fantasi och spontana skaparlust.

Sammanfattningsvis kan man med fog hävda, att litteraturläsningen tilldelats en mycket liten roll när det gäller elevernas personliga utveckling. Detta är desto mindre tillfredsställande som just litteraturupplevelsen annars brukar uppfattas som ett av de mest personlighetsutvecklande inslagen i skolundervisningen.

Man väntar sig att litteraturläsningen skall framhävas i ytterligare ett sammanhang i "Mål och riktlinjer", nämligen i samband med kommunikationsfärdigheterna. Det betonas där att det är en viktig uppgift för gymnasieskolan att bygga vidare på vad grundskolan gett eleverna av

allmänna kommunikationsfärdigheter. Tyvärr visar det sig att man här endast avser förmågan att uttrycka sig muntligt och skriftligt. Att kommunikation också skulle innefatta förmågan att inhämta stoff för information och upplevelse, t ex genom läsning av litteratur, framgår inte. Med en mer adekvat syn på språket som kommunikationsmedel är kommunikationsmodellen avsändare \Rightarrow budskap \Rightarrow mottagare giltig för allt språkligt material, inte minst skönlitterära texter. Förmågan att läsa sådana är alltså en kommunikationsfärdighet, vilket borde ha beaktats.

Det bör tilläggas, att både "Mål och riktlinjer" och kursplanerna för ämnet svenska, bortser från det faktum att många elever själva är skönlitterärt verksamma. Det har med någon överdrift sagts att de som köper och läser lyrik utgörs av den lilla krets som i sin ungdom sysslat med versskrivande och därmed fått intresse för hur vers skrivs. Erfarenheten kan tillämpas också på den skönlitterära prosan. Då "Mål och riktlinjer" betonar att förmågan att uttrycka sig muntligt och skriftligt skall uppodlas, avses inte skönlitterärt skapande. Och dock torde en av vägarna till ökat litteraturintresse vara att stimulera eleverna till eget skapande inom ordkonstens område. (Jfr avsnitt 7.3.)

Litteraturläsningen har – lika litet som eget litterärt skapande – fått sin naturliga plats i "Mål och riktlinjer". EG föreslår en genomgripande revidering.

8.2 Timplanen

På gymnasieskolans treåriga linjer har ämnet svenska ett varierande timantal. På humanistisk och samhällsvetenskaplig linje är timantalet $3 + 3 + 4 = 10$, på ekonomisk och naturvetenskaplig linje $3 + 3 + 3 = 9$ och på teknisk linje, som ensam är fyraårig, $3 + 3 + 2 + 0 = 8$. Timantalet är lägre än i 1954 års gymnasium, där det var sammanlagt 12. Det är lätt att fastslå, att det nuvarande timantalet är för lågt, särskilt med hänsyn till att ämnet fått många nya uppgifter. Utrymmet för litteraturläsning och skapande verksamhet är för litet.¹ Det totala antalet lektioner i svenska uppgår – liksom på högstadiet – till högst ca 300. (Jfr avsnitt 7.6.)

Inom EG har man diskuterat olika möjligheter att ge litteraturen större utrymme. Man har pekat på utvägen att bryta ut massmediekunskapen ur svensk-ämnet; den har med fler ämnen än svenska att göra och kunde vara ett övergripande, självständigt ämne. Man har också diskuterat en höjning av timantalet. EG nöjer sig emellertid – i avvaktan på den revidering av läroplanen som måste komma om några år – med att föreslå att den naturvetenskapliga linjen och den tekniska får samma timantal som den humanistiska och den samhällsvetenskapliga. Ämnet svenska med dess båda huvuduppgifter, att ge god språkfärdighet och att ge läsintresse och litteraturkännedom, kan inte sägas vara ett ämne mer avsett för humanister än för naturvetare och tekniker. Den enda motiveringen för ett lägre timantal i svenska på naturvetenskaplig och teknisk linje är den större ämnesträngseln där. Frågan är, om denna motivering håller; det är mera trycket från avnämarna än hänsyn till gymnasieskolans karaktär av allmänbildande och personlighetsutvecklande skolform som varit bestämmande för timfördelningen mellan ämnena.

¹ En internationell timplansöversikt för modersmålsundervisningen återfinns i en tablå i anslutning till detta avsnitt.

Tid för modersmålsundervisningen i procent av hela undervisningstiden i några europeiska länder.

Land	Årskurser												
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Sverige	45	46	30	26	23	26	8	8	11	9 ^a 11 ^b	0 ^c 8 ^d 9 ^e	7 ^f 10 ^g 13 ^h	
Danmark	55	50	37	33	33	21	15	17	15 ⁱ 17 ^j	11 ^k 15 ^l	11	11	
England	Se not m nedan						17	17	17	17	17	17	
Frankrike	50	35	30	28	28	33	16-25 ⁿ	12-20 ⁿ	12-20 ⁿ	9-17 ⁿ	9-16 ⁿ	7-12 ⁿ	
Holland	8	11	13	15	15	15	11	10	10	10	10	10	
Irland	30	30	30	30	30	30	10	10	10	10	10		
Italien	Se not o nedan					24	32 ^p	18	18	18	14	14	14
Portugal	40	36	28	28	19	19	12,5	12,5	12,5	12,5	17-20	17-20	
Rumänien	8	3	8	8	14	14	14	14	13	13	9 ^q 11 ^r	9 ^q 11 ^r	
Västtyskland	35	28	24	14	20	20	17	16	16	12	12	13	13
Österrike	30	31	29	27	22 ^s 22 ^t	17 ^s 18 ^t	12 ^s 18 ^t	12 ^s 18 ^t	9	9	9	9	12

Lagerstedt: Modersmålsundervisningens läge utomlands (Svenskläraren 1971:4)

Anm: Självfallet måste tabellen läsas med en viss försiktighet eftersom åtskilliga oklarheter vad avser ämnesinnehållet, modersmålsinslag i övriga ämnen, organisatoriska förhållanden i stort m m kvarstår trots givna notförklaringar.

Noter

- a Gymnasium.
- b Fackskola.
- c Fackskola, teknisk linje.
- d Fackskola, social och ekonomisk linje.
- e Gymnasium.
- f Gymnasium, teknisk linje.
- g Gymnasium, naturvetenskaplig och ekonomisk linje. (Jfr tillägg nedan).
- h Gymnasium, humanistisk och samhällsvetenskaplig linje.
- i 1:a realklassen.
- j 6:e folkskoleklassen.
- k 1:a gymnasieklassen.
- l 3:e realskoleklassen.
- m Svenska Beskickningen i London skriver: "Skolmyndigheterna i Londen bekräftar att det icke är möjligt att specificera något särskilt timtal för modersmålsundervisningen. I Primary schools försiggår för närvarande ämnesintegrering så att t ex en historiektion kan utvidgas till att omfatta geografi,

- engelska och andra ämnen. I Secondary schools drages ingen särskild gräns mellan undervisning i engelska språket och undervisning i litteraturhistoria. Uppskattningvis ägnas i genomsnitt 5 timmar i veckan motsvarande 1/6 av timplanen åt engelska."
- n Stora variationer föreligger mellan olika linjer.
- o Betr Scuola Primaria meddelar Svenska Beskickningen i Rom att det i grundskolan (barn i åldern sex till tio år) inte finns någon egentlig timfördelning och att skollagen endast ger läraren vägledning för genomförandet av programmet. Läraren har rätt att efter eget skön använda ett lämpligt antal av de 24 lektionerna per vecka till undervisning i italienska språket. - Kraven är långt ifrån obetydliga att döma av slutklämma i läroplanen för klasserna 3-5. "Al termine del ciclo l'alunno dov-

- rà essere in grado di esprimersi corretamente, a voce e per iscritto, senza errori di ortografia e di morfologia e con sintassi corretta."
- p Avser "italiano ed elementari conoscenza di latino".
- q Reallinjen.
- r Latinlinjen.
- s Fackskola.
- t Gymnasium.

Tillägg

Den nya gymnasieskolans timplaner som nu trätt i kraft innebär inte någon egentlig ändring i sak beträffande timantalet för svenska på de linjer som motsvarar gymnasiet och fackskolan enligt den äldre ordningen. Ett undantag är den tvååriga ekonomiska linjen (motsvarande fackskolans ekonomiska linje). Där har svenska fått ytterligare en timme i åk 2 för affärskorrespondensens skull, samtidigt som ämnet svensk affärskorrespondens (med två timmar i fackskolan, ekonomisk-språklig gren) utgått.

EG hävdar principiellt att svenskämnet har lika vikt för alla kategorier studerande och att dess centrala uppgifter – språkfärdigheten och litteraturbehärsknigen – bör tillgodoses med lika timantal på alla linjer av samma längd.

Denna princip bör tillämpas även på de tvååriga linjerna inom gymnasieskolan. Kursplanen i svenska för dessa linjer är avsedd för dem alla, dvs både dem som motsvarar den tidigare fackskolan och dem som motsvarar den tidigare yrkesskolan. På de flesta tvååriga linjerna läses svenska endast det första året, på några få båda åren. På samtliga linjer har svenska 4 veckotimmar i årskurs 1, på de linjer som har svenska också andra året är timantalet 3 eller 4. Att det sammanlagda timantalet i ett ämne måste bli lägre på en kortare linje än på en längre ligger i sakens natur. Men i konsekvens med nyss förda resonemang borde eleverna på de tvååriga linjerna ha lika stort behov av årligt utrymme för svenska som eleverna på de treåriga, dvs få ett timantal av 3 eller 4 i varje årskurs. Att så inte hittills skett torde sammanhånga med övergångssvårigheter. De linjer, som nu saknar undervisning i svenska i årskurs 2, motsvarar de tidigare linjerna i yrkesskolan. Man kan och bör förvänta sig att vid en kommande läroplansrevision samtliga tvååriga linjer får 3 à 4 veckotimmar svenska också i årskurs 2. Till de speciella svårigheter som undervisningen i svenska på vissa tvååriga linjer erbjuder återkommer expertgruppen nedan.

8.3 Kursplanerna

Kursplanen för de tre- och fyraåriga linjerna i ämnet svenska är i stort sett densamma som för det tidigare gymnasiet. I målbeskrivningen sägs, med tanke på litteraturläsningen, att eleven genom undervisningen i svenska skall skaffa sig förtrogenhet med den nordiska, främst den svenska, litteraturen och dess historia, visa beläsenhet i utomnordisk litteratur samt kännedom om världslitteraturens viktigaste epoker och några av dess mest betydande verk. Bl a därigenom skall eleven bli i stånd att öka sin kunskap om olika miljöer, människor och problem, utveckla sitt sinne för ordets konst och främja den personliga utvecklingen.

Inom expertgruppen har diskuterats, huruvida den dominans, som den nordiska och främst den svenska litteraturen fått i denna målbeskrivning, motsvarar elevernas och det övriga samhällets önskemål. Det har framhävts, att i årskursfördelningen listan på "lämpliga" litterära verk, vilken blir normgivande för läromedelsproducenterna, är föråldrad. Liksom när det gäller grundskolan vill EG understryka vikten av att undervisningen till sitt förfogande har angelägna och levande texter. Utöver detta önskar EG framhålla, att de i och för sig förtjänstfulla "Anvisningar och kommentarer", som finns i kursplanen, skrevs för ett decennium sedan; de har därför inte kunnat ta hänsyn till de nyare rön om litteraturpedagogik, som framkommit sedan dess; en kommande revision bör ta hänsyn till dessa.

Kursplanen för de tvååriga linjerna är en helt omarbetad version av den tidigare fackskolans kursplan. Bland målen nämns utveckling av förmågan att läsa litteratur så, att studiet och läsoplevelsen ger vidgad

och fördjupad kunskap om olika miljöer, människor och problem och främjar den personliga utvecklingen. Huvudmomentet "Litteraturstudium" inbegriper läsning både av skönlitteratur och av sakprosa. Den moderna litteraturen har fått en dominerande plats, medan den litteraturhistoriska orienteringen har skjutits i bakgrunden. I stället betonas nödvändigheten av att eleverna *motiveras* för litteraturläsning genom att läraren i samråd med dem själva väljer levande och engagerande texter och att eleverna genom en modern litteraturpedagogik ges förmåga att läsa och samtala om dem.

I kommentarerna och anvisningarna behandlas dessa strävanden utförligare. Där ställs alltså *färdigheten* att läsa litteratur i centrum. Det framhålls att cirka hälften av textomfånget bör utgöras av utomnordiska texter och att man därvid också bör försöka få med inslag av utomeuropeisk litteratur. Visserligen skall någon *genomförd* kronologisk uppläggning av litteraturstudiet inte förekomma, men eleverna bör i den mån man läser äldre texter — vilket alltså sägs att man *skall* göra — orienteras om de viktigaste epokerna och strömningarna. För den fria läsningen lämnas råd och rekommendationer.

I kursplanen ges alltså goda möjligheter till en stimulerande litteraturläsning. Kursplanen på de tvååriga linjerna har fått en modernare uppläggning än den på de längre linjerna.

För samtliga linjer inom gymnasieskolan gäller, att för ett fruktbart litteraturstudium vissa ramfaktorer måste förefinnas: ett tillräckligt timantal, en adekvat och tillräckligt djupgående lärarutbildning, lämpliga läromedel, särskilt texter, och ett välutrustat och lättillgängligt bibliotek. Till timantalet har EG ovan tagit ställning. Lärarutbildningens och bibliotekets roll behandlas nedan.

8.4 *Brister i läsfärdigheten*

Ett problem, som behandlats i samband med förskola och grundskola men som inte heller kan förbigås när det gäller gymnasieskolan, är de förekommande bristerna i den grundläggande läsfärdigheten. Sådana brister finns främst på vissa av de yrkesinriktade tvååriga linjerna och bland elever som i grundskolan varit svagtpresterande. Man vet genom den språksociologiska forskningen att orsakerna till svårigheterna uppstår redan under förskoleåldern. Barn som kommer från språkligt torftiga miljöer, som får undermålig språklig träning under de första levnadsåren och som under skoltiden saknar språklig stimulans i hemmiljön, hämtar *aldrig* in det försprång, som barn med bättre språklig träning fått. Snarare förstärks detta handikapp med åren.

EG har ovan pekat på nödvändigheten av att barn från språkligt torftiga miljöer får tillgång till barndaghem redan i mycket tidig ålder. EG har också föreslagit en obligatorisk förskola. Vissa förslag har också framställts om förbättring av läsundervisningen i grundskolan. Om dessa önskemål förverkligas, kommer i en framtid situationen beträffande läsfärdigheten i gymnasieskolan att vara avsevärt förbättrad.

Intill dess måste man försöka göra det bästa av situationen. Vissa elever kommer till gymnasieskolan läströtta. De är besvikna över att på

nytt behöva ta itu med teoretiska studier, och de är kanske fientliga mot svenskämnet som sådant. Det gäller för lärare och elever att gemensamt diskutera situationen. Därvid är det angeläget, att läraren genom undervisningssamtal kan få eleverna övertygade om att de kommer att ha omedelbar och framtida nytta av att förbättra sina färdigheter och kunskaper i svenska språket – inte minst i studie- och yrkessituationer.

Till grund för undervisningen bör ligga en av svensklärarna på dessa linjer gemensamt utarbetad, omsorgsfull planering av läsåret. Denna bör också snabbt kunna läggas om, ifall den visar sig alltför ambitiös. Samtliga lärare bör samarbeta också i det läget. Elevernas förkunskaper bör diagnostiseras så snart som möjligt för att undervisningen skall kunna bli realistisk med hänsyn till elevernas varierande enskilda förutsättningar. Om de tillgängliga läromedlen – som bör vara avsedda för just dessa linjer – inte omedelbart kan användas, bör konkret övningsmaterial sammanställas av läraren. Helst bör det anknytas till elevernas egna, gärna yrkesinriktade, kommunikationsbehov. Samverkan mellan svenskläraren och läraren i yrkesämnen blir därvid nödvändig.

Trots alla svårigheter förblir det skolans uppgift att föra också dessa elever fram till intresse för läsning av konstnärligt värdefull litteratur. Att detta har utsikter att lyckas borde framgå av den enorma efterfrågan på kiosklitteraturen, vilket i varje fall vittnar om ett levande fiktionsbehov. Man bör kunna tillmötesgå detta genom att anknyta till elevernas läsvanor, som man vid en diagnos fått en uppfattning om. Sannolikt får man tänka sig att starta med exempelvis detektiv- eller äventyrsberättelser och novellmagasin, innan man kan få eleverna att läsa mer kvalificerad litteratur, gärna först inom samma genrer eller med liknande motiv som den populärlitteratur eleverna i fråga visar intresse för. Därefter bör en successiv utveckling av läsmaterialet eftersträvas, varvid läsa-lättböckers ungdomsromaner och lättlästa noveller och prosastycken i skolantologierna kan komma till användning. Alla möjligheter att variera och individualisera utbudet av stimulerande läsmaterial bör tillvaratagas. Det kan även ske genom att läraren under utnyttjande av skolbibliotekets resurser eller på annat sätt söker initiera fri läsning av kvalificerad ungdomslitteratur och valda texter i pocketserier och andra lämpliga utgåvor.

Det är emellertid angeläget för expertgruppen att understryka, att förekomsten av elever utan eller med svagt utvecklad läsbenägenhet på vissa av gymnasieskolans linjer inte får tas till intäkt för en allmän sänkning av läsnivån på dessa linjer. Många elever i en klass, där de obenägna åstadkommer undervisningssvårigheter, kan vara annorlunda inställda än majoriteten eller en dominant minoritet. Endast en genomförd individualisering kan i sådana fall göra de bättre presterande eleverna rättvisa.

Skolbiblioteket och den fria litteraturläsningen

9.1 Grundskolan

9.1.1 Skolbibliotekets funktioner

I ett antal utredningar om skola och bibliotek under 1960-talet har bibliotekets viktiga roll för skolarbetet framhållits.¹ Grundskoleutredningen 1961 betonade "att ett välförsett skolbibliotek tillhör de nödvändiga förutsättningarna för arbetet. Det skall ge alla elever tillgång till nyttig och utvecklande läsning av sakprosa och verk av skönlitterär art och därvid främja skolans allmänna mål. Skolbiblioteket skall dels tjäna undervisningen i skolans olika ämnen, dels ge eleverna möjlighet att tillägna sig goda läsvanor och uppleva läsningen som något lockande och stimulerande och därigenom befrämja att de som vuxna utnyttjar de offentliga biblioteken".

I SÖ:s petita 1966/67 framhålls att "eleverna bör få råd och vägledning för självständiga studier samt uppslag i frågor om litteratur för fri läsning inte endast i anslutning till boksamlingen i klassrum och ämnesrum utan också vid arbete och spontana besök i skolans gemensamma bibliotek".

I utredningen om läromedlens organisation på grundskolan sägs att boksamlingarna skall fungera som pedagogiska hjälpmedel och i första hand bestå av sådan litteratur som direkt anknyter till skolans undervisning. Det framhålls också att skolbiblioteket i viss utsträckning haft att tillgodose behovet av litteratur för den fria läsningen och förströelseläsning. Det påvisas en tendens att överföra litteratur för förströelseläsning till folkbibliotekens barn- och ungdomsavdelningar.

Denna utveckling kan inte accepteras av EG eftersom den fria läsningen är en uppgift för skolans undervisning: genom sin uppläggning och sina metoder skall undervisningen leda eleverna fram till intresse för studier på egen hand, och till intresse för läsning av skönlitteratur, till förmågan att tillgodogöra sig det lästa och att leva sig in i det och njuta av det. Utlåningen av böcker för fritidsläsning ingår i skolans uppgifter och måste integreras både med bibliotekets dagliga verksamhet och med undervisningen i olika ämnen. Det är en uppgift inte bara för bibliotekets personal utan även för läraren i hans dagliga arbete. Men skolbiblioteket

¹ En förteckning över dessa utredningar återfinns i anslutning till detta kapitel.

får på inga villkor isoleras från kommunbiblioteket. Nära samarbete bör inledas för att vänja eleverna att gå till kommunbiblioteket på sin fritid.

Att skolbiblioteket skall vara ett instrument för det dagliga skolarbetet är ofrånkomligt. För elevernas självständiga arbete är en riklig och varierad tillgång på böcker en förutsättning och denna förutsättning kan endast biblioteket skapa. I detta avseende intar ämnet svenska ingalunda någon särställning. Alla ämnen är beroende av bibliotekets tjänster.

Läroplan för grundskolan, Lgr 69, tecknar ett kontinuerligt program för läsundervisningen som för läraren betyder bl a: "att fortlöpande ge eleverna läsmaterial som svarar mot deras förutsättningar, behov och intressen, att bevara elevernas positiva inställning till läsning och via barn- och ungdomsboken utveckla deras intresse för självständig läsning av mer krävande litteratur. Det är naturligt att eleverna i samband med lästräning av olika slag undan för undan vänjs att själva söka rätt på den litteratur de behöver." Denna vana kan och bör de få i skolbiblioteket.

Enligt litteraturutredningens läsvanestudier består det mest frekventa sätt, på vilket både pojkar och flickor får tillgång till böcker, i att de läser böcker som finns i hemmet. Näst högst frekvens har lån på skolbibliotek som i de båda årskurserna 3 och 6 ofta är ett mera frekvent sätt att skaffa sig tillgång till böcker på än utnyttjandet av böcker som finns i hemmet. Lån på skolbibliotek är emellertid ett anskaffningssätt som starkt avtar i frekvens med högre årskurs: detta förvärvssätt spelar därför jämförelsevis liten roll när barnen hunnit upp till årskurs 9.¹

Samma iakttagelse har man gjort inom Växjö kommun vid en undersökning av skolbiblioteksverksamheten.

Tänkbara orsaker till denna avtagande lånefrekvens är att utlåning i de lägre årskurserna ofta sker under klasslärarens ledning, medan utlåning till högstadiel elever så gott som undantagslöst sker på elevernas fritid. En ytterligare bidragande orsak till minskade utlåningssiffror är att skolbiblioteken inte hålls öppna i tillräcklig omfattning, t ex på lunchraster, och att bokbeståndet ofta är ganska torftigt, varför tillfälle till lån för dessa åldersgrupper är få.

Alldeles tydligt är emellertid att en mer energisk insats behövs på högstadiet för att få elever i åk 6–9 att bibehålla sina läsvanor och bli mer aktiva låntagare i skolbibliotek och folkbibliotek. EG kräver att sådana insatser görs.

9.1.2 Skolbibliotekets organisation

Skolbibliotekets funktioner är mångskiftande. Det skall tjäna lärarna i deras förberedelsearbete. Det skall bilda underlaget för elevernas självständiga arbete under lektionerna. Det skall möjliggöra en fri orientering i böckernas värld. Det skall tillhandahålla böcker för fri läsning och för hemlån. Funktionen gäller alla ämnen och alla skolstadier.

Detta betyder att bestämda krav kan ställas på skolbiblioteket med avseende på lättillgänglighet, öppethållande, lokalyta, inredning, bokbestånd och personal.

Böckernas placering. För att böckerna lätt skall kunna utnyttjas i det

¹ Läs och bokvanor i fem svenska samhällen (SOU 1972:20), s 479 ff.

dagliga skolarbetet måste de finnas lätt tillgängliga för lärare och elever i klassrum, ämnesrum och i det gemensamma bokrummet. I Lgr 69 ingår samtliga dessa boksamlingar i skolans läromedelscentral vilken även omfattar övriga läromedel, såsom AV-medier, laborativ utrustning och teknisk apparatur.

För EG verkar termen skolbibliotek som samlingsbegrepp för de informationsbärande läromedlen mest adekvat. Även de allmänna bibliotekens medieresurser har vidgats till att omfatta AV-medier. Det är viktigt att påvisa sambandet och skapa kontinuitet med biblioteken utanför skolans värld.

Eleverna på de lägre stadierna är mer beroende av att böckerna finns nära till hands än eleverna på högstadiet, som skall lära sig att själva söka sig fram till litteraturen. Klassbiblioteken på låg- och mellanstadiet bör utöver handböcker, uppslagsböcker och annan facklitteratur innehålla litteratur för lästräning och upplevelseträning. Dessa samlingar bör kunna kompletteras med litteratur från bokrum och från folkbibliotekets bokbestånd.

De förslag som lagts fram i ett antal kommuner om att överföra all fiktionslitteratur från skolbiblioteken till kommunbiblioteken innebär att man samtidigt flyttar över utlåningsfunktionen. Detta är en utväg som möjligen kan ha fog för sig om kommunbiblioteket är inrymt i skolbyggnaden, men åtgärden behöver inte ens i detta fall tillämpas generellt. Det är av utomordentligt stor betydelse att skolan förfogar över fiktionslitteratur för att vid rätt tillfälle kunna stimulera eleverna till fri läsning. Fiktionslitteraturen kan för övrigt inte alltid skiljas från övrig litteratur. Böcker om böcker – litteraturhistoria, litteraturkritik, bibliografier – bör finnas på samma ställe som böckerna själva och göra sin tjänst som stimulerande faktorer. Enligt EG:s bestämda uppfattning bör alltså också skönlitteratur ingå i skolbiblioteket, såväl i klassbibliotek som i bokrum. Vidare är det väsentligt att även skolbiblioteken tillhandahåller litteratur på invandrar språken i erforderlig utsträckning. Självklart är att små skolenheter kan få problem med att tillhandahålla ett så rikhaltigt urval av fiktionslitteratur som behövs för att tillgodose elevernas skiftande behov. Man bör därför samtidigt sträva efter att i kommunerna rusta upp det totala beståndet av barn- och ungdomslitteratur och betrakta detta som en rörlig resurs att användas i såväl skola som folkbibliotek.

Öppethållande. För att skolbiblioteket skall kunna fungera dels som studiebibliotek, dels som utlåningsbibliotek krävs att skolbiblioteket är öppet hela skoldagen. En lärare skall kunna gå dit med en klass, en elevgrupp eller en enskild elev när helst behov av biblioteksbesök gör sig gällande i undervisningen.

Enskilda elever eller elevgrupper skall kunna arbeta i biblioteket på egen hand både under lektionstid och mellan lektioner. Böcker skall när som helst kunna hämtas till undervisningslokalerna om de för tillfället behövs där.

För övervakning, om sådan anses nödvändig, och utlåning, bokuppsättning och bibliotekstekniska rutiner behövs en kontorist, för bokurval, handledning av elever och rådgivning till lärare behövs en bibliotekarie.

EG föreslår att det i skolstadgan fastslås att skolbiblioteket skall hållas tillgängligt hela skoldagen. Ett sådant öppethållande skulle också komma den fria litteraturläsningen till godo. Eleverna skulle få möjlighet att i lugn och ro orientera sig i bokbeståndet, skaffa sig en överblick och välja de böcker som lockar.

Personal. Vid flertalet skolenheter finns en bibliotekarie. I grundskolan är bibliotekarien i allmänhet en lärare, som har kortare biblioteksutbildning. Han får ett visst arvode per klass och läsår för att sköta biblioteket vid sidan av sin ordinarie tjänstgöring. Ibland kan viss nedsättning av undervisningsskyldigheten erhållas för pedagogiskt biblioteksarbete. Enligt avtalet innefattar arvodet "tid för skolbibliotekets öppethållande för service till lärare och elever intill 30 minuter per påbörjat 100-tal elever och vecka". Dock kan kommunen "på grund av särskilda omständigheter" fastställa längre tid för bibliotekets öppethållande, varvid skolbibliotekarien erhållit ett lönetillägg per timme. Tyvärr påtar sig kommunen dock i allmänhet ej denna extra ekonomiska börda.

Eftersom det i skolbibliotekariens arbetsuppgifter även ingår visst bibliotekstekniskt arbete, som måste skötas vid sidan av den direkta handledningen av lärare och elever, inskränks bibliotekets öppethållande i allmänhet till ett par timmar i veckan. Dessa timmar används mest för rutinmässiga göromål i samband med utlåning av böcker, medan mycket liten tid ägnas åt de pedagogiska funktionerna. I jämförelse med de i föregående avsnitt uppställda kraven ter sig detta helt otillfredsställande. Biblioteket skall vara tillgängligt hela skoldagen. Det bibliotekstekniska arbetet bör kunna reduceras till ett minimum genom samarbete med ortens bibliotek och/eller Bibliotekstjänst. Bibliotekarien får därigenom ökad tid för sina pedagogiska uppgifter.

Bibliotekariens uppgifter är att undervisa i bibliotekskunskap, ge lärare och elever handledning i bibliotekets användning och övervaka att bokbeståndet används på det pedagogiskt riktiga sättet. Han har också huvudansvaret för att bokurvalet är det riktiga och för undervisningen adekvata. Hans roll som stimulator kan inte överskattas.

Ett ofrånkomligt villkor är att bibliotekarien har gott om tid för kontakter med skolans lärare. Endast läraren har — eller kan ha — kännedom om elevernas intressen, mognad och läsfärdighet och känner dennes behov av läsning. Läraren saknar emellertid ofta den breda bokkännedom som erfordras för rådgivning vid fri upplevelseläsning. Samarbete måste här äga rum. Detta gäller inte minst klassbibliotekets sammansättning.

Önskvärt är att varje skolenhet (rektorsområde) har en heltidsanställd bibliotekarie. Problemet är i första rummet ekonomiskt. Men det har i detta avseende flera sidor. Oerhörda kostnader har under senare decennier lagts ner på skolans läromedel. Samtidigt har i olika sammanhang påvisats, att läromedlen över huvud taget utnyttjas dåligt i grundskolan. Därför försöker man finna nya lösningar på läromedelsfrågan, vari även skolbiblioteket är inbegripet. Ett förslag är framlagt om inrättande av en tjänst som skolintendent inom varje skolenhet. Denne skall ansvara för samtliga läromedel i skolan och se till att de utnyttjas i undervisningen. De krav man bör ställa på den nya funktionen med avseende på skolans

litteraturundervisning och den därmed sammanhängande fria läsningen är att befattningshavaren bör ha en utbildning som motsvarar en bibliotekaries arbetsuppgifter, bl a god litteraturkännedom, främst i fråga om barn- och ungdomslitteraturen, och kunskap om modern litteraturpedagogik. Önskvärt vore att skolintendenten hade både pedagogisk utbildning och biblioteksutbildning.

Med hänsyn till sistnämnda önskemål är två alternativ tänkbara. Intendenten kan vara fackutbildad bibliotekarie med någon pedagogisk utbildning, eller han kan vara lärare med viss biblioteksutbildning.

Vid den nya bibliotekshögskolan som startade hösten 1971 utbildas bibliotekarier för såväl forskningsbibliotek som folkbibliotek och skolbibliotek. Det förslag som framlades i utredningen om bibliotekarieutbildning rörande påbyggnadskurs för lärare med bibliotekarieuppgifter inom grundskolan hänsköts av departementschefen till läromedelsutredningen, som dock ej tog upp problemet. För närvarande existerar alltså inte någon utbildning för kategorin lärare med bibliotekarieuppgifter, förutom den fortbildning i form av pilotkurser för läromedelsfunktionärer som skolöverstyrelsen startade sommaren 1972.

Expertgruppen understryker vikten av att skolbibliotekarieutbildningen får en form och en omfattning som bibliotekets uppgifter i grundskolan kräver. Man kan därvid tänka sig båda de angivna alternativen, den ena för större skolor, det andra för mindre som saknar underlag för heltidstjänster.

Slutmålet bör vara bibliotekarietjänster på heltid. De ökade kostnader-na härför uppvägs sannolikt av det bättre utnyttjandet av det kapital, som en skolas läromedel representerar.

9.2 *Gymnasieskolan*

9.2.1 *Gymnasiebibliotekets funktioner*

De tre stora utredningar som föregick den nuvarande gymnasieskolan, Fackskoleutredningen, Yrkesutbildningsberedningen och Gymnasieutredningen, framhöll alla bibliotekets ytterst viktiga funktion i det nya gymnasiet. Det betonades att litteratur som inte primärt framställts för skolan skulle användas i större omfattning. Detta sågs som ett led i strävandena att överbrygga klyftan mellan skolans läroböcker och bokvärlden, inklusive den litteratur som används i yrkeslivet och vid fortsatta studier. Kraven på individualisering och självständighet i studiearbetet skulle medföra behov av ett rikt och varierat utbud av såväl fack- som skönlitteratur liksom av tidningar och tidskrifter.

Användningen av detta material kräver vägledning av såväl lärare som bibliotekarie, ansåg Gymnasieutredningen. En fackutbildad bibliotekarie bedöms vara mest lämpad att sköta såväl de bibliotekstekniska som pedagogiska arbetsuppgifterna i biblioteket.

Vidare påpekades i Gymnasieutredningen att biblioteket borde stå till förfogande såväl under skoltid som efter skoldagens slut som arbetsplats för elever och lärare.

Eleverna borde också stimuleras att utnyttja de allmänna biblioteken

och bli förtrogna med dessas system, arbetsformer och bokbestånd. Över huvud taget framhölls värdet av samarbete och samverkan mellan skola och folkbibliotek.

Under gymnasiebibliotekens uppbyggnadsår — som på många håll ännu pågår — betonades det ofta, att biblioteket i första hand var en arbetsplats och att utlåningsverksamheten fick komma i andra hand. Följden blev att inköpsverksamheten under större delen av 1960-talet inriktades på anskaffning av referenslitteratur och fackböcker. Det sades att skönlitteraturen var folkbibliotekens angelägenhet. Försörjningen med skönlitteratur utanför elevernas egna antologier ansågs hjälpligt ordnad genom svenskinstitutionens uppsättningar av i undervisningen direkt studerade klassiska verk. Genom kursplanens tonvikt på den nordiska och äldre litteraturen och ämneskonferensens mer eller mindre starkt markerade kvalitetskrav hade elevernas egen smak och aktuella läsintressen inte så stora möjligheter att göra sig gällande.

På de senaste åren har man dock kunnat märka en vilja till ökad satsning på skönlitteraturen i bibliotekens inköpsverksamhet och också en ökad utlåningsfrekvens. Man har strävat efter ett kvalitetsurval, dock med större hänsyn till elevernas läsintresse, och undvikit ren underhållnings- och naturligtvis enklare populärlitteratur. En viss uppmjukning i attityden till denna har dock kunnat märkas på de allra sista åren. Sannolikt har man därvid tagit hänsyn till de nya elevkategorierna i gymnasieskolan.

I Läroplan för gymnasieskolan, Lgy 70, planeringssupplement för svenska, betonas att "det är viktigt att ägna stor omsorg åt litteratururvalet så att eleverna verkligen känner sig motiverade att läsa. Deras läsintresse och läsvanor är ofta mycket varierande varför man får låta den fria läsningen få ganska stort utrymme som ett så kallat stående inslag under hela läsåret . . . Det väsentliga är att eleverna lär sig läsa och vänjas vid att läsa".

Eleverna i den nya gymnasieskolan är en heterogent sammansatt grupp med varierande läsförmåga, läsvanor och intressen. Den fria läsningen måste med nödvändighet till större delen förläggas till elevernas fritid. Det gäller dock för lärare och bibliotekarie att motivera eleverna att läsa böcker. För detta ändamål behövs ett rikhaltigt urval av fiktionslitteratur och populär facklitteratur att tillgå i skolans bibliotek.

Lärare och bibliotekarie måste tillsammans finna ett antal olika metoder att stimulera eller väcka elevernas läsintresse. Genom en läsintresseundersökning kan elevens läsprofil fastställas och därefter följer lämpligen en orientering i litteraturbeståndet, utställningar, "bokprat", läsecirklar, besök i bokhandel, i kommunbibliotek osv.

Varje lärare bör se som sin uppgift att integrera skönlitteraturen i sitt ämne genom att ge anvisning om böcker som kan ha anknytning till det behandlade lärostoffet.

9.2.2 Gymnasiebibliotekets organisation

Gymnasiebibliotekets grundläggande uppgifter är desamma som för grundskolans bibliotek. Bibliotekets roll som det viktigaste läromedlet i

undervisningen ökar i gymnasieskolan med ett större krav på självständighet och individualisering. Biblioteket blir ett studiebibliotek, en informationscentral och en arbetsplats där eleverna kan få den studieföstran och arbetsträning som inletts i grundskolan. Men bibliotekets roll som utlåningscentral får inte glömmas bort, uppgiften att stimulera till läsning utanför själva undervisningen är väl så viktig. Den kontinuerliga lästräningen är en förutsättning för att eleverna skall kunna klara de moment av planering, informationssökning, val och behandling av stoff och slutligen redovisning av arbetsuppgifter som krävs enligt läroplanen. Den fria läsningen blir på samma gång mål och medel.

För att kunna förverkliga dessa intentioner krävs en effektiv organisation av biblioteket med avseende på personal, bokbestånd, lokaler, öppethållande osv.

Man kan på goda grunder anta att biblioteksresurserna är obetydliga på gymnasieskolor med i huvudsak yrkeslinjer. Före integreringen med gymnasieskolan 1970 fanns ej i skolstadgan krav på skolbibliotek i dåvarande yrkesskolorna. Anslaget till böcker var blygsamt, följaktligen fordrades ej någon bibliotekarie för skötseln av boksamlingarna och inte heller någon speciell lokal för uppställning av böcker. Organisation av biblioteksverksamhet på dessa skolor har av allt att döma påbörjats endast i ringa omfattning. Detta är förståeligt — om också icke försvarligt — med tanke på att statsbidragsbestämmelserna är formulerade så att dessa skolor ej har möjlighet att erhålla statsbidrag för kostnader för bl a bibliotekspersonal. Detta schablonbidrag utgår till skolor med utbildningslinjer som motsvarar det gamla gymnasiet och fackskolan. Sistnämnda gymnasieskolor har i allmänhet halvtidsanställd fackutbildad gymnasiebibliotekarie vilket i sin tur borgar för en relativt god biblioteksorganisation.

Böckernas placering. Gymnasiebiblioteket omfattar skolans samtliga boksamlingar. Merparten av litteraturen finns samlad i det centrala biblioteket, men även lärosalar och institutioner är utrustade med ett referensbestånd i huvudsak bestående av uppslagsböcker och handböcker med stor användningsfrekvens.

I institutioner för svenska förvaras ofta klass- och gruppuppsättningar av skönlitteratur som i allmänhet används inom den schemabundna litteraturundervisningen. Ett bättre resursutnyttjande vore att avstå från inköp av klassuppsättningar, och i stället köpa fler titlar i gruppuppsättningar och sätta ut dessa i det centrala biblioteket där de även kan utnyttjas för den fria läsningen. Fiktionslitteraturen blir härigenom också lättare åtkomlig för lärare i andra ämnen som vill integrera skönlitterära skildringar i sitt ämne.

Öppethållande. Gymnasiebiblioteken är i allmänhet öppna under hela skoldagen, varför eleverna kan utnyttja biblioteket under håltimmar och lunchuppehåll för fri läsning. Eftersom flertalet bibliotek endast har halvtidsanställd bibliotekarie är möjligheterna för den enskilde eleven att få råd och vägledning vid val av litteratur ganska begränsade. EG vill även i detta sammanhang slå fast ett ovillkorligt krav på att gymnasiebibliote-

ken hålls öppna minst hela skoldagen. Med tanke på den alltmer expanderande vuxenundervisningen bör öppethållandet utsträckas även till kvällstid.

Personal. Gymnasiebiblioteken sköts i allmänhet av halvtidsanställda bibliotekarie, dvs biblioteksutbildad personal, eventuellt med kortare kurser om biblioteken i undervisningens tjänst.

I kursplanen för svenska på de tvååriga linjerna rekommenderas samarbete mellan lärare och bibliotekarie, när det gäller elevernas introduktion och fortsatta självständiga arbete i biblioteket. Med en bättre grundutbildning och fortbildning för den pedagogiska delen av bibliotekariens arbete skulle en viktig förutsättning för detta samarbete kunna skapas. Tyvärr begränsas även detta av reservationen "i mån av tid" för den halvtidsanställda bibliotekariens del. Tidsbristen inverkar också på möjligheterna till direkt kontakt med eleverna. Bibliotekarien kan nå endast ett fåtal av eleverna på en skola. Vid vissa större skolenheter har dock gymnasiebibliotekarien kunnat beredas heltidsanställning vid skolan. Därmed har förutom en rimlig personell kontinuitet väsentligt bättre resultat för inköpsverksamhet, bokvård, handledning och utlåning kunnat uppnås.

Det har även för gymnasieskolans del diskuterats, om skolbibliotekarien skall vara en lärare med viss biblioteksutbildning eller en bibliotekarie med viss pedagogisk utbildning. Det är möjligt att olika stadier kräver olika lösningar av frågan. Men också skolenhetens storlek är av betydelse. Om EG för grundskolans del rekommenderar båda alternativen, blir rekommendationen för gymnasieskolans del lösningen med biblioteksutbildad bibliotekarie. I allmänhet är gymnasieskolan en stor skolenhet. Med tanke på elevernas förestående övergång till helt privat eller i varje fall friare biblioteksanvändning kräver gymnasieskolan ett skolbibliotek och en skolbibliotekarie med starkare anknytning till folkbibliotekets förhållanden. Yrkesbibliotekarien har som regel bättre överblick över det totala bokbeståndet och aktuell litteratur i olika ämnen, större möjligheter att förmedla lån utifrån och naturligare förutsättningar att skapa kontakt med kommunbiblioteken.

Också för gymnasieskolans del rekommenderar EG heltidsanställning för bibliotekarien. Inte minst motiveras detta av nödvändigheten av nära samarbete med lärarna. När det gäller att föra eleverna fram till läslust och läsförståelse, varvid valet av böcker för fri läsning spelar en avgörande roll, krävs både lärarens kännedom om eleven och bibliotekariens bokkunskap. Men för detta samarbete behövs den tid som endast heltidsanställningen garanterar.

9.3 Samverkan skola – folkbibliotek

Av skäl, som kraftigt understrukits, föreslår EG att utlåningen av skönlitteratur alltjämt skall vara en uppgift både för grundskolans och för gymnasieskolans bibliotek. Endast om skolan själv handhar denna uppgift, kan en funktionell samordning ske mellan skolans litteraturföstran och elevernas fria läsning. Däremot är en så nära kontakt som

möjligt mellan skolans verksamhet och ortens folkbibliotek av största betydelse för elevernas fortsatta litteraturläsning.

EG har i ett tidigare avsnitt diskuterat möjligheterna att genom samverkan mellan förskolorna och folkbiblioteken ge de förstnämnda rikligare tillgång till litteratur, passande för de minsta barnen. EG har också understrukt vikten av att förskolan genom sitt bokurval bildar en motvikt mot kiosklitteraturen och mot smaken för denna.

Det är enligt EG:s mening av vikt, att barnen redan i förskoleåldern finner vägen till biblioteket och lär sig känna sig hemma där. I allmänhet har biblioteken själva mer än förskolans personal insett vikten härav. Många bibliotek har trivsamma småbarnsavdelningar, där barnen kan umgås med böcker, där de kan höra sagor och där de både kan se barnteater och spela teater. Det bör vara en uppgift för barnstugorna att hjälpa eleverna att finna vägen till biblioteket. Barnen kan under tillsynspersonalens eller lärarens ledning komma dit i samlad trupp eller i mindre grupper. Om föräldrarna lockas medverka, kan barnet sedan i deras sällskap och så småningom på egen hand göra besök i biblioteket. Vanan att gå dit och känslan av att biblioteket är ett serviceorgan också för de minsta, kan bli av största betydelse för barnens framtida kulturkontakter och läsintresse. EG förordar att bestämmelser utfärdas att som villkor för statsbidrag till barndaghemmen samarbete med biblioteken upprättas och vidmakthålls, och att i den kommande obligatoriska förskolans program samarbete påbjuds.

På samma sätt som förskolebarnen är eleverna i grundskolan välkomna i biblioteken och i dess barn- och ungdomsavdelningar. Ofta är särskilda arrangemang vidtagna för att deras besök skall bli intressanta och stimulerande. Men skolan tillvarar inte alltid denna kontaktmöjlighet. Ansvaret vilar på läraren. Det bör i skolstadgan klart utsägas att skolan har skyldighet att ta vara på de tjänster biblioteken erbjuder. En möjlighet att inleda kontakten är att skolan anlitar en bibliotekarie, som i skolan presenterar nya barn- och ungdomsböcker, berättar om innehållet och låter eleverna se på dem. Det brukar väcka elevernas nyfikenhet och stimulera dem till hemlån. En annan möjlighet är idén med bokklubbar för barn och ungdom i bibliotekens regi, varvid bibliotekarien samtalar med barnen om böcker de läst. Under alla förhållanden har folkbiblioteket med sitt rikhaltigare bokbestånd möjligheter att stimulera elevernas fria läsning. Klassläraren eller läraren i svenska har all anledning att låta biblioteksbesök bli regelbundna uppgifter för eleverna som led i deras skolarbete och som en integrerad del i detta.

Kriteriet på att grundskolan lyckats i detta arbete är att gymnasieskolans elever regelbundet besöker folkbiblioteket och lånar böcker därifrån. Sker inte detta, bör skolan vidtaga stimulerande åtgärder: biblioteksaftnar, studiebesök i biblioteket, bokklubbar liksom i grundskolan, studieuppgifter som kräver biblioteksbesök osv.

9.4 Sammanfattning

För att den fria läsningen i skolorna skall stärkas fordras
att skolbiblioteket är öppet hela dagen,
att tillgången på fiktionslitteratur är riklig och mångsidig,
att utlåningsverksamheten intensifieras,
att biblioteket förestås av en befattningshavare som är väl utbildad för
sin uppgift,
att heltidstjänster inrättas på gymnasiebiblioteken och på de större
grundskolebiblioteken,
att bibliotekarien integreras i skolarbetet, inte minst i svensklära-
rarnas ämneskonferenser
att kontoristhjälp står till bibliotekariens hjälp i nödvändig utsträckning,
att större inslag av litteraturkännedom och kunskap om bibliotekets
utnyttjande i undervisningen ingår i lärarutbildningen,
att reguljär utbildning och fortbildning av lärare med bibliotekarieupp-
gifter anordnas,
att biblioteksverksamheten vid såväl grundskola som gymnasieskola stöds
i form av ökade statliga bidrag samt
att samarbetet utökas mellan skola och kommunbibliotek.

Litteraturförteckning

Utredningar som berört skolbibliotekets funktion i grundskola och gymnasieskola:

Sigurd, Gustaf, Skolbibliotekens framtida organisation, 1960

Hjälpmedel i skolarbetet (SOU 1961:17)

Grundskolan (SOU 1961:30)

Åstrand, Sigurd, Utredning om skolbibliotekarieutbildningen, 1963

Ett nytt gymnasium (SOU 1963:42)

Fackskolan (SOU 1963:50)

Yrkesutbildningen (SOU 1966:3)

Synpunkter på samarbete och service mellan folkbibliotek och skola,
SÖ 1968

Förslag om läromedlens organisation, SÖ 1969

Utbildning för bibliotek, arkiv och informatik (SOU 1969:37)

Biblioteket i 1970-talets skola. Betänkande avgivet av Studiebiblioteks-
utredningen, 1971. (Stockholms kommun)

Samhällsinsatser på läromedelsområdet (SOU 1971:91)

Vuxenutbildningen utgör numera en viktig del av det svenska utbildningsväsendet. Till en del äger den rum i skolmässiga former. Den är emellertid rikt fasetterad och har många olika uppgifter. Från expertgruppens synpunkt är det angeläget att understryka att all utbildning, också den utpräglad yrkesinriktade, skall ha allmänbildande inslag, ge samhällsorientering och väcka intresse för fortsatta studier. Därvid kommer läsförmågan och läslusten in i bilden. Läsnings av skönlitteratur har härvidlag en uppgift att fylla.

En betydande del av vuxenutbildningen är knuten till arbetsmarknaden: det gäller här fortbildning och omskolning av arbetskraft. Den kurstid, som står till förfogande härför, är oftast knappt tillmätt, och det anses orealistiskt att pressa in kulturellt stoff i en utbildning som så snabbt som möjligt skall leda fram till ny yrkeskompetens. Inte dess mindre bör även på detta område inga tillfällen försummas att väcka intresse för läsning av böcker, låt vara att sakprosan av naturliga skäl kommer att spela största rollen.

I vuxenutbildningen ingår också kurser för invandrarna. Dessa erhåller utbildning i svenska språket och introduceras i svenska samhällsförhållanden. I detta studium ingår givetvis läsning, också av skönlitteratur. Sannolikt är förutsättningarna små för att i denna utbildning kunna ge plats för stimulering av intresset för skönlitteratur, men ur invandranas synpunkt är det viktigt att de lär sig hitta vägen till folkbiblioteket och vänjer sig vid att begagna det. Speciellt gäller detta om invandrare som skall stanna i landet och som inte får stå utanför det svenska kulturlivet. Det är av vikt att de inte står främmande för sina barns kulturintressen och läsning. Ur alla synpunkter är det betydelsefullt att den hjälp invandrarna får genom utbildningen i svenska inte inskränker sig till bibringande av en nödortföga förståelse av talad svenska och en nödortföga förmåga att uttrycka sig på svenska utan att den också inriktas på förmågan att läsa svenska texter, skönlitteratur såväl som sakprosa.

En annan och växande del av vuxenutbildningen är knuten till det reguljära skolväsendet. De yngre årsgrupperna har genomgått nioårig grundskola och i stor utsträckning också två- eller treårig gymnasieskola. De äldre årsgrupperna har i allmänhet fått nöja sig med sex- eller sjuårig

folkskola. Det har på detta sätt uppstått en bildningsklyfta mellan äldre och yngre. För att minska denna klyfta har man numera gett kommunerna vidgade möjligheter att anordna kurser för vuxna motsvarande kurserna på grundskolans högstadium och i gymnasieskolan. Den kommunala vuxenutbildningen har fått stor omfattning, men den har i första rummet lockat dem som redan har en skolutbildning utöver folkskolan. Detta betyder att de vuxna i första rummet frekventerar gymnasieskolan. Det torde också stå klart att vad de söker i vuxenutbildningen inte är allmänbildning och allmän kulturorientering utan matnyttiga sakkunskaper. Vad som i de föregående avsnitten 7 och 8 sagts om undervisningen i svenska i grundskolan och gymnasieskolan gäller dock i det väsentliga också motsvarande vuxenutbildning. Emellertid är det givet att vuxenutbildningen erbjuder andra didaktiska problem än utbildningen av barn och ungdom. Kursplaner och anvisningar för grundskolan och gymnasieskolan kan inte utan vidare appliceras på vuxenundervisningen. Detsamma gäller läromedlen. På uppdrag av skolöverstyrelsen ingångsattes 1970 projektet "Läroplansanpassning och läromedelsutveckling inom vuxenutbildningsområdet" (LIV). Experterna har till uppgift att framlägga förslag till studieplaner avpassade för vuxenstudierandes mål och studie-situation, och att i anslutning därtill låta utarbeta försöksversioner av läromedel för hela eller delar av i projektet ingående ämne. Projektet syftar till att så småningom nå fram till nya, för vuxenutbildningen särskilt anpassade läroplaner. Beträffande ämnet svenska föreligger tills vidare en studieplan motsvarande grundskolans högstadium. Kursen är här indelad i sju studieenheter (delstudiekurser), av vilka nr 5 utgör en kurs i litteratur, som dock är frivillig. Då verksamheten ännu befinner sig på försöksstadiet, är det för tidigt att ta kritisk ställning till projektet. För expertgruppen är det väsentligt att framhålla, att detta slags utbildning i svenska bör ha stora möjligheter både att väcka och att vidareutveckla intresset för litteraturläsning. Resultaten är i mycket avhängiga av undervisningens individualisering; de vuxna kommer till studiet med varierande bakgrund, varierande läsförmåga och varierande aktivitet, och det gäller att utan hänsyn till gemensamma kurser eller slutmål föra den enskilde en bit framåt mot ett personligt intresse för läsning.

Vuxenutbildningen har sedan gammalt i de nordiska länderna haft en särskild skolform, folkhögskolan, som kännetecknas av att den *är* avsedd för vuxna, att institutionerna i regel är internatskolor och att kursuppläggningsen är fri. Folkhögskolorna har till mål att främja personlighetsutvecklingen hos sina elever. Den estetiska fostran har alltid haft en central plats, och en av uppgifterna har varit att leda eleverna fram till intresse för skönlitteraturen. Litteraturhistoria och litteraturläsning har haft sin plats både i undervisningen, i det fria studiearbetet och i det dagliga umgänget mellan eleverna och mellan elever och lärare. Biblioteket har givit rika tillfällen till läsning efter egen smak.

Det reguljära skolväsendets expansion har emellertid på många sätt ändrat förutsättningarna för folkhögskolans arbete. Behovet av en fri skolform som ger grundläggande allmänbildning har minskat och kommer ytterligare att minska när fler årgångar har genomgått grund- och gymnasieskola. Elevtillväxten har under 1960-talets senare hälft stagnerat.

För folkhögskolan har det gällt att anpassa sig efter det nya läget. Genom den obligatoriska grundskolans tillkomst och genom den allmänna tillströmningen till gymnasieskolan har en bättre allmänbildningsgrundval skapats för folkhögskolans personlighetsfrämjande undervisning och miljö, och häri ligger inte bara en möjlighet till arbete på högre nivå än den elementära utan också förutsättningarna för fortsatt expansion. Detta kan tyvärr leda till att undervisningen läggs på en så hög nivå att de lågutbildade i praktiken riskerar att bli utestängda. Genom en sådan utveckling skulle folkhögskolorna mista sin ställning som fria bildningshärdar. Den ovan berörda motsättningen mellan generationerna i bildningshänseende skulle snarare motivera en uppsökande verksamhet från folkhögskolornas sida, en verksamhet som skulle göra det möjligt att ta hand om befolkningsgrupper som endast på detta sätt kunde fylla ut bristerna i sin grundläggande skolutbildning. Ett samarbete mellan välutbildade och lågutbildade under folkhögskolekurserna ter sig naturligt med hänsyn till folkhögskolans traditioner och den individualiserande undervisningsmetodik som där är självklar. Om folkhögskolan alltså i detta avseende bör fasthålla vid sina traditioner, framtingar det nya läget med säkerhet en annan reform: för elever, som genomgått två- eller treårig gymnasieskola, är en vistelse vid folkhögskola under en andra och en tredje årskurs för lång. För närvarande fortsätter de flesta eleverna i den andra årskursen, och många genomgår också den tredje. En koncentration till den första årskursen kan beräknas bli en följd av det reguljära skolväsendets utveckling.

En annan utväg vore att göra andra året till normalår och låta det första få förberedande karaktär för lågutbildade. I varje fall torde folkhögskolan även i det nya läget komma att ha viktiga uppgifter. I allt större utsträckning är det organisationer som står som huvudmän för folkhögskolorna; de sk rörelseskolorna har fått stor betydelse för folkrörelser och organisationer som önskar ge sitt eget folk tillfälle till personlighetsdanande studier, en djupare kulturuppfattning och en bättre samhällsorientering. Enligt EG:s mening finns det all anledning för stat, landsting, kommun och organisationer att slå vakt om folkhögskolans framtid, speciellt med hänsyn till den miljö denna skola erbjuder för fri personlighetsväxt. Det är väsentligt att ämnet svenska därvid bibehåller sin centrala plats och att stor uppmärksamhet ägnas åt litteraturförståelse och kreativ verksamhet.

Den fria och frivilliga folkbildningsverksamheten, som är en skapelse av folkrörelserna under vårt eget århundrade, har under de senaste åren tagits i anspråk inom det organisatoriska systemet för vuxenutbildningen. Den arbetar i främsta rummet med studiecirklar, stödda av kurser och föreläsningar. För vintersäsongen 1970—1971 redovisade studieförbunden över 2 miljoner cirkelmedlemmar, fördelade på drygt 200 000 cirklar. Största omfattningen hade språkstudierna (68 000 cirklar), medan samhällsstudierna svarade för 23 000 cirklar. I andra rummet kom gruppen "litteratur, konst, teater, film" med 35 000 cirklar; av dessa torde konstcirklarna utgöra det stora flertalet. De cirklar som sysslar med litteraturstudier i egentlig mening är inte överväldigande många. Totalt redovisas 2 800 uppdelade på "bok- och bibliotekskunskap" (160 cirklar)

”litteraturhistoria” (222 cirklar) samt ”skönlitteratur” (2 399 cirklar). EG menar, att det här finns stort utrymme för expansion och att de åtgärder litteraturutredningen föreslår för litteraturintressets stegring bör återverka inte bara på tillströmningen till litteraturcirkarna utan också på bildningsförbundens politik: det är angeläget att man organisatoriskt tar vara på de möjligheter ett växande litteraturintresse erbjuder. Litteraturstudiet är i själva verket en central uppgift i bildningsverksamheten. Studiecirkeln är ett medel för den enskilde att i diskussion med andra tränga djupare in i en boks, en författares eller en litterär epoks eller strömnings problem, att upptäcka nya dimensioner hos det lästa, att ordna sina intryck och kunskaper. Den särskilt i yngre årgångar aktuella tendensen att i olika sammanhang föredra en erfarenhet i grupp framför den individuella upplevelsen, borde härvid kunna tillvaratas. Det bör icke möta något hinder att uppmuntra litteraturcirklar också i direkt anslutning till skolor, bibliotek, fritids- och ungdomsgårdar och inom olika föreningar. Och ju flera studiecirklar som arbetar med skönlitteratur, desto bättre förankring får litteraturintresset i de ännu icke bokligt sinnade folkgrupper, vilkas vinnande för litteraturläsning är en av litteraturutredningens viktigaste målsättningar.

11.1 Ämnesteoretisk och praktisk-pedagogisk grundutbildning

Skolans möjligheter att tillvarata och utveckla det intresse för läsning, som ännu på mellanstadiet är levande, är i hög grad beroende av den utbildning som grundskolans och gymnasieskolans svensklärare får. Frågan om denna utbildnings inriktning och kvalitet är så pass svårlöst och delvis så kontroversiell, att EG har funnit det ändamålsenligt att behandla den fristående och relativt utförligt.

Lärare i svenska på grundskolans högstadium och i gymnasieskolan får sin ämnesteoretiska utbildning vid universitet och sin praktisk-pedagogiska utbildning vid lärarhögskola. Den förra ingår i studiet för filosofie kandidatexamen (tidigare filosofisk ämbetsexamen). Normaltiden för studierna för fil kand-examen är sex terminer, motsvarande 120 poäng (6 x 20 veckors studium). Inom denna ram har ämnet svenska tilldelats 60 poäng, dvs tre terminer. Härtill kan läggas frivilliga påbyggnadskurser om 20 poäng i litteraturvetenskap (D 1) eller i nordiska språk (D 2) samt i tjänsten ingående fortbildning. Vid varje gymnasieskolenhet skall finnas ett eller flera lektorat i svenska. För lektorskompetens krävs filosofie doktorsexamen (tidigare filosofie licentiatexamen); normaltiden för doktorsexamen är fastställd till fyra år efter kandidatexamen. – Utbildningen vid lärarhögskola omfattar två terminer och består av pedagogik, metodik samt praktik i olika former. Den förbereds redan under ämnesstudiernas gång av en kort inledande praktisk-metodisk kurs.

Den tidigare utbildningen i svenska för lärare på grundskolans högstadium och i de gymnasiala skolorna försiggick i två universitetsämnen, nordiska språk och litteraturhistoria. Den hade hunnit bli inadekvat både till uppläggning och innehåll, när den ersattes med den nuvarande ordningen. Enligt denna studeras svenska inom en sammanhållen studie-kurs, den s k blocksvenskan. Avsikten var att de olika kurser som ingår i detta ämne skulle få ett läroinriktat innehåll. Yrkesinriktningen markeras av att åtskilligt för svenskläraren centralt stoff, som tidigare saknats i utbildningen, kommit med. Dit hör orienteringen om litteraturproduktionens och litteraturkonsumtionens ekonomiska, sociala och psykologiska villkor, om barn- och ungdomslitteraturens särart och om de dramatiska medierna teater, TV och film samt vidare fristående övningar i litterär analys. En motsvarande nyorientering har skett i fråga om den språkliga

utbildningen. De nya inslagen som dock förfogar över en mycket knapp tid (i litteraturvetenskap totalt ca 4 p inom introduktionskursen samt i regel 4 p för drama—film-kursen) har mottagits med stort intresse, och det råder relativt stor enighet om att de hör hemma inom ramen för utbildningen av svensklärare.

Med de element som nu konstituerar utbildningen i blockämnet svenska svarar denna ämnestoretiskt någorlunda väl mot svenskundervisningen i skolan. Det ämnets enhet som oavslåttligt inskräps i läroplanerna både för grundskolan och gymnasiet bottenar givetvis i övertygelsen att svenskämnet i skolan hela tiden sysslar med olika sidor av de mänskliga kommunikationer som försiggår med ordets hjälp. De innefattar muntliga och skriftliga meddelanden på olika nivåer, men också förmedlingen av verbala estetiska impulser i ett komplicerat nät. Svenskläraren har anförtrotts uppgiften att hjälpa eleverna att umgås med massmedierna på ett så fruktbart sätt som möjligt, dvs med öppenhet i förening med kritisk urskillning både inför flödet av information och åsiktspåverkan och inför det konstnärliga utbudet från t ex TV-teatern och filmen.

Med denna enhetssyn är svenskan det centrala ämnet i skolundervisningen, och det är ett livsvillkor att lärarna inte bara i teorin utan också i verkligheten får en utbildning som svarar härtill. Man bör i detta sammanhang observera att de ovannämnda nya momenten i utbildningen tilldelats en ytterst begränsad tid. Introduktionskursens 6 poäng fördelas exempelvis på följande sätt: 2 à 3 p för inledande läsövningar och analyser, ca 2 p för barn- och ungdomslitteratur, 1 à 1 1/2 p för litteraturpedagogik, läsarspsykologi och litteratursociologi. Drama—film-kursen brukar uppta 4 p och häri ingår då den orientering om TV-drama och radions hörspel som kan komma i fråga. Någon tid i övrigt för studium av radio och TV såsom massmedier eller av tidningspressen existerar inte i blocksvenskan. Grundutbildningen har alltså på grund av tidsbristen blivit klart otillräcklig som grund för lärarnas kommande uppgift också i de nya momenten. I vissa centrala avseenden är grundutbildningen lika otillräcklig på språksidan: det gäller skrivträningen, språksociologin, röst- och talvärden och hela den undervisning vid universitetet som skulle svara mot momentet "tala" i läroplanen.

En bedömning av utbildningsresultaten i blocksvenska är alltså osäker, eftersom det är ovisst hur en blocksvenskutbildad genomsnittslärare klarar sina uppgifter ute i skolväsendet. Åtskilligt fungerar dock tydligen otillfredsställande i universitetsundervisningen. Ämnet lider av tidsbristen och det har givetvis ännu inte nått sin slutgiltiga utformning.

En integrering av de språkliga och de litterära synsätten har inte kommit till stånd i den utsträckning som avsetts. Medan läroplanerna för ämnet svenska både i grundskolan och i gymnasieskolan framhäver vikten av att ämnets enhet oavslåttligt beaktas, är splittringen mellan det språkliga och det litterära alltså förhållandevis inom blocksvenskan. Visserligen är det så att mycket stoff undandrar sig också de ivrigaste integreringsförsök, men ändå är det uppenbart, att en väsentlig språkforskning och en väsentlig litteraturforskning sysslar med olika faser av eller aspekter på samma sak, nämligen den mänskliga kommunikation som försiggår med ordets hjälp. Denna vetenskap borde vara tillräcklig för att motivera ett

ökat samgående. Något som försvårar ett sådant är otvivelaktigt att studierna i blocksvenska administreras från två skilda universitetsdiscipliner, vilkas skilda forskningstraditioner ofrånkomligt präglar respektive lärare. Även om det ligger utanför EG:s uppgifter vill gruppen inte avstå från att framföra tanken på speciella svenskinstitutioner vid universiteten som baser för utbildningen i blocksvenska. Även om medarbetarna rimligtvis också i fortsättningen utbildas inom nordiska språk respektive litteraturvetenskap, är det dock möjligt att det så småningom skulle framväxa arbetslag, inriktade just på den enhet av språkligt och litterärt som skolämnet svenska förutsätter. Med en sådan ordning torde det också vara möjligt att nå en mer organisk utformning av studierna än den som nu praktiseras.

Det är nämligen tydligt att de olika avsnitten av studiekursen ofta inhämtas i en ordningsföljd som framstår som allt annat än välmotiverad för den enskilde studenten. Denne påverkas dessutom ogynnsamt av att delkurserna är så korta och så många att ett oavlatligt examinerande blir följden. Allteftersom villkoren på arbetsmarknaden hårdnar, blir dessutom jakten på betyg och — speciellt — överbetyg allt hetsigare. Denna hetsjakt pågår överallt i vårt utbildningsväsen liksom även ansträngningarna att tygla den. Det låter emellertid säga sig att just ett litterärt studium med dess behov av lugn inlevelse i texterna särskilt allvarligt skadas av att så omedelbart och i så korta skift vara kopplat till examensprov.

Även om en del av de aktuella svagheterna i blocksvenskutbildningen borde kunna avhjälpas genom en effektiv självsanering, förslagsvis initierad av den reformgrupp som UKÄ tillsatt, tycks den ödesdigraste bristen dock vara av annat slag, nämligen en brist på tid. Enligt samstämmiga uppgifter har den drastiska förkortningen av utbildningstiden blivit kännbarast för den litterära ämnesdelen på vilken de flesta nytillskotten faller. Den upptar f n 30 poäng = 30 arbetsveckor. Av dessa ägnas mer än hälften till de ovan nämnda nytillkomna momenten samt till ett sk specialstudium av en enskild period, strömning eller produktion. Allt detta är lovvärt och tilltalande i ljuset av den enhetssyn på ämnet som förut utvecklats. Men konsekvensen blir att endast 12 veckor återstår till systematisk kontakt med världslitteraturen inklusive den svenska litteraturen. På så kort tid är det självfallet omöjligt att hinna bli delaktig i ett meningsfullt perspektiv på den litterära utvecklingen i dess förbindelse med människans både varaktiga och förändrade livsvillkor. Vidare är det omöjligt att förvärva en beläsenhet som låter ens ana vilka möjligheter som litteraturen genom tiderna och i nuet öppnar. För EG är det obegripligt att svenskläraren som också är litteraturläraren kan vara utan någon av dessa båda kapaciteter. Skall han kunna ge ett begrepp om människans umgänge med ordet genom tiderna och skall han kunna föra litteraturens talan i elevernas nuläge, då måste han kunna röra sig med ett rikare litterärt stoff och med ett större förråd av ordnade kunskaper än han får genom den nuvarande utbildningen.

Med de nuvarande missförhållandena för ögonen har EG diskuterat olika möjligheter att förstärka svenskämnet litterära del. Det finns anledning att vänta åtskilligt av den kommande fortbildningen (se 11.2), men det kan icke vara en rimlig politik att medvetet konservera en

otillräcklig grundutbildning i den osäkra förhoppningen att denna utbildning i olika stycken skall kunna kompletteras undan för undan. En sådan önskvärd men blott punktuell utfyllnad med framförallt nytt stoff kan aldrig helt ersätta en planmässig grundskolning utsträckt över tillräckligt lång tid.

Däremot är det ett tänkbart alternativ att utsträcka standardtiden för en examen, i vilken svenska ingår, till 160 poäng. Men i så fall måste man tillfoga den ytterligare bestämmelsen, att svenskutbildningen förses med minst 100 poäng. Huvudinvändningen mot förslaget är att det är kostsamt: det genombryter det treårstänkande som varit grundläggande princip i akademisk utbildningspolitik sedan lång tid. Dessutom förblir den otillräckliga praktiska lärarutbildningen opåverkad av en sådan reform.

Ur ämnesutbildningens synpunkt vore det utan tvivel det lyckligaste om det för svenskämnet del medgavs en ettämnesexamen varigenom sex terminer ställdes till ämnets förfogande. På den del av studiet som vetter åt litteraturen kommer då tre terminer — alltjämt ett blygsamt tidmätt men långt rymligare än det nuvarande, ja, så pass rymligt att det borde vara möjligt att hävda enhetstanken också genom litteraturpedagogiska inslag i samverkan med lärarhögskolan. Det är lämpligt att här beakta den praktisk-pedagogiska utbildningens bekymmer parallellt med den teoretiska utbildningens.

En aspirant med två ämnen i sin examen genomgår enligt den nuvarande ordningen en metodikkurs på sextio timmar i vardera ämnet. Det bör observeras, att de lärarkandidater som har tre skolämnena i sin examen, bara får en grundkurs som omfattar fyrtio timmar per ämne. Av svenskans timmar kan i regel endast tolv direkt ägnas åt läsundervisning och litteraturstudium på högstadiet och i gymnasieskolan, medan textargumentationsanalys, semantik och språksociologi trängs in på ca två timmar och en rad moment behandlas bara i förbigående eller kan bli helt lottlösa, så läsmetodik, svenska som främmande språk eller massmediekunskap. Vid en ettämnesutbildning skulle ämnet kunna disponera 120 metodiktimmarna och sålunda göra en avsevärd vinst. Arbetsformerna kunde då bli mer elevaktiva, och utrymme skulle finnas för exempelvis tidskrävande litteraturpedagogiska övningar.

Med redan inom den teoretiska utbildningens ram borde en samverkan mellan universitet och lärarhögskola kunna försiggå om tidsramarna flyttas ut. Det är naturligt och inspirerande att förbinda det egna kunskapsinhämtandet med den fortsatta delgivningens problem. Den väldiga bredden på dagens litterära utbud skulle kunna framstå som en eggande möjlighet och den pedagogiska uppgiften som en lockelse om den redan från början fördes in i den blivande lärarens tankevärld. Men för att han på ett lyckligt sätt skall mogna in i sin roll är det oavvisligt att tiden för svensk lärarutbildningen förlängs.

Nu finns det som bekant pedagogiska invändningar mot ettämnestjänster. 1968 års Lärarutbildningssakkunniga (LUK) avvisar dem i sitt ännu ej publicerade betänkande som EG har haft tillfälle att ta del av, och några av grundargumenten kan sammanfattas så:

1. Skolan måste inriktas på den enskilda eleven och hans utveckling som

griper över de olika ämnena och deras särintressen. Med eleven i riktpunkten måste lärarna samverka över ämnesgränserna, och för ett sådant gemensamt arbete är ettämnesläraren mindre skickad än sina flersidigt utbildade kolleger.

2. Läraren kommer i fortsättningen att tjänstgöra mer som arbetsledare och inspirator än som informationsbärare i första led. Därför kan han göra tjänst även med en relativt kort grundutbildning som dessutom på relevanta punkter förnyas och kompletteras genom vidareutbildning.
3. Ur elevvårdens synpunkt är det angeläget att en lärare inte splittrar sitt mänskliga ansvar på ett alltför stort elevantal. En lärare med två ämnen i var och en av sina klasser kan fullgöra sin tjänstgöring i färre enheter än ettämnesläraren.

EG sympatiserar med flera av dessa synpunkter, inte minst den sist refererade, som vill föra också den högre skolan ett steg tillbaka mot klasslärarsystemet som otvivelaktigt ur elevvårdssynpunkt har avsevärda förtjänster. Eftersom flertalet lärare redan i dag arbetar med två eller fler ämnen, är det förvånande att den av LUK önskade koncentrationen till några få klasser inte redan nu tillämpas. Ett annat sätt att motverka det opersonliga förhållande mellan lärare och elever, som följer med splittringen på många elevgrupper, är att låta läraren följa samma klass i samma ämne från det ena läsåret till det andra. Att svenskläraren måste kunna vara stadiövergripande i sin undervisning är en synnerligen aktuell pedagogisk reformtanke inom ämnet. Det bör också tilläggas att ämnet svenska på högstadiet fortfarande hör till de i timtal större ämnena. Reduceringar torde inte vid framtida reformer komma på tal; tvärtom har från många håll (liksom här ovan) yrkats på en utökning av timtalet.

Enligt EG:s bestämda mening är en lärare som väl behärskar ett område långt bättre skickad att bidra till ett meningsfullt samarbete än den som nödtorftigt klarar två områden. De brister i elementär litteraturkännedom eller litteraturförståelse och i historisk medvetenhet med vilka den blocksvenskutbildade nu går ut i skolan, kan som redan framhållits knappast repareras genom senare punktvisa fortbildningskurser, hur värdefulla dessa än är. I och med att klasssystemets betydelse minskas och individualiseringen sättes i centrum för skolarbetet, kommer också radikalt ökade krav att ställas på lärarens kompetens i svenskämnet, hans litteraturkännedom, hans ämnesteoretiska och metodiska kunskaper i litteraturpedagogik och litteraturpsykologi m m. Att en svensklärare på ettämnestjänst någonsin skulle bli isolerad i ett trångt fack är heller inte någon egentlig risk med tanke på ämnets egen spännvidd.

Med hänsyn till dessa omständigheter har EG nått fram till den ståndpunkten, att en ettämnesexamen för svenskans räkning med motsvarande ettämnestjänster *utbildningsmässigt* har idel fördelar, *ekonomiskt* icke innebär någon ytterligare belastning och *skolpedagogiskt* har en rad gynnsamma konsekvenser. EG vill således föreslå L68 att med tillstyrkan föra ett yrkande i denna riktning vidare.

11.2 Fortbildning

Vid bedömningen av frågan om möjligheten att ge mera tid åt utbildningen i svenska måste dessutom en annan omständighet tas med i beräkningen. Den studerande har möjlighet att utöver de sex reguljära studietermi- nerna fortsätta studierna ytterligare högst tre terminer med rätt bevarad till studiemedel. I denna förlängda utbildning ingår s k påbyggnadskurser. Den ur litteraturundervisningens synpunkt värdefullaste delen av lärarut- bildningen för ämnet svenska och nära nog den enda som kan föra de studerande i kontakt med den litteraturvetenskapliga forskningen är påbyggnadsterminen D 1, under vilken de får tillfälle dels att utföra ett självständigt uppsatsarbete, dels att fördjupa sig på begränsade områden, i en genre, i ett enskilt författarskap, i frågeställningar inom t ex litteratur- pedagogiken, massmediekunskapen, barn- och ungdomslitteraturen och den till dessa områden knutna forskningen. Samma är förhållandet med påbyggnadskursen D 2 när det gäller svenskämnets språkliga del. Dess- värre tillämpar SÖ en meritvärdering vid bedömningen av sökande till praktisk lärarutbildning, som starkt missgynnar dem vilkas påbyggnads- termin faller utanför grundutbildningens 120 poäng. Det är önskvärt att bestämmelserna revideras, så att en fördjupning av kunskaperna ger full avkastning också meritmässigt.

När det gäller fortbildning i skolväsendets regi har den för svensklära- nas del skett genom fortbildningsavdelningen vid lärarhögskolan i Lin- köping. Härigenom har uppkommande behov kunnat tillgodoses. Man skulle dock gärna se, att ett samarbete mellan skola och universitet här kunde komma till stånd. Utgångspunkten för ett sådant önskemål är antagandet, att många lärare skulle vara intresserade av att utnyttja universitetens påbyggnadskurser i litteraturvetenskap och i nordiska språk (D 1- och D 2-modulerna) för en fortbildning som varvas med yrkesverksamhet i skolan.

Det bör nämnas att starka önskemål om en sådan utbyggnad av fortbildningen för svensklärare framkom vid 1971 års symposium i Ystad för lärarutbildare i svenska, arrangerat av ovannämnda fortbildningsavdel- ning. Referatet i den rapport som sammanställdes från symposiet jämte ett uttalande som antogs in pleno har följande lydelse:

Under diskussionen vid svensksymposiet om möjligheterna att knyta samman grundutbildningen i svenska med fortbildningen av svensklära- re rådde stor enighet om att en sådan anknytning borde komma till stånd. Det framhölls att vissa kurser ur den grundläggande, nya AC-utbildningen vore lämpliga som ämneoretisk fortbildning för svensklärare med den äldre utbildningen, samt att många s k 5-poängs- moduler inom påbyggnadskurserna i svenska (D 1 och D 2) vore lämplig fortbildning inte bara för de lärare med AC-utbildning för vilka dessa kurser egentligen är avsedda utan också för lärare med äldre utbildning.

Det synes alltså finnas goda skäl att skapa ett system enligt vilket enskilda kurser ur akademiska studiekurser smidigt kan inordnas i lärarnas fortbildning. Detta kräver i sin tur ett samarbete mellan skol- och universitetsmyndigheter, icke minst på det ekonomiska planet. Symposiet vill därför uppmana vederbörande myndigheter att påbörja ett sådant samarbete.

Mot bakgrunden härav konstaterar EG, att förnyelsen av grundutbildningen vid universiteten genom blocksvenskans tillkomst — och särskilt genom påbyggnadskurserna — öppnar goda möjligheter till ett nära samarbete mellan fortbildningsverksamheten och universiteten. Man kan peka på framför allt två områden:

1. Genom att universitetens undervisning i blocksvenska innehåller vissa inslag av sådan ämnesfördjupning, som svarar mot behovet ute i skolorna, blir den sannolikt begärlig, även för svensklärare med äldre utbildning.
2. Blocksvenskans D 1- och D 2-moduler skapar möjlighet för en varvad utbildning både för lärare med den nya utbildningen och för lärare med den äldre utbildningen under förutsättning att modulerna anpassas till de senares förkunskaper som i en del fall är otillräckliga, i andra fall för omfattande för att en genomgången påbyggnadskurs bör kunna räknas som merit.

I avvaktan på att de problem löses som en varvad utbildning medför (förkunskapsprov, finansiering och registrering, meritvärdering etc) bör en försöksverksamhet snarast komma till stånd med ett så brett samarbete som möjligt mellan fortbildningsavdelningen i Linköping och universitetet. I denna försöksverksamhet skulle olika modeller för varvad utbildning kunna prövas. Universitetslärarna skulle då kunna tillgodogöra sig betydelsefulla erfarenheter för uppläggnings av kurserna, inte minst genom mötet med lärare som väl känner till de krav som undervisningen i grundskolan och i gymnasieskolan ställer. Dessa erfarenheter torde också kunna komma grundutbildningen i blocksvenska vid universitetet till godo. Genomförandet av en försöksverksamhet kräver dock att antalet kursdeltagardagar som står till förfogande för fortbildningsavdelningen i Linköping i svenska ökar, så att inte den ämnespedagogiska fortbildningen genom det ordinarie kursutbudet måste i någon större utsträckning beskäras. Vad samordningen med universitetet beträffar bör det påpekas, att fortbildningens nuvarande organisation förutsätter frivillig och extra arvoderad medverkan av universitetslärare utanför vederbörandes tjänstgöringsskyldighet. Om möjligheter skapas för universitetslärare att inräkna tjänstgöring vid vissa fortbildningskurser i sin ordinarie undervisningsskyldighet, kan planeringen av fortbildningen få ökad stabilitet. En sådan organisatorisk-administrativ reform torde i själva verket vara förutsättningen för det kontinuerliga samarbete mellan fortbildningens representanter och universitetslärarna som erfordras om fortbildningen skall kunna byggas ut på det sätt som ovan har skisserats och under utnyttjande av universitetens resurser.

EG har här relativt utförligt uppehållit sig vid reformförslag, som berör den i organiserade former pågående fortbildningen. Denna är viktig nog. Än viktigare är emellertid den enskilda fortbildning som läraren skaffar sig på egen hand eller i samarbete med kolleger vid samma skolenhet. För varje arbetsområde som planläggs skaffar sig läraren vidgad beläsenhet. Både litterärt och litteraturhistoriskt liksom didaktiskt tvingas läraren att i varje ny skolsituation vidga sitt vetande och öka sin skicklighet. Hur grundlig universitetsutbildningen än görs, blir den med hänsyn härtill snabbt föråldrad. Läraren tvingas för varje år läsa ett urval ur den nya

litteraturen och översikter över dennas tendenser och viktigaste verk. Det ankommer i första rummet på honom själv att skaffa sig denna nödvändiga fortbildning. Emellertid bör undersökas vad som kan göras för att för honom underlätta detta mödosamma arbete. Det räcker därvid knappast med de handböcker och antologier som skolboksförlagen ställer till hans elevers förfogande. En systematisk, årligt utgiven handledning för lärare vid studiet av de nya böckerna hör till de önskemål som förverkligade skulle betyda att lärarens viktiga uppgift att föra eleverna fram till läslust och litteraturintresse underlättades.

Forskning och undervisning i barn- och ungdomslitteratur har kommit i blickpunkten genom de allra senaste årens utveckling i blockämnet svenska och i universitetens forskarutbildning, vid lärarhögskolorna, vid förskoleseminarierna och inom bibliotekarieutbildningen. Ett forskningsbibliotek med möjligheter till interurban utlåning och en central för bibliografisk service och information har också tillkommit genom Svenska barnboksinstitutet, men detta har helt otillräckliga resurser. (Se närmare kapitel 13!)

Den vetenskapliga, pedagogiska och organisatoriska grunden för hela den vitt förgrenade forsknings- och undervisningsverksamheten, som vuxit fram så exceptionellt snabbt, är emellertid vacklande. Ingen ordinarie eller extra ordinarie universitetstjänst finns inom hela forskningsfältet, och undervisningen i barn- och ungdomslitteratur bestrids på alla stadier av lärare med huvuduppgifter inom andra områden,¹ eller också upprätthålls undervisningen av korttidsförordnade extra lärarkrafter som ibland saknar både ämnesmässig och pedagogisk utbildning.

I en skrivelse till Kungl. Maj:t den 28 mars 1968 framlade Sveriges ungdomsförfattareförening genom sin överorganisation FLYCO förslag om inrättandet av en professur i barn- och ungdomslitteratur. Förslaget förnyades i en skrivelse till Kungl. Maj:t från FLYCO den 28 januari 1969, vilken skrivelse blivit remitterad till litteraturutredningen. Förslaget om en professur ter sig i dag ännu angelägnare än när det först framfördes. Utvecklingen har emellertid gått så snabbt och undervisningens och forskarhandledningens behov har blivit så omfattande och fått en sådan regional spridning, att en lösning med vidare syftning måste sökas. Av två huvudskäl ter sig numera tillkomsten av en enda topptjänst (professur eller biträdande professur) som en klart otillräcklig lösning:

1. Behov av kvalificerad undervisning och av handledning för uppsatsarbeten (och även avhandlingar vid universiteten) föreligger på en rad orter, där lärarutbildning och/eller forskarhandledning äger rum vid universitet, universitetsfilialer, lärarhögskolor och bibliotekshögskola.
2. Forskning och undervisning behövs dels inom det humanistisk-estetiska, dels inom det samhälls- och beteendevetenskapliga ämnesområdet. I FLYCO-skrivelsen av den 28 mars 1968 konstaterar man med

¹ En enda ordinarie adjunkt i svenska med huvuduppgift att undervisa i barn- och ungdomslitteratur torde finnas, nämligen vid förskoleseminariet i Stockholm.

all rätt, att barnboksforskningen ”i sig innefattar inte endast litteraturhistoria, utan också pedagogik, psykologi, sociologi och en rad andra ämnesområden”. Men slutsatsen i skrivelsen, att barnboksforskningen ”bör ses som ett särskilt forskningsfält” och dess begäran om en enda topp tjänst är diskutabel. Även om barnboksforskning i så stor utsträckning som möjligt bör bedrivas tvärvetenskapligt, är det realistiskt att räkna med att en forskarhandledare måste ha sin grundläggande kompetens inom ett av de båda fält som kan komma i fråga, det humanistiska eller det beteendevetenskapliga. Barnboksforskningens läge och dess utveckling i Sverige synes motivera en tjänst för högre akademisk undervisning inom såväl humanistisk som samhällsvetenskaplig fakultet. Ämnesbeskrivningarna borde utgå från begreppen *barn- och ungdomslitteratur* respektive *barns och ungdoms läsning (läsval, läsupplevelser osv)*.

Barnlitteraturstudium inom blockämnet svenska har vid universiteten hittills förekommit under endast två läsår. Önskemål har visserligen framförts om att fler timmar borde anslås till detta moment med hänsyn till dess stora betydelse inom lärarutbildningen. Men EG vill i avvaktan på närmare utvärderingar av undervisningsresultaten inte bygga sin diskussion om erforderliga tjänster på annat än nu gällande timtal. EG vill emellertid understryka, att redan med nuvarande timtal vissa fasta tjänster bör knytas direkt till barnlitteraturundervisningen för att möjliggöra en önskvärd pedagogisk och vetenskaplig utveckling.

Den forskarhandledning för doktorander som förekommer bestrids av professorer och docenter i litteraturvetenskap inom ramen för ämnets reguljära handledning. Vidare har med SÖ:s stöd genomförts ett projekt rörande litteraturläsningen på gymnasieskolan (LIGY), lett av en docent i litteraturvetenskap. En lärarhögskolelektor och docent i pedagogik leder ett motsvarande projekt om litteraturläsning i grundskolan (LIGRU). Den övriga forskarhandledningen äger alltså rum inom ämnet litteraturvetenskap och kan 1971/72 beräknas i det närmaste motsvara tjänstgöringsskyldigheten för två e o docenter (handledning av 12 doktorander). De flesta avhandlingsarbetena har hittills påbörjats i Stockholm och Uppsala; i Uppsala har en speciell barnlitteraturgrupp av fem doktorander konstituerats med anknytning till avdelningen för litteratursociologi vid litteraturvetenskapliga institutionen. Vid litteraturvetenskapliga institutionen i Göteborg arbetar ett specialseminarium för litteraturpedagogik. Institutionen i Stockholm har i sina petita begärt en biträdande professur i barn- och ungdomslitteratur.

Inom blockämnet svenska lämnades läsåret 1971/72 i Uppsala och vid Örebrofilialen (här anförda som exempel) undervisning i barn- och ungdomslitteratur för 9 grupper studerande, därav 7 vid moderuniversitetet och 2 vid filialen; varje grupp undervisades 17 timmar. En påbyggnadskurs i barn- och ungdomslitteratur inom ämnet litteraturvetenskap om 18 timmar har givits. I det proseminarium som arbetar med uppsatsmetodik och ventileringar motsvarar barnlitteraturuppsatserna ungefär 20 timmar under hela läsåret. Därtill kommer viss introduktionsundervisning och studierådgivning för de elever som läser påbyggnadskursen i barnlitteratur som s k läskurs samt tentamina, summa 10 timmar.

Totalt ägde under läsåret 1971/72 cirka 200 timmars undervisning rum i Uppsala-Örebro (varav 22 professorstimmar).

Med hänvisning till ovanstående beräkningar (räkneexemplet torde i stort sett vara rättvisande även för Göteborgs, Lunds och Stockholms universitet, om filialerna inräknas) föreslår expertgruppen att den nu givna undervisningen kvalitativt förstärks genom att den till väsentlig del bestrids genom följande tjänster, vilkas anknytning till barn- och ungdomslitteraturstudiet klart anges i tjänsternas benämning:

En professur eller biträdande professur i barns och ungdoms läsning. Meriteringen för denna tjänst förutsätts huvudsakligen vara samhälls- och beteendevetenskaplig och gälla litteraturläsning, litteratururval och litterär upplevelse bland barn och ungdom osv. Placeringen av tjänsten får övervägas närmare.

En professur eller biträdande professur i litteraturvetenskap, särskilt barn- och ungdomslitteratur. Placeringen av tjänsten får även här övervägas närmare.

EG har övervägt frågan om man redan nu borde föreslå universitetslektorat i barn- och ungdomslitteratur vid vart och ett av de fem universiteten med tjänstgöring dels inom blockämnet svenska och ämnet litteraturvetenskap (påbyggnadskurser), dels vid respektive universitetsregions närmaste lärarhögskola, som ju på ett undantag när (Lund-Malmö) är belägen i samma stad som universitetet. EG finner det högst angeläget att sådana tjänster längre fram kommer till stånd, eftersom de kan befordra samarbetet mellan universitet och lärarhögskola och bidra till en önskvärd samordning av lärarkandidaternas teoretiska och metodiska studium av barn- och ungdomslitteraturen. Enligt EG:s mening saknas emellertid för närvarande tillräckligt antal kompetenta sökande till denna typ av tjänster och EG har därför stannat för att man under en övergångstid temporärt väljer en annan typ av tjänster nämligen:

En extra forskarassistenttjänst i barn- och ungdomslitteratur vid vart och ett av de fem universiteten, knuten till de litteraturvetenskapliga institutionerna och med gällande tjänstgöringsskyldighet för dessa tjänster (198 t). Vid tjänsternas inrättande begäres hos Kungl Maj:t att de konstrueras så att de också kan tillgodose grundutbildningens behov.¹ En väsentlig del av dessa assistenttjänsters timmar måste falla på grundutbildningsnivån om de skall kunna medföra den förstärkning och ökade kontinuitet i barn- och ungdomslitteraturundervisningen vid universitetet som vore eftersträvarsvärd.

EG vill framhålla, att den ordning i vilken ovannämnda tjänster bör inrättas måste bli föremål för fortsatta diskussioner. Förslaget tar således inte ställning i prioriteringsfrågan ej heller till lokaliseringen av de föreslagna tjänsterna.

Vid lärarhögskolorna, dit i framtiden även förskolläroutbildningen kommer att vara förlagd, bör större hänsyn successivt tas till kompetens i barn- och ungdomslitteratur vid tillsättning av tjänster i ämne teori inom ämnet svenska. Att så skall ske bör bekantgöras i samband med ledigförklarandet av vissa tjänster och även markeras i deras benämning.

¹ Jfr 1971 års statsverksproposition, bil 10, Utbildningsdepartementet, s 273, där speciella forskarassistenttjänster knutna till grupperna för freds- och konfliktforskning föreslås.

EG föreslår inrättande av följande tjänster:

En adjunktur vid varje lärarhögskola i ämne teori inom ämnet svenska med särskild inriktning på barn- och ungdomslitteratur.

Behovet av forskning är givetvis långt större än ovan kraftigt nerprutade förslag till tjänster låter ana. EG har under sitt arbete mött stora svårigheter då det gällt att få fram grundläggande uppgifter om den svenska barn- och ungdomslitteraturen. Bristen på tillgängliga fakta karakteriserar emellertid hela den svenska bokbranschen. Även den officiella statistiken lämnar dessvärre få och föga specificerade uppgifter om bok- och kulturutbud och motsvarande konsumtion i Sverige – detta trots att betydande belopp här årligen investeras av stat och kommuner.

Frågan om studiet av barn- och ungdomslitteraturen måste därför ses i ett större sammanhang, vars konsekvenser för forskningen och för en nödvändig service åt denna forskning EG bara kan signalera. *Den litterära bildningens och litteraturens roll i vårt samhälle är oåtkomliga komplex utan ständigt förnyade lägesbeskrivningar.* Litteraturutredningen har varit nödsakad att föranstalta om en rad undersökningar av grundläggande karaktär. Det är angeläget att den inledda forskningsaktiviteten inte bara blir en parentes. Den måste få en fortsättning. Hur skall annars effekten av de åtgärder som beslutas på grundval av litteraturutredningens arbete kunna studeras och material stå till buds för kommande kulturpolitiska överväganden från samhällets sida?

13.1 *Utredningsuppdraget*

Barn- och ungdomslitteraturen innefattades i utredningsuppdraget enligt de direktiv för "utredning rörande litteraturstöd m m" som departementschefen avgav den 6 juni 1968. En expertgrupp speciellt för barn- och ungdomslitteraturen knöts 1970 till utredningen och hade redan på ett tidigt stadium av sitt arbete anledning att diskutera frågor som berörde Svenska Barnboksinstitutet och dess verksamhet. I en skrivelse från departementschefen den 7 juni 1972 erhöll litteraturutredningen uttryckligen i uppdrag att överväga Svenska Barnboksinstitutets framtida ställning och organisation. Detta uppdrag föranleddes närmast av de ekonomiska svårigheter som institutet hade att kämpa med och som bl a lett till att institutet nödgats ansöka om förstärkning av statsbidraget för det innevarande budgetåret 1972/73.

Litteraturutredningen har genom ett remissvar av den 13 september 1972 yttrat sig över institutets ovannämnda ansökan och tillstyrkt en uppräknig av statsbidraget. I sin skrivelse har utredningen framhållit att det, med hänsyn till den betydelse som måste tillmätas institutets arbetsområde, skulle vara olyckligt om dess verksamhet måste skäras ned kort tid innan förslag till åtgärder inom området kan väntas. Utredningen anmälde i remissvaret sin avsikt att ta upp problemet om institutets ställning och organisationsform på längre sikt i sitt huvudbetänkande.

13.2 *Expertgruppens arbete*

Med anledning av frågans vikt har expertgruppen (EG) ägnat barnboks- institutet speciell uppmärksamhet under sina sammanträden hösten 1972. Därvid har man diskuterat institutets aktuella läge men främst övervägt möjligheterna för dess framtida organisation och verksamhet. Styrelsen för Stiftelsen Svenska barnboksinstitutet har varit kallad till ett sammanträde med expertgruppen den 11 september 1972.

13.3 Organisation, historik, ekonomi, verksamhet

Svenska Barnboksinstitutet är en stiftelse, bildad år 1965. Stiftare var Stockholms stads biblioteksnämnd – å Stockholms stads vägnar – Stockholms Universitet, Svenska Bokförläggareföreningen och Sveriges Ungdomsförfattareförening. Enligt stiftelseurkunden skall stiftelsens ändamål vara

- att insamla och katalogisera på svenska språket utgiven barn- och ungdomslitteratur;
- att skapa ett forsknings- och referensbibliotek för en förutsättningslös vetenskaplig bearbetning av den på svenska språket utgivna barn- och ungdomslitteraturen;
- att samla och arkivera värdefullt originalmaterial, som har förbindelse med barn- och ungdomslitteraturen;
- att verka för en utvidgad undervisning och forskning om barn- och ungdomslitteratur;
- att stå forskare, förlag, press, radio, TV och andra institutioner och enskilda till tjänst med upplysningar om barn och ungdomslitteratur.

Enligt stiftelseurkunden skulle stiftarna göra följande prestationer:

Stockholms stad skall vid institutets upprättande ställa personal till förfogande och svara för institutets administration.

Stockholms Universitet skall inom ramen för sin forsknings- och utbildningsverksamhet befrämja stiftelsens arbete för de uppgifter, som anges i § 2, i första hand genom att ställa personal till förfogande.

Svenska Bokförläggareföreningen skall genom sina medlemmar löpande överlämna arkivexemplar av barnlitteraturen.

Sveriges Ungdomsförfattareförening skall till institutet överlämna sitt barnboksarkiv och skall även i fortsättningen ställa arkivalier till förfogande.

I stiftelseurkunden heter det vidare att ”stiftelsen kan upplösas endast om stiftarna äro härom ense. Därest stiftelsen skulle upplösas skola stiftelsens tillgångar tillfalla institution, ägnad att fortsätta stiftelsens verksamhet”. Stadgarna anger att varje stiftare har att utse en ledamot av styrelsen och en suppleant för denne. Styrelsen utser inom sig ordförande och vice ordförande och vidare inom eller utom sig sekreterare och skattmästare.

Institutet erhöll år 1967 sina nuvarande lokaler i den sk Slaktargården, Tjärhovsgatan 36. Fastigheten tillhör Stockholms kommun, som renoverat den och därefter hyrt ut den till institutet. Institutets bokbestånd omfattade 31.12 1971 barn- och ungdomsböcker 17 277 volymer och handböcker 2 588 volymer. Barnbokssamlingen har byggts upp genom gåvor från främst förläggarna, men även från vissa bibliotek och privatpersoner samt genom en deposition från dåvarande Sveriges Ungdomsförfattareförening. Handbokssamlingen har till största delen förvärvats genom köp. Den är i sitt slag den fullständigaste som finns i Sverige och en av de större specialsamlingarna i Europa. Institutet prenumererar på ett sextiotal tidskrifter från hela världen rörande barn-

och ungdomslitteratur.

Över handbokssamlingen finns dels en fullständig kortkatalog, dels en 1970 som stenciltryck utgiven förvärvskatalog, försedd med stickordsregister. Över barnbokssamlingen finns huvudkatalog 1956–1970, titelkatalog 1956–1970 och vissa specialkataloger för åren 1966–1970.

Följande publikationer har utgivits: förvärvskatalog över handbokssamlingen, "Studier kring tant Grön, tant Brun och tant Gredelin" av docent Pär Bergman, utgörande nr 1 i institutets skriftserie samt "Robinson Crusoe i svensk dräkt" av intendent Margareta Winquist (nr 2 i serien; ligger färdig för tryckning). Vidare har institutets föreståndare publicerat ett flertal uppsatser i svenska och utländska tidskrifter rörande svenska barnböcker och institutets verksamhet.

Institutet har planerat och medverkat vid genomförandet av ett antal utställningar av svenska barnböcker både i Sverige och utomlands. På uppdrag av Sveriges Allmänna Biblioteksförening har institutet anordnat två kurser om barnlitteratur. Demonstrationer av institutet och dess samlingar har återkommande anordnats främst för grupper av studerande vid förskoleseminarier, lärarhögskolor, universitet och biblioteksskola. Ett stort antal förfrågningar vid besök på institutet, per telefon eller brev har årligen besvarats (1971 891 besök och 400 ingående och lika många utgående brev).

Institutets personal har hittills bestått av 1 heltidsanställd, nämligen föreståndaren (fram till 30.6 1972 avlönad av Stockholms kommun genom biblioteksnämnden). Fr o m 1967 har därutöver funnits 1 kontorist, i genomsnitt på 3/4 tid, samt timtjänstgörande biblioteksutbildad personal (i genomsnitt ca 500 timmar per år). Vidare har ett mindre antal amanuensis ställts till förfogande av Stockholms universitets litteraturvetenskapliga institution.

Sammanlagt har i institutet och dess verksamhet fram till 30.6 1972 investerats ca 800 000 kronor (se tablå 1), varav från stiftarna 540 000 kr, från fonder 94 000 och i statsbidrag fr o m budgetåret 1969–1970 165 000. (Under 1972/73 utgår statsbidrag med 110 000 kr.) Tillskotten från stiftarna, inkl 3 000 kr vardera i stiftelsekapitel, uppgår 30.6.72 till för Stockholms stad 385 000 kr (varav för föreståndarlönen 245 000 kr), från Stockholms universitet 27 000 kr, från Svenska Bokförläggareföreningen 105 000 kr (varav böcker 62 000 kr) och från Sveriges Ungdomsförfattareförening 23 000 kr (varav böcker 17 000 kr).

13.4 *Expertgruppens utgångspunkter vid frågans bedömning*

EG delar den grundsyn på barn- och ungdomslitteraturens betydelse, som bl a Barn- och ungdomsboksrådet (svensk sektion av International Board on Books for Young People, IBBY) givit uttryck för i ett öppet brev till litteraturutredningen. Barn- och ungdomsboksrådet, till vilket är anslutet ett stort antal svenska organisationer såsom politiska kvinnoförbund och andra folkrörelser, lärar- och författarförbund m fl, har i sin framställning till utredningen starkt betonat, att barn- och ungdomsboken är ett av de viktigaste medlen för att hos barnet utveckla språkkänslan och stimulera intellektet och fantasin och därigenom grundlägga en positiv personlig-

hetsutveckling.

Som framgått av föregående kapitel i denna skrift föreligger ett stort behov av olika åtgärder för att skapa goda läsvanor hos barn och ungdom och stimulera till läsning av litteratur som ur kulturella och sociala synpunkter kan betecknas som värdefull. Medvetandet om det angelägna i en sådan uppgift har vuxit successivt under 1960- och 1970-talen. Senast har detta eftertryckligt framgått av förskoleutredningens betänkande, vari man understryker att den språkliga stimulans som barnen får i de tidiga åldrarna är av utomordentlig betydelse för deras vidareutveckling. Berättelsen, sagan och poesin tillmättes stor betydelse i förskolans verksamhet och "receptiva aktiviteter kring litteratur bör ges stort utrymme på förskolans program". (SOU 1972:26 s 168 f och s 215 ff.)

Under 1960-talet framträdde det starkt ökande intresset för barn- och ungdomslitteraturen på en rad olika sätt. Från skolmyndigheternas sida har sedan länge krav rests på att olika lärarkategorier i sin teoretiska och metodiska utbildning skulle erhålla undervisning om barn- och ungdomslitteraturen. Dessa krav har successivt och i allt högre grad uppfyllts genom att detta moment både för klasslärare och ämneslärare i svenska kommit att ingå i utbildningen vid lärarhögskolorna och i viss mån också vid förskoleseminarierna. Även vid universiteten har momentet införts i ämnet svenska fr o m läsåret 1970/71.

Vid universiteten har studiet av barn- och ungdomslitteraturen nu också börjat bedrivas på forskarutbildningsnivån. I en utredning som statens humanistiska forskningsråd företagit 1971/72 om den humanistiska vetenskapens aktuella utvecklingstendenser och framtida ställning, påpekar arbetsgruppen för de estetiska vetenskaperna att litteraturvetenskapliga avhandlingar om barnlitteraturen påbörjats vid flertalet lärosäten. Man betonar att det härvidlag är den pedagogiska utvecklingen och skolans behov som kommit att ställa helt nya krav på en forskning på barnlitteraturens område även i Sverige. (Se kapitel 12.)

Även på en rad andra sätt har det växande intresset för barnlitteraturen dokumenterats. Undersökningar som bedrivits vid Stockholms universitets litteraturvetenskapliga institution visar att recensionerna i dagspressen av skönlitteratur minskat mellan 1956 och 1968, men att barn- och ungdomslitteraturen härvidlag är ett undantag och uppvisar en påtaglig ökning. Lånen av barn- och ungdomslitteratur har ökat synnerligen snabbt och kan beräknas ha uppgått till över 35 miljoner lån år 1970 av totalt drygt 70 miljoner boklån i de svenska folk- och skolbiblioteken.

Barnboksкурser och barnboksdagar, som anordnats under senare år och som i flera fall varit samnordiska arrangemang, har tilldragit sig stor uppmärksamhet och i regel varit övertecknade. Nordiska kulturkommissionen bekostade exempelvis 1969 ett symposium i Stockholm, från vilket skrften Barn och kultur (1972) utgavs med en rad krav på ökade samhälleliga insatser i Nordens alla länder för barnkulturen. Liknande krav restes vid seminariet "Barnboken idag", arrangerat hösten 1972 av Nordens folkliga akademi i Kungälv. En barnboksdag som hösten 1972 arrangerades av Författarcentrum och sektionen för barn- och ungdomslitteratur i Sveriges Författarförbund hade beräknats för ett femtiotal deltagare men arrangemangen fick lov att förändras så att närmare

fyrhundra kunde beredas plats.

Slutligen kan för utredningens del nämnas att intresset för barn- och ungdomslitteraturen också framträtt genom en rad inkomna skrivelser, vari brister och missförhållanden i produktions-, distributions- och konsumtionsleden för barnlitteraturen har påpekats av organisationer och institutioner som Sveriges författarförbund, Föreningen Svenska tecknare, Sveriges Förskollärares Riksförbund, Stockholms Förskoleseminarium och Barn- och ungdomsbokrådet. Vidare har i dessa skrivelser bristerna i lärarutbildningen inom barn- och ungdomslitteraturens område starkt påtalats.

Stiftandet av Svenska barnboksinstitutet 1965 är att betrakta som ett tidigt utslag av detta nya intresse för barn- och ungdomslitteraturen och dess funktion i vårt samhälle.

13.5 Institutets uppgifter

Svenska Barnboksinstitutets uppgift är att föra ut information om barnlitteraturen och dess betydelse i det svenska samhället. Enligt EG:s mening bör institutet i huvudsak ha följande verksamhetsområden (jfr den ovan citerade stiftelseurkunden):

A. Bibliotek, dokumentation

Insamla och katalogisera på svenska språket utgiven barn- och ungdomslitteratur samt upprätta och för allmänheten tillhandahålla ett forsknings- och referensbibliotek bestående av den nordiska och viktigaste internationella facklitteraturen.

B. Forskning

Verka för framväxten av en ökad svensk forskning om barn- och ungdomslitteratur och över huvud taget om barns och ungdoms läsning.

C. Undervisning

Verka för en utvidgad och förbättrad undervisning om barn- och ungdomslitteratur, speciellt för olika lärarkategorier från förskollärar- till ämneslärarstadiet.

D. Information

Bedriva information i anslutning till verksamheten under punkterna B och C, varvid svenska forskares och lärares behov av internationella kontakter på området beaktas. Meddela information a) direkt till allmänheten samt b) till allmänheten via företrädare för press, radio, TV, bibliotek, skola, ungdomsarbete osv; dessa informationsförmedlare bör få möjligheter till upplysningar, bibliografisk service etc genom sakkunnig personal på institutet.

Samtliga dessa uppgifter framstår som ytterst angelägna med hänsyn till de skilda behov och de krav på samhälleliga insatser som exemplifierats i föregående avsnitt. Barnlitteraturområdet måste enligt EG:s mening tillerkännas en central roll inom kulturpolitiken.

Barnboksinstitutet har emellertid i sin hittillsvarande verksamhet på grund av klart otillräckliga ekonomiska resurser inte på långa vägar kunnat tillfredsställa de informations- och servicekrav som ställts på institutet. Kritik som framförts i pressen mot institutets sätt att fungera bör ses i detta sammanhang.¹

¹ Se bl a Annika Holm i DN 21.11.1970 och debatt i Barn och kultur nr 2, 1971.

Knappast någon torde när institutet 1967 inledde sin utåtriktade verksamhet ha vågat räkna med en så snabb expansion som skett under de gångna fem åren på undervisnings- och forskningssidan och även vad beträffar allmänhetens intresse för barnlitteraturen. Särskilt lärarutbildningen vid universitet och lärarhögskolor har kommit att ställa omfattande krav på institutets verksamhet. Studenter och lärarkandidater vänder sig i stor utsträckning till institutet för att få material och bibliografisk service i samband med specialarbeten som bedrivs inom ramen för deras utbildning. Ännu mer krävande i nuläget är för institutet den synnerligen angelägna uppgiften att ge information och service åt berörda universitetslärare och metodiklektorer i svenska, vilka i sin tjänstgöring genom kursplanereformerna fått i uppgift att undervisa de blivande lärarna om barns och ungdoms läsning. Det bör i sammanhanget framhållas att inte bara länsbiblioteken utan även universitetsbiblioteken i stort sett saknar utländsk facklitteratur om barn- och ungdomslitteraturen och att katalogiseringen av de svenska barnböckerna, vilka ju tidigare ytterst sällan gjorts till föremål för vetenskapliga undersökningar, måste betecknas som bristfällig för vissa perioder.

Man torde vid institutets start ha underskattat storleken av institutets första arbetsuppgift, som ju är grundläggande för samtliga övriga funktioner: att ta hand om och genom olika typer av kataloger bearbeta den växande barnboksutgivningen samt att upprätthålla ett referens- och handboksbibliotek med allsidig representation av den internationella forskningen om barnlitteratur. Övriga uppgifter har därför inom den mycket snäva ekonomiska ram som stått till buds inte kunnat bedrivas på det sätt som varit önskvärt och i en utsträckning som tillnärmelsevis motsvarat behoven.

13.6 *Expertgruppens förslag*

13.6.1 Stiftelseformen

EG föreslår att Stiftelsen Svenska Barnboksinstitutet ombildas till en statlig stiftelse. Utom staten bör i denna ingå de fyra ursprungliga stiftarna (Stockholms kommun, Stockholms universitet, Svenska Bokförläggareföreningen och Sveriges Ungdomsförfattareförening – numera Sektionen för barn- och ungdomslitteratur inom Sveriges Författarförbund). Dessutom bör ytterligare några i detta sammanhang viktiga myndigheter och organisationer upptagas i stiftelsen och därigenom tillförsäkras representation i styrelsen.

EG förutsätter alltså vid konstruktionen av sitt förslag, att stiftelsemodellen bibehålles, vilket innebär

att Stockholms kommun åtager sig att stå för lokalkostnaderna så länge barnboksinstitutet ligger kvar i sina nuvarande lokaler (jfr nedan om lokalfrågan)

att Svenska Bokförläggareföreningen fortsätter att kostnadsfritt till institutets bibliotek överlämna den nytgivna barn- och ungdomslitteraturen

att övriga ursprungliga stiftare fortsättningsvis stöder institutet samt

att de nytillkomna stiftarna enligt nedanstående förslag, på sätt som senare närmare får utredas, inträder i stiftelsen.

Detta förslag synes bäst garantera en fortsatt kontinuerlig verksamhet vid institutet.

13.6.2 Styrelsen

EG fäster största vikt vid att institutet får en breddad och förstärkt styrelse. Först då synes det bli möjligt för institutets styrelse att kunna dels täcka hela intresseområdet, dels med kraft föra institutets talan i alla frågor som gäller barnlitteratur och barnkultur. Kungl. Maj:t äger enligt förslaget utse ordförande och ytterligare en ledamot i styrelsen. Övriga stiftare utser en ledamot vardera.

Styrelsen föreslås bestå av följande ledamöter:

Ledamöter		Utsedd av
Ordförande	1	Kungl Maj:t
Ledamöter	2	Kungl Maj:t
	3	Stockholms kommun
	4	Stockholms universitet
	5	Svenska Bokförläggareföreningen
	6	Sektionen för barn- och ungdomslitteratur inom Sveriges författareförbund
	7	Föreningen Svenska Tecknare
	8	Skolöverstyrelsen
	9	Sveriges Allmänna Biblioteksförbund
	10	Folkbildningsförbundet

Styrelsen utser inom sig ett arbetsutskott. Institutets föreståndare bör fungera som styrelsens sekreterare.

För att institutet och styrelsen skall kunna hålla god kontakt med olika målgrupper för verksamheten som inte omedelbart är företrädare i styrelsen bör en eller flera referensgrupper kunna organiseras, innehållande t ex företrädare för universitetsstudier och lärarkandidater, doktorander i barnlitteraturforskning, forskollärare, barnboksrecensenter och andra representanter för massmedier samt för olika lärarkategorier i vilkas tjänstgöringsskyldighet det ingår att meddela undervisning om barn- och ungdomslitteratur.

13.6.3 Tjänsterna och deras inriktning

För att uppnå en utökning och fördjupning av institutets verksamhet måste en ansenlig förstärkning av de ekonomiska och personella resurserna komma till stånd.

EG har övervägt ett väsentligt mer omfattande alternativ än det som här nedan presenteras, men stannat för att en mindre enhet, vars arbetsuppgifter det är jämförelsevis lättare att precisera, för närvarande är att föredra. Ett sådant klart avgränsat förslag har också den fördelen framför en större organisation att vara mer flexibelt och lättare kunna anpassas till de kulturpolitiska och administrativa reformer som kan komma att

genomförs sedan Kulturrådets och litteraturutredningens slutbetänkande behandlats. Som statlig stiftelse torde institutet i händelse av förvaltningsmässiga reformer som berör organisation och administration av statens insatser på kulturområdet kunna hänföras till de verksamheter som tillhör Nya kulturrådets sektor.

En rad av de registrerande, litteratursociologiska och informativa uppgifter och den verksamhet i lässtimulerande syfte, som barnboksinstitutet avses bedriva, vore synnerligen önskvärd även för vuxenlitteraturens del. Om ett organ med detta vidare syfte upprättas kan emellertid ett barnboksinstitut av den typ som här föreslås, ingå som en klart avgränsad självständig del inom en större organisation.

EG har övervägt frågan om Svenska Barnboksinstitutet borde inrättas som en avdelning inom en större biblioteksinstitution, t ex Kungliga Biblioteket, men inte funnit några väsentliga fördelar med ett sådant arrangemang. Den här föreslagna utvecklingen av institutet tillmötesgår de befogade och tidigare berörda önskemålen om förbättrade servicefunktioner och initiativtagande på barnkulturområdet från institutets sida. Därvid skulle en rad av de önskemål som framfördes vid det nordiska barnlitteratursymposiet på Hässelby 1969 och som vidareförts i skriften "Barn och kultur" tillgodoses. EG finner dock att den uppgift som i skriften tilldelas ett framtida barnboksinstitut är väl omfattande och skulle leda till en överdriven centralisering av aktiviteterna på området. Forsknings- och undervisningsfunktionerna vill EG alltså sprida över universiteten (se ovan, kapitel 10) men däremot lägga en biblioteks- och katalogiseringservice som bas för institutets arbete. Vidare vill EG ha en aktiv utåtriktad informationsverksamhet vid institutet.

De verksamheter som institutet härövan har tilldelats bör kunna fördelas på fyra tjänstemän, av vilka en tillika är föreståndare och har att svara för den administrativa ledningen. Man bör enligt EG:s mening eftersträva klart avgränsade kompetensområden för de olika befattningshavarna. Var och en skall helst ha att svara för ett huvudområde, inom vilket vederbörande förvärvat speciell kompetens.

Utan att här i detalj ingå på en arbetsfördelning som styrelsen har att uppdraga riktlinjerna för tillsammans med föreståndaren, vill EG dock peka på de typer av tjänster som bör finnas vid institutet för att det skall vara funktionsdugligt och kunna fylla sina ovan angivna uppgifter.

Tjänsterna bör således inriktas mot arbetsuppgifter inom 1) biblioteksområdet (två tjänster), 2) det litteraturpedagogiska området (kontakterna med skolan) och 3) informationsområdet (kontakter med massmedier och kursverksamhet).

EG anser således att institutet bör i huvudsak utnyttja en av de nedan föreslagna tjänsterna för litteraturpedagogisk verksamhet och en för informationsverksamhet. Det bör särskilt framhållas att för närvarande stora belopp årligen investeras i lärarlöner, lokalkostnader, studiemedel osv för det studium av barn- och ungdomslitteraturen som under de senaste åren har inletts vid lärarhögskolor, förskoleseminarier och universitet. För att denna nya undervisning skall kunna bli effektiv och tillfredsställande ur kvalitativ synpunkt krävs en service, som den nu föreslagna litteraturpedagogiska tjänsten närmast skulle svara för. Det behov av läsfrämjande

åtgärder som EG tidigare påvisat skulle också i viss mån kunna tillgodoses genom en sådan till institutet knuten tjänst. Beträffande tjänsten för information och kursverksamhet föreligger ett dokumenterat behov av förbättrad service för en större allmänhet men framför allt för personer verksamma inom området, såsom författare, kritiker, journalister osv. För bibliotekssidan räcker det inte med en befattningshavare vilket framgått av erfarenheterna från institutets hittillsvarande verksamhet.

Utgående från främst föreståndarens kompetensområde kan styrelsen avgöra tjänsternas inriktning i samband med deras ledigförklarande och även i övrigt pröva de omfördelningar av arbetsuppgifterna som kommande erfarenheter föranleder. Föreståndaren svarar för den administrativa ledningen av institutet.

Institutet bör för att kunna fullgöra ovan angivna verksamhet tilldelas åtminstone följande tjänster:

1 bibliotekarie	} En av dessa tre befattningshavare tjänstgör tillika som föreståndare.
1 tjänst för kurser/information	
1 litteraturpedagog	
1 biblioteksassistent	
1,5 kontorist	
1 vaktmästare	
timavlönad personal (1000 tim)	
redogörare (arvode)	

Kostnaderna för löner, vilka är specificerade i tablå 2, uppgår till 368 000 kr (inkl sociala kostnader).

13.6.4 Lokalerna

EG:s förslag förutsätter som tidigare nämnts att Stockholms kommun åtar sig att stå för lokalkostnaderna så länge barnboksinstitutet ligger kvar i sina nuvarande lokaler i Slaktargården. Hyran är för närvarande beräknad till ca 20 000 kr per år. Lokalerna i Slaktargården är ingalunda idealiska men institutet har dock här vissa utvidgningsmöjligheter, vilket en utredning från institutets styrelse visar. I uthuslängan finns en hittills ej restaurerad bod, som kan inredas till bokmagasin, samt ett ej restaurerat stallutrymme, som kan inredas till forskar- och studierum. Vidare finns två stora vindar, som kan inredas till sammanträdesrum för kurser respektive arbetsrum. Genom omläggning till compactus av hyllsystemet i det nuvarande bokmagasinet kan dess hyllkapacitet mer än fördubblas. Även vid den föreslagna utvidgningen av verksamheten finns således expansionsutrymme inom den nuvarande fastigheten för en tid av minst 5 år.

EG finner med anledning av vad här anförts att institutet tills vidare kan fortsätta i sina nuvarande lokaler, dock under förutsättning att Stockholms kommun fortsätter upprustningen av sitt kulturhus i enlighet med den plan som ovan refererats. Det är emellertid nödvändigt att man under den närmast kommande femårsperioden planerar för en för verksamheten lämpligare lösning av lokalfrågan.

13.6.5 Bok- och tidskriftsinköpen, informationsverksamheten

Under de sex år som institutet bedrivit sin verksamhet har från olika fonder erhållits tillsammans 94 000 kr för bokinköp, dvs i genomsnitt ca 16 000 per år. Man torde inte kunna räkna med att fondmedel i nämnvärd utsträckning framledes kan stå institutet till buds, eftersom fondanslagen speciellt beviljats åt institutionen under dess uppbyggnadsskede. Den senaste årsbudgeten upptar av övriga tillgängliga medel ca 12 000 kr för bokinköp, men denna summa är uppenbarligen för låg med hänsyn till ämnesområdets omfattning och snabba tillväxt. Det kan för övrigt nämnas att kostnaderna för de internationella tidskrifterna och övrig facklitteratur senaste åren uppvisat en årlig automatisk ökning med 10 à 15 procent. EG har stannat för att för närvarande föreslå en årlig post på 60 000 kr för bok- och tidskriftsinköp o d. (Som jämförelse kan nämnas att Statens psykologisk-pedagogiska bibliotek för innevarande budgetår har 150 000 till förfogande för bokinköp.) Övriga omkostnader har i förslaget till beräknade driftskostnader upptagits till 35 000 kronor; häri ingår då bl a medel som åtgår för informationsverksamheten. EG vill med anledning av detta påpeka att den föreslagna budgeten inte kan rymma annan publikationsverksamhet än utgivningen av stencilbulletiner o d från institutet. Det bör ankomma på den nya styrelsen att efter en uppbyggnadsperiod inkomma med förslag om hur institutets publikationsverksamhet skall vara organiserad och i samband härmed begära medel till denna verksamhet. EG finner det för sin del lämpligt att samråd därvid sker med Bibliotekstjänst.

Genom den föreslagna stiftelsekonstruktionen förutsattes bokförläggareföreningen även fortsättningsvis kostnadsfritt överlämna den nyutgivna barn- och ungdomslitteraturen till institutets bibliotek.

13.7 Förslaget innebörd och kostnaderna för genomförandet

EG föreslår en omkonstruktion av Svenska Barnboksinstitutet till en statlig stiftelse med ett antal intressenter, representerande myndigheter och organisationer med anknytning till barn- och ungdomslitteraturområdet. Den nya organisationsformen bör vara en förutsättning för ett ökat ansvarstagande från statens sida för institutets framtid. Ett genomförande av det framlagda förslaget utgör enligt gruppens mening den bästa garantin för en kontinuerlig fortsättning av verksamheten. Samtidigt skapas möjligheter att åstadkomma den utvidgning och förbättring av institutets verksamhet som nu framstår som helt nödvändig.

Kostnaderna för den föreslagna reformen innebär en *merutgift för staten på 353 000 kr i jämförelse med de anslag som utgår till institutet för budgetåret 1972/73*. En detaljerad tablå över kostnaderna lämnas i tablå 2. De samlade kostnaderna uppgår enligt förslaget till 463 000 kr varav för löner 368 000 kr och för bokinköp och övriga omkostnader 95 000 kr.

Tablå 1 Svenska Barnboksinstitutet. Bidrag lämnade till institutets verksamhet 1966-1972. Tkr.

Ändamål	Givare					
	Sthlms kommun	Sthlms universitet	Bokförläggareföreningen	Ungdomsförfattareföreningen	Fonder	Staten ^a
Föreståndarelönen (exkl soc kostn)	245	—	—	—	—	—
Övrt pers kostn	—	17	—	—	—	—
Hyra, inredning o d	80	7	—	3	—	—
Böcker	—	—	62	17	95	—
Stiftarkapital	3	3	3	3	—	—
Anslag, driftsbidrag etc	57	—	40	—	—	165
Totalt	385	27	105	23	95	165
800						

År

År	Givare					
	Sthlms kommun	Sthlms universitet	Bokförläggareföreningen	Ungdomsförfattareföreningen	Fonder	Staten ^a
1966/67	40	12	20	23	9	—
1967/68	45	3	15	—	25	—
1968/69	85	3	25	—	33	—
1969/70	60	3	15	—	15	10
1970/71	90	3	15	—	13	55
1971/72	65	3	15	—	—	100
Totalt	385	27	105	23	95	165
800						

^a För budgetåret 1972/73 har statsanslag beviljats med 110 tkr.

Tablå 2 Svenska Barnboksinstitutet. Beräknade driftskostnader för budgetåret 1973/74 enligt EG:s förslag. Tkr.

<i>Löner</i>		
1 föreståndare, lgr A 28 ¹	59	
1 tjänst för kurser/information, lgr A 22	45	
1 litteraturpedagog, lgr A 22	45	
1 biblioteksassistent, lgr A 22	45	
1,5 kontorist, lgr A 13	46	
1 vaktmästare, lgr A 13	31	
timavlönad personal 1000 tim	16	
redogörararvode	6	
<i>Sociala kostnader</i>	75	
<i>Personalkostnader totalt</i>		368
<i>Övriga kostnader</i>		
tidskrifter, böcker, bindning etc	60	
övriga omkostnader	35	95
<i>Totalt</i>		463
Barnboksörlagen bidrar med nyutkommen litteratur; Stockholms kommun står för lokalhyran (ca 20 tkr). Föreståndarens lönegradsplacering bör göras till föremål för förhandlingar.		

¹ I detta fall är innehavaren av bibliotekarietjänsten satt som föreståndare. Enligt gruppens förslag skall dock även tjänsten för kurser/information och den litteraturpedagogiska tjänsten kunna kombineras med föreståndarskapet. Detta innebär att motsvarande omplaceringar i lönegraderna då får ske.

Bilaga A Utgivningen av barn- och ungdoms- litteratur i Sverige 1966–1970

av fil mag Christina Tellgren

A.1 Inledning

Den följande undersökningen gäller utgivningen av barn- och ungdomslitteratur i Sverige under åren 1966–1970 men kompletteras av vissa uppgifter om 1971 och 1972 års utgivning. Materialet till undersökningen har i huvudsak hämtats ur den svenska nationalbibliografin (Svensk bokförteckning). Det innebär att begreppet barn- och ungdomslitteratur i det följande nästan alltid är liktydigt med vad som upptas under "u Böcker för barn och ungdom" i årskatalogerna från Bibliografiska institutet. Institutet strävar efter att i denna avdelning förteckna de för barn och ungdom (upp till omkring 14–15-årsåldern) speciellt avsedda böckerna.

Vid uppdelningen i bibliografin är sådana faktorer av betydelse som bokens innehåll och språkform, dess titel och utseende, dess eventuella tillhörighet till speciella barn- eller ungdomsbokserier, hur den lanseras genom baksidestext och på förlagslistor osv. Även yttre egenskaper som illustrering och typ av inbindning, sidtal och prissättning kan ha sin betydelse i sammanhanget. Barnböckerna prissätts som regel lägre än vuxenlitteratur och har färre sidor men de har genomsnittligt högre upplaga och större försäljning. Vidare är de i mycket stor utsträckning illustrerade och kartonnerade. Kvinnor visar sig skriva nära 50 procent fler barnböcker än män; siffran gäller svenska original 1966–1970. Författarna till dessa böcker är i stor utsträckning medlemmar i författarnas fackliga organisationer, motsvarande nuvarande Sveriges författareförbund. Uppemot två tredjedelar av alla svenska original är skrivna av fackligt organiserade författare. Det hindrar inte att det är ett karakteristiskt drag för vår litteratur att svenska författare av barnböcker i allmänhet har sämre villkor (lägre royalté) än författare av vuxenlitteratur.

Beträffande undersökningens terminologi bör det framhållas att det oftast brukade uttrycket *barnlitteratur* (barnböcker) används som en synonym till *barn- och ungdomslitteratur* (barn- och ungdomsböcker) och alltså inte har någon speciell särskiljande betydelse.

Det kan också vara anledning erinra om att begreppet *barns och*

ungdoms läsning inte sammanfaller med begreppet barn- och ungdomslitteratur. Barnens läsning innefattar även annat än barn- och ungdomsböcker, t ex böcker avsedda för vuxna och serietidningar. Till massmarknads- och triviallitteraturen hör en rad billiga bokserier spridda genom Pressbyrån till kiosker, tobakister och varuhus – böcker som läses av både ungdom och vuxna. Detta har framgått av litteraturutredningens läsvaneundersökningar (SOU 1972:20).

Men av denna skrift och utredningens biblioteksstudier (SOU 1972:61) påminns man även om att den riktiga barnboken genom en mycket omfattande låneverksamhet förmedlas till barnen av folkbibliotek och skolbibliotek. Särskilt gäller detta de av sambindningslektörerna och kritiken ”erkända” böckerna – den barnlitteratur som man allmänt anser eftersträva konstnärlighet och kvalitet. År 1971 köpte Bibliotekstjänsts sambindning in 700 000 exemplar av böcker för barn och ungdom till ett medelpris per exemplar av cirka 14:50. Redan det jämförelsevis höga medelpriset säger åtskilligt om bibliotekens inköpspolitik (jfr avsnitt A.11 nedan). Den undersökta perioden utmärks nämligen av en påtaglig tendens till skiktning i pris- och spridningshänseende mellan relativt dyra ”erkända” barnböcker och påtagligt billiga barnböcker av ren underhållningskaraktär.

Barnlitteraturen i Sverige har inte tidigare ägnats några översiktliga kvantitativa studier. Det nu framlagda materialet borde därför bli föremål för ytterligare kommentarer från förlagshåll och i den allmänna barnboksdebatten. Det har endast i begränsad utsträckning varit möjligt att inhämta branschsynpunkter under undersökningens gång och beträffande de preliminära resultaten. Detta främst på grund av att uppdraget att sammanställa bilagan utdelades så sent som sommaren 1971. Författaren har i första hand fått koncentrera sig på att insamla och kortfattat kommentera siffermaterialet. Det är emellertid min avsikt att senare med sikte på en fullständigare framställning gå vidare och bl a göra innehållsanalyser av svensk barnboksutgivning under perioden. Då blir det även möjligt att göra vissa indelningar av utgivningen som jag nu har måst avstå från, exempelvis att dra vissa gränser mellan bilderböcker, bildberättelser och illustrerade barnböcker av olika slag.

I litteraturutredningens närmast föregående bilagedel En bok om böcker (SOU 1972:80) redovisas på spridda ställen ett intressant material om svensk barnboksutgivning. Det har varit möjligt att referera till och återge en del av dessa nyligen framlagda resultat. Men för närmare studium hänvisas till i första hand kapitlet med statens pris- och kartellnämnds lönsamhetsundersökning. Läsaren bör dock observera att den i titlar räknat största svenska barnboksutgivaren, B. Wahlströms förlag, tyvärr ej har tagits med i denna undersökning. Överhuvud taget saknas där de förlag som särskilt inriktat sig på massmarknadsspridning.

I den följande kvantitativa studien framträder med större och mindre tydlighet en rad frågor som särskilt viktiga och aktuella för den svenska barnboksutgivningen. Man kan särskilt nämna följande:

- skiktningen mellan dyra och billiga böcker
- dominansen i flera avseenden för den seriebundna utgivningen

- bästsäljarproblemet (frågan om försäljningskoncentrationen till några få författarnamn)
- koncentrationen av huvudparten av utgivningen till några få stora förlag
- översättningsproblematiken: engelskans mycket starka övervikt och de ytterst klenta resultaten av försöken att internationalisera barnboksutgivningen
- bristen på kommentarer och bevakning av hela fält av barnboksutgivningen (t ex det största ämnesrådet överhuvud taget inom facklitteraturen för barn, "Religion")

Det är författarens förhoppning att den följande studien skall kunna tillföra diskussionen kring dessa och liknande problem vissa grundläggande fakta.

A. 2 Svensk barnboksstatistik

Statistik över svensk barn- och ungdomslitteratur skild från vuxenlitteraturen finns att tillgå i Statistisk årsbok fr o m 1954¹ och införs i Svensk bokförteckning fr o m 1956. Siffrorna är grundade på den årliga statistik som Bibliografiska institutet uppgjort och som börjar med katalogåret 1953.

För tiden före 1953 är det sparsamt med statistik över svensk barnlitteratur. I Nordisk boghandlertidende, som började utgivas i Köpenhamn 1855, meddelas dock barnboksstatistik fr o m 1894 t o m 1901. Siffrorna gäller utgivningen 1893–1900. Le Droit d'Auteur² publicerar samma uppgifter för åren 1896–1900 i årgångarna 1898–1901. Båda publikationerna anger tal som innefattar pedagogiska arbeten. Barnlitteraturen i egentlig mening uppgår vid denna tid till ca hundra titlar, såsom framgår av kontrollräkningar i årskatalogerna.

	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Barnlitteratur, undervisningslitteratur	128	111	149	177	160	145	131	176
Total utgivning	1 450	1 456	1 488	1 506	1 642	1 555	1 538	1 683

I den statistik som fr o m 1920 fortlöpande publiceras i Le Droit d'Auteur räknas den skönlitterära barnlitteraturen in under huvudavdelningen skönlitteratur t o m 1948.

För 1949 presenteras i Le Droit d'Auteur en ny kategori, "Éducation et instruction, livres d'enfants", som sålunda samlar skön- och facklitteratur för barn samt pedagogiska arbeten. Enligt manuskript till Le Droit d'Auteur redan fr o m 1948 t o m 1951 och otryckta anteckningar för 1952 på Bibliografiska institutet är antalet titlar för åren 1948–1952 följande:

	1948	1949	1950	1951	1952
Barnlitteratur	346	407	409	351	444
Total utgivning	3 288	3 372	3 506	3 013	3 286

¹ Siffrorna i Statistisk årsbok 1954 gäller barnboksutgivningen 1953, årsboken 1955 gäller utgivningen 1954 osv.

² Utges i Bern av Bureau de l'union internationale pour la protection des oeuvres littéraires et artistiques.

Tabell A.1 Utgivningen av barn- och ungdomslitteratur 1953–1971: antal titlar.

	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
Böcker för barn och ungdom										
Nya verk	298	367	407	428	496	432	419	432	421	377
Nya uppl	103	105	168	120	132	114	133	91	91	122
Summa	401	472	575	548	628	546	552	523	512	499
Total bokutgivning	3 608	4 138	4 446	4 492	5 180	5 106	5 311	5 234	5 339 ^a	5 472
	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	
Böcker för barn och ungdom										
Nya verk	297	299	326	326	335	354	433	410	385	
Nya uppl	117	133	148	164	207	151	222	227	198	
Summa	414	432	474	490	542	505	655	637	583	
Total bokutgivning	5 704 ^b	6 602	6 666	6 748	7 218	7 482	7 404	7 709	7 558	

Källa: Statistisk årsbok 1954–1956 och Svensk bokförteckning 1956–1971.

I manuskripten har man räknat pedagogiska arbeten för sig och barnböcker för sig, varför de nederst på föregående sida anförda siffrorna endast angår skön- och facklitteratur för barn och ungdom och således är mindre än de i *Le Droit d'Auteur* publicerade.

För en bakgrundsteckning till föreliggande undersökning är det lämpligt att använda de siffror som Bibliografiska institutet och Statistisk årsbok meddelar fr o m 1953 (tabell A. 1).

Under de tre första åren sker en markant ökning: från 401 titlar 1953 till 575 titlar 1955, medan 1956 en liten nedgång till 548 titlar noteras.

Tendensen för den totala utgivningen av böcker och broschyrer i Sverige är under samma period stigande. Man torde trots nedgången för barnlitteraturen 1956 kunna säga att barnboksutgivningen i stort följer samma utveckling som den totala utgivningen.

År 1957 innebär en topp med 628 titlar för barnlitteraturen. Ett tal över 600 för barnböckerna återfinns man därefter först 1969. Det är svårt att ange orsaken till det höga talet 1957. Det kan emellertid påpekas att antalet "nya verk"¹ är stort både av svenska originalverk och översättningar. Relativt sett ökade "nya verk" av svensk skönlitteratur mest med 45 titlar från föregående år och uppnådde 204 titlar år 1957, allt enligt Bibliografiska institutets statistik (tabell A.2).

Efter 1957 sker en nedgång i barnboksutgivningen fram t o m 1963. År 1962 understiger årsnoteringen 500 och 1963 är den så låg som 414, en siffra i nivå med årsnoteringen tio år tidigare. Antalet "nya verk" av svensk skönlitteratur visar sig detta år vara påfallande litet med endast 117 titlar.

^a De sex talskivor som detta år inräknats i den redovisade totalsiffran har här utelämnats, eftersom talskivor inte räknas under periodens övriga år.

^b Den totalsiffra på 5 703 verk som anges i Svensk bokförteckning för detta år överensstämmer inte med summan av de redovisade kategorierna.

¹ "Nya verk" är Svensk bokförtecknings term.

Tabell A.2 Utgivningen av barn- och ungdomslitteratur 1956–1971: antal titlar fördelade på svensk skönlitteratur, utländsk skönlitteratur i svensk översättning och övriga.

	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963
Svensk skönlitt								
Nya verk	159	204	202	204	182	140	155	117
Nya uppl	67	61	45	73	54	46	56	56
Utländsk skönlitt i svensk övers								
Nya verk	210	230	191	190	200	229	181	146
Nya uppl	40	61	61	51	29	38	52	54
Övriga ^a								
Nya verk	59	62	39	25	50	52	41	34
Nya uppl	13	10	8	9	8	7	14	7
Total barn- och ungdomsboksutgivning	548	628	546	552	523	512	499	414
	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
Svensk skönlitt								
Nya verk	127	143	133	145	144	190	179	160
Nya uppl	59	73	72	81	80	98	125	88
Utländsk skönlitt i svensk övers								
Nya verk	127	143	144	161	159	191	175	162
Nya uppl	65	59	75	117	62	112	92	90
Övriga ^a								
Nya verk	45	40	49	29	51	52	56	63
Nya uppl	9	16	17	9	9	12	10	20
Total barn- och ungdomsboksutgivning	432	474	490	542	505	655	637	583

^a Svensk bokförtecknings rubrik *Övriga* betyder i detta sammanhang *Facklitteratur* exklusive årsböcker o. d.

Källa: Svensk bokförteckning 1956–1971.

Den totala svenska bokutgivningen däremot visar efter en liten nedgång 1958 en ökning, som fortgår ända fram mot slutet av sextioalet då en viss tillbakagång märks.

Enligt Bibliografiska institutets statistik kan man efter 1964 iaktta en ökning också i barnboksutgivningen fram t o m 1967. Därefter noteras en ökning endast för 1969, då den hittills högsta siffran (655 titlar) i statistiken uppnås. År 1971 hade utgivningen åter sjunkit avsevärt och uppgick till 583 titlar.¹

Den största delen av barnlitteraturutgivningen är skönlitteratur. I Bibliografiska institutets statistik uppgår den till över 80 procent genomgående. De allra flesta titlarna är prosaböcker. Det framgår om man i Svensk bokförtecknings systematiska avdelning räknar efter hur många titlar, som förtecknats för de övriga kategorierna inom skönlitteraturen: dramatik och poesi. För dramatikens vidkommande har där endast registrerats upp till fem titlar under åren 1956–1971, utom 1956 med 13 och 1961 med 16 titlar. Det höga talet 1961 beror på att man då utgav särtryck ur

¹ Det bör observeras att de tal, som i detta avsnitt anges för åren 1966–1970 och som hämtats från tabell A. 1–A. 3, något avviker från undersökningens egna siffror i det följande tabellmaterialet av skäl som framgår av avsnitt A. 3 nedan.

två samlingar av Elsa Olenius. För kategorin poesi har under 1960-talet i regel endast ett par titlar förtecknats per år. En del vers, ramsor och sånger ingår givetvis i antologier och periodica av olika slag och är på så sätt dolt. Tydligt är emellertid att utgivningen av dramatik och poesi varit mycket liten.

Vad angår facklitteraturen 1956–1971 ligger utgivningen i absoluta tal mellan 54 titlar (1963) och 105 titlar (1971) om man räknar in årsböcker och liknande.

Tabell A.3 visar fördelningen på de tio största ämnesområdena 1956–1971. Uppgifterna har räknats fram i bokförteckningarnas systematiska avdelning. Ämnet Religion intar en dominerande ställning med sina 469 titlar. Fördelningen är tämligen jämn med drygt ett tjugofemtal titlar per år. År 1960 har registrerats hela 40 titlar på ämnet Religion, vilket till en del beror på en jämförelsevis stor utgivning av bibliska berättelser (nio "Bibelbilder") från International Publishing Company i Örebro det året. Naturvetenskapen företer också en rätt jämn utgivning med undantag av några magra år. För ämnet Historia registreras flest titlar under de senare åren. Medicin visar också en något ökande utgivning.

Tabell A.3 Utgivningen av barn- och ungdomslitteratur 1956–1971: antal titlar inom facklitteraturens tio största ämnesområden.

	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964
Religion	38	26	29	28	40	34	29	24	23
Naturvetenskap	17	16	14	6	13	20	13	5	11
Geografi	4	14	8	5	9	7	9	6	10
Allmänt och blandat	8	6	8	8	7	4	5	4	7
Ekonomi och närings- väsen	1	3	2	2	6	4	2	5	5
Teknik, industri och kommunikationer	7	5	6	8	3	2	1	1	2
Idrott, lek och spel	10	9	4	3	3	3	2	2	3
Historia	4	1	0	0	3	3	3	3	4
Biografi med genealogi	2	10	0	2	2	3	0	0	3
Medicin	3	0	1	0	2	0	1	2	2

	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	Summa
Religion	36	31	19	33	26	26	27	469
Naturvetenskap	2	14	8	17	10	13	22	201
Geografi	9	8	5	6	4	5	6	115
Allmänt och blandat	8	6	5	1	6	4	3	90
Ekonomi och närings- väsen	7	5	3	4	13	11	8	81
Teknik, industri och kommunikationer	5	6	3	4	12	6	6	77
Idrott, lek och spel	5	1	2	5	7	11	7	77
Historia	1	4	7	7	4	8	9	61
Biografi med genealogi	2	8	2	2	2	1	1	40
Medicin	3	5	3	0	3	3	6	34

Anm: Siffrorna inkluderar årsböcker o. d.

Källa: Systematiska avdelningen i Svensk bokförteckning 1956–1971.

A. 3 Undersökningens uppläggning

Svensk bokförteckning har använts som källa för denna undersökning liksom för tidigare bokutgivningsundersökningar¹ utförda vid Avdelningen för litteratursociologi i Uppsala. Underlaget är sålunda i huvudsak detsamma, som Bibliografiska institutet grundar sin statistik på.

Gemensamt för de tidigare utförda undersökningarna och denna är dessutom att tryckår utgör grunden för periodindelningen. Tryckåret har ansetts som det säkraste jämfört med andra tänkbara alternativ.

Utgivningsåret kunde ha utgjort indelningsgrund men det är svårt att fastställa. Det överensstämmer inte alltid med tryckåret. Exempelvis kan böcker utgivna i början av ett år vara tryckta året före.

Bibliografiska institutet har för sina årskataloger inte möjlighet att gå efter vare sig tryckår eller utgivningsår utan förtecknar helt enkelt de böcker som inlevereras dit under det år statistiken gäller. Denna indelningsgrund kan lätt påverkas av yttre faktorer. Kommer exempelvis en bok inte i tid, måste registreringen av den anstå till följande katalog eller rent av till femårskatalogen. Detta betyder att varje årskatalog har en viss eftersläpning. Vidare kan personalsituationen orsaka vissa ojämnheter i registreringen.

Basmaterialet till denna undersökning utgör de titlar tryckta 1966–1970, som är upptagna under rubriken ”u Böcker för barn och ungdom” i Svensk bokförteckning åren 1966–1970 samt i delårskatalogen januari–april 1971. Således inräknas här både skönlitteratur och facklitteratur för barn samt periodiska publikationer, årsböcker och kalendrar för barn i den mån de registrerats. Förteckningarna upptar praktiskt taget alla titlar, som distribueras genom bokhandeln och huvuddelen av dem, som försäljs genom Pressbyrån, varför kompletteringar inte ansetts nödvändiga att göra.

För att göra materialet så homogent som möjligt, har följande grupper utslutits:

böcker tryckta före 1966 och efter 1970

böcker på främmande språk²

böcker på svenska utgivna enbart i Finland och medtagna i Svensk bokförteckning³ (böcker på finländska förlag med svensk delupplaga och böcker på svenska förlag med finländsk delupplaga har dock medtagits)

separata frågekort, uppgiftshäften och liknande till böcker, som redan tidigare förtecknats.

Dessutom bör nämnas, att det under hela femårsperioden i Sverige har utkommit en enda barnbok för samebarnen på deras modersmål – en berättelse om tandborstning: Karius ja Baktus av Thorbjørn Egner (1967).

Varje notis i förteckningarna har betraktats som en enhet, vare sig den innefattat en eller flera upplagor eller tryckningar av ett verk. På samma sätt har man förfarit med notiser, som upptar flera delar av ett verk. Om en ny upplaga således registrerats i en annan årgång av Svensk bokförteckning än den tidigare, har den räknats som en självständig enhet. Upptar notisen både första (svenska) utgåva och en eller flera nya uppla-

1 Se Lars Furulands och Hans Olof Johanssons undersökningar i En bok om böcker (SOU 1972:80), särskilt s 221.

2 Sammanlagt 3 böcker under perioden, samtliga på engelska.

3 Sammanlagt 6 under perioden.

gor i samma notis får den en särskild kodbeteckning, som gör det möjligt att skilja ut den. Har en del av ett verk förtecknats i en annan årgång än de övriga delarna räknas den som en självständig enhet. För att i övrigt kunna skilja ut verk i flera delar har en särskild kodbeteckning använts.

Nästan alla uppgifter om böckerna som finns i Svensk bokförteckning har kodifierats. Dessutom har de kompletterats med vissa andra uppgifter: Författarnas födelseår och kön har i den utsträckning det varit möjligt införts på grundkortet. Svensk bokförteckning meddelar födelseår för svenska författare, men inte för utländska. För att få information har en rad utländska bibliografiska och biografiska verk använts.¹

Prisuppgifterna i Svensk bokförteckning, som anges inklusive skatt (oms eller moms) eller exklusive skatt, har gjorts jämförbara genom ett skattetillägg på de priser som förtecknats exklusive skatt. Eftersom skattesatsen ändrats under löpande kalenderår 1967 har en genomsnittsprcent för detta år uträknats. I övrigt har de verkliga skattesatserna använts.² Medelpristabellerna i avsnitt A. 11 avser således pris inklusive skatt.

De uppgifter, som sålunda insamlats om varje bok, har sammanförts på ett grundkort. Hela materialet har därefter lagrats på magnetband vid Uppsala Datacentral. Det utgör en del av den bokdatabank som sammanfogats av uppgifter insamlade för samtliga bokutgivningsundersökningar utförda för litteraturutredningen i Uppsala. Den moderna tekniken möjliggör, att materialet kan utnyttjas för en rad olika ändamål. Det är lätt att göra enklare utlistningar exempelvis över en viss författares utgivning, ett förlags utgivning, översättningar från ett visst språk etc. Men framför allt ger detta möjligheter att ta fram ett stort antal översikter i tabellform över bokutgivningen i Sverige.

Materialet kan kompletteras framåt och bakåt i tiden. Dessutom kan till varje grundkort läggas ett tilläggskort med önskad uppgifter. Det kan utnyttjas vid exempelvis innehållsanalys av ett urval av utgivningen. Värdet av bokdatabanken ökar sålunda i takt med dess tillväxt.³

A. 4 Utgivningen 1966–1970

Som tidigare nämnts kan man vid en jämförelse mellan Bibliografiska institutets statistik och föreliggande siffror (tabell A. 1 respektive tabell A. 4) för femårsperioden 1966–1970 iaktta vissa intressanta olikheter. Den totala ökningen för perioden uppgår visserligen i de båda statistikerna till ca 150 titlar, men fördelningen av denna ökning på de fem åren faller mycket olika.

Enligt Bibliografiska institutets siffror är tendensen för de två första åren stigande. En nedgång sker 1968 till 505 titlar. Ett påfallande högt tal noteras 1969: 655 titlar. Det är en höjning från föregående år med 150 titlar och den första noteringen över 600 sedan 1957. Därefter vänder tendensen ånyo och nedgång noteras 1970 till 637 och 1971 till 583 titlar.

Enligt siffrorna i den föreliggande undersökningen, som bygger på tryckår och inte på katalogår, är tendensen för hela perioden stigande, även om ökningen ibland är liten: 1967–1968 11 titlar, 1969–1970 22

¹ En del av dessa uppgifter har införskaffats av Svenska Barnboksinstitutet. — Även debutår har införts i datamaterialet, men denna variabel kommer ej till användning i nu föreliggande undersökning. Huvudkällan har varit Svenskt författarlexikon, kompletterad med huvudkatalogen i Uppsala Universitetsbibliotek.

² Skattesatser i undersökningen: 1966: 10,0, 1967 10,9 och 1968–1970 11,11 procent.

³ Jfr En bok om böcker (SOU 1972:80), s 220 f och s 224 f.

titlar. Ett mycket högt tal får 1969 också i denna undersökning: 634, men ökningen från året före är här 61 titlar, alltså inte så anmärkningsvärt hög som 150.

Låter man Bibliografiska institutets siffror bilda tvåårsgrupper ger de en annan bild än institutets årssiffror: 1966/67 1 032, 1968/69 1 160, 1970/71 1 220 titlar. Här beskriver också dessa siffror en stigande tendens.

Detta torde belysa det problem med materialets periodindelning, som beskrivits i avsnitt A. 3 om undersökningens uppläggning. Tillfälliga förhållanden, som kan påverka antingen leveranser av böcker till Bibliografiska institutet eller institutets arbetskapacitet olika år, inverkar så starkt på årssiffrorna att de kan bli missvisande. Tryckåret framstår i barnlitteraturundersökningen som en betydligt säkrare indelningsgrund än katalogåret.

För den totala utgivningen av "vuxenlitteratur" under perioden gäller, att man under dess sista år kan tala om en viss tillbakagång, i varje fall för skönlitteraturen.

Angående andelen skönlitteratur respektive facklitteratur för barn kan fastslås, att facklitteraturen¹ utgör en liten del av barnboksproduktionen (tabell A.4). För perioden 1966–1970 ligger dess andel på 13 à 14 procent (motsvarande 70 à 80 titlar årligen) med undantag för 1967 då den var så låg som 10,5 procent. Skönlitteraturen svarar alltså under varje år av den undersökta perioden för över 85 procent av utgivningen.

Sammanfattningsvis bör framhållas att någon tillbakagång inte kommer till synes inom den totala barnlitteraturutgivningen i titlar räknat fram till 1970. Ökningen under periodens sista år är dock mycket begränsad (3,5 procent). Bibliografiska institutets siffror för 1971 pekar sedan på en tillbakagång. Resultatet av en enkät 1972 till Svenska bokförläggareföreningens medlemmar, som företagits för litteraturutredningens räkning angående utgivningen 1971 och den beräknade utgivningen 1972, tyder också på en minskning. Detta gäller huvudsakligen för gruppen svenska original och av åtskilliga uppgifter att döma torde minskningen särskilt beröra förstagångsutgivningen av svenska författare, men härvidlag ger tyvärr inte bokförläggareföreningens siffermaterial några uppgifter.

¹ Svårigheterna att särskilja facklitteraturen för barn och ungdom diskuteras i inledningen till avsnitt A.6.

Tabell A.4 Utgivningen av barn- och ungdomslitteratur fördelad på skönlitteratur och facklitteratur: antal titlar.

	1966		1967		1968		1969		1970		Summa	
	Antal	(%)	Antal	(%)	Antal	(%)	Antal	(%)	Antal	(%)	Antal	(%)
Skönlitteratur	433	(85,7)	503	(89,5)	497	(86,7)	545	(86,0)	568	(86,6)	2 546	(86,9)
Facklitteratur	72	(14,3)	59	(10,5)	76	(13,3)	89	(14,0)	88	(13,4)	384	(13,1)
Summa	505		562		573		634		656		2 930	

A.5 Skönlitterära genrer

Tidigare har framhållits att den största andelen eller mer än 85 procent av barnboksutgivningen är skönlitteratur.

Granskar man fördelningen på olika genrer inom skönlitteraturen för barn och ungdom (tabell A.5) framgår att den utan all konkurrens största kategorin är prosan. Detta är ett förhållande som är genomgående även för tidigare års utgivning. För den undersökta perioden utgör prosaandelen 96,2 procent av skönlitteraturutgivningen. Därtill kommer att gruppen samlingar och periodica huvudsakligen innehåller prosabidrag.

I undersökningen finns sammanlagt 68 noteringar (2,7 procent) under kategorien periodiska publikationer och samlingar (häri ingår inte rena poesi- eller dramatiksamlingar). Hälften är periodiska publikationer, mest julpublikationer, exempelvis Sagoprinsessan, Lilljul, Kalle Ankas julbok och liknande. Den andra hälften utgörs till stor del av antologier av typ Barndomslandet från Bonnier och sådana som ingår i Wahlströmsserien Sagostunden.

De två återstående genrererna, dramatik och poesi, representerar extremt små andelar av utgivningen, för perioden 1966–1970 inte mer än någon procent.

Dramatikutgivningen i absoluta tal är för perioden 11 titlar. Böckerna innehåller flera små pjäser, ofta avsedda att framföras i skolan. Tre noteringar registreras för Astrid Lindgren, två för Lisa Österlund. I den livliga barnteaterverksamheten torde man huvudsakligen arbeta med stenciltryck och liknande material i den mån man inte bedriver "skapande teater" utan nämnvärt tryckt textunderlag.

Poesiutbudet räknar sammanlagt 18 titlar i undersökningen. För drygt en tredjedel av dem svarar Britt G. Hallqvist, antingen som författare, översättare eller redaktör. Det nämnda titelantalet är en minimisiffra. Något fler titlar med poesi för barn har utkommit under perioden men bibliograferats under annan rubrik; det gäller vissa bilderböcker med vers.

B Wahlströms bokförlag, det största barnboksförlaget titelmässigt, har inte en enda titel under dramatik och poesi. För sådan utgivning svarar de två näst största förlagen, Rabén & Sjögren och Bonniers, och de mycket små förlagen, som registrerats för någon enstaka titel under perioden. Vad gäller poesiutgivningen har Bonniers givit ut flest titlar (10).

Tabell A.5 Den skönlitterära utgivningen av barn- och ungdomslitteratur fördelad på olika genrer: antal titlar.

	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(%)
Samlingar och periodica	20	15	10	13	10	68	(2,7)
Prosa	409	484	482	521	553	2 449	(96,2)
Dramatik	3	2	1	4	1	11	(0,4)
Poesi	1	2	4	7	4	18	(0,7)
Summa	433	503	497	545	568	2 546	(100,0)

Av dramatikantologierna har fyra kommit ut på Rabén & Sjögren och tre på Natur och Kultur.

A.6 Facklitterära ämnesområden

I många fall är det besvärligt att dra en gräns mellan facklitteratur och skönlitteratur. Det gäller särskilt för barnlitteraturen, där mer eller mindre omfattande fiktionsinslag inte sällan ingår även i de böcker som kan komma i fråga för klassificering som facklitteratur. Hur stor andel av hela utgivningen som egentligen bör betraktas som facklitteratur och om gränsdragningen mot skönlitteraturen över huvud taget är meningsfull vad gäller barnlitteraturen kan alltid diskuteras. Man bör också komma ihåg att barn och ungdom i skolböckerna har en egen facklitteratur som faller utanför den sektor av bokutgivningen som här granskas. Allt detta gör det svårt att fastställa andelen facklitteratur av hela barnboksutgivningen och att göra jämförelser härvidlag mellan olika länder.

Normer och rutiner för klassificeringen upprätthålls av Bibliografiska institutet på vars årskataloger undersökningen bygger. Institutet strävar efter en så likformig registrering som möjligt år för år och har enligt erfarenheterna från föreliggande undersökning lyckats ganska väl i denna sin strävan under den här aktuella perioden. Därför kan trots allt *utvecklingstendenser* i den svenska utgivningen 1966–1970 följas vad gäller både speciella ämnesområden och totaliteten, dvs alla de böcker som institutet hänför till facklitteraturen för barn och ungdom.

Ett utmärkande drag hos fackböckerna är det ofta låga sidantalet. Delar man in fackböckerna i sidtalsgrupper (–32, 33–64, 65–96 osv) finner man att något mindre än hälften av titlarna har upp till 32 sidor. Därefter sjunker antalet titlar i takt med att sidantalet ökar.

Den facklitterära utgivningen enligt Bibliografiska institutets klassificering svarar för en mycket liten del av den totala barnboksutgivningen i titlar räknat, medan fackböckerna dominerar inom vuxenlitteraturen.¹ Utgivningen av facklitteratur för barn och ungdom 1966–1970 är i genomsnitt 13,1 procent. De absoluta talen ligger på mellan 70 och 90 titlar årligen, med undantag av 1967 som endast har 59 titlar.

Fackböckerna fördelar sig på 16 olika ämnesområden (tabell A.6). Fem områden av de 21 i bibliotekens klassifikationssystem får inte någon markering: Filosofi och psykologi, Uppfostran och undervisning, Språkvetenskap, Litteraturhistoria samt Krigsväsen.

Av de 384 titlarna 1966–1970 tillhör 128 (alltså en tredjedel) avdelningen Religion. Utgivningen uppgår till ungefär 25 titlar årligen. Den genomgående höga utgivningen i ämnet Religion förklaras till en del av att häri inräknas en stor årlig utgivning av jul- och sommarlovpublicationer av tidningstyp, såsom Barnens jul (Missionsförbundet), Granen och stjärnan (Verbum), Jul för de små (ÖM:s förlag), Julkärven (EFS-förlaget), Stjärnan (Filadelfia), Sommarsol (Missionsförbundet), Sommarvind (ÖM:s förlag), Stor glädje (Filadelfia) m fl. Inslag av närmast skönlitterär karaktär ingår jämförelsevis ofta i titlarna på avdelningen Religion.

¹ Jfr En bok om böcker (SOU 1972: 80), tabell 8.2, s 212.

Det andra ämnet i storleksordning är Naturvetenskap (55), därefter följer Ekonomi och näringsväsen (33), Historia (29), Teknik, industri och kommunikationer (29), Idrott, lek och spel (27) och Geografi (24).

Omkring tio titlar per år noteras för ämnet Naturvetenskap med lägsta notering 1967 (7). Av tabell A.7 framgår att mer än hälften av titlarna ingår i någon serie, t ex Roligt att veta (Rabén & Sjögren), Fackbok från Saga, Små fakta (Bonniers).

Tabell A.6 Den facklitterära utgivningen av barn- och ungdomslitteratur fördelad på ämnesområden: antal titlar/ämnesområde.

	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(%)
Religion	24	25	29	26	24	128	(33,3)
Naturvetenskap	11	7	14	10	13	55	(14,3)
Ekonomi och näringsväsen	3	4	6	13	7	33	(8,6)
Historia	3	5	7	6	8	29	(7,6)
Teknik, industri och kommunikationer	5	2	4	11	7	29	(7,6)
Idrott, lek och spel	2	2	5	7	11	27	(7,0)
Geografi	7	5	4	3	5	24	(6,2)
Allmänt och blandat	5	3	2	4	4	18	(4,7)
Medicin	6	2	2	1	5	16	(4,2)
Biografi med genealogi	6	1	1	2	1	11	(2,9)
Arkeologi	0	1	1	2	0	4	(1,0)
Samhälls- och rättsvetenskap	0	0	0	3	1	4	(1,0)
Konst, musik, teater, film	0	1	1	1	0	3	(0,8)
Övriga ^a	0	1	0	0	2	3	(0,8)
Summa	72	59	76	89	88	384	(100,0)

^a Bok- och biblioteksväsen 1; Etnografi och folklivsforskning 1; Matematik 1.

Tabell A.7 Seriebunden facklitteratur för barn och ungdom fördelad på ämnesområden: antal titlar per ämnesområde.

	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(%)
Naturvetenskap	5	5	8	7	8	33	(29,0)
Historia	3	5	7	6	6	27	(23,7)
Teknik, industri och kommunikationer	2	1	0	8	1	12	(10,5)
Religion	2	0	2	3	2	9	(7,9)
Biografi med genealogi	4	0	1	2	1	8	(7,0)
Idrott, lek och spel	0	0	0	3	3	6	(5,3)
Medicin	3	1	0	0	1	5	(4,4)
Geografi	3	0	0	0	2	5	(4,4)
Arkeologi	0	1	1	2	0	4	(3,5)
Samhälls- och rättsvetenskap	0	0	0	1	1	2	(1,7)
Ekonomi och näringsväsen	0	0	0	2	0	2	(1,7)
Etnografi och folklivsforskning	0	0	0	0	1	1	(0,9)
Summa	22	13	19	34	26	114	(100,0)

Att ämnet Ekonomi och näringsväsen återfinns på tredje plats i ranglistan torde bero på en jämförelsevis hög utgivning 1969: 13 titlar. Flera förlag, ICA-förlaget (2), Rabén & Sjögren (2), Geber (1), Williams (1), utkom då med hobbyböcker om djur. Återkommande för gruppen är olika typer av kalendrar, exempelvis Evas kalender och Hästkalendarern (Åhlén & Åkerlund), Min dagbok (Williams).

En betydligt mer framskjuten plats under perioden 1966–1970 än tidigare intar ämnet Historia, där man kan iaktta en tydligt stigande tendens. För de relativt höga talen under de tre senaste åren svarar bl a utgivningen i serier, såsom Roligt om historia (Geber) och Lindblads historiska ungdomsböcker (tabell A.7).

För 1969 har elva titlar förtecknats för ämnet Teknik, industri och kommunikationer, vilket gör den sammanlagda summan lika hög som för ämnet Historia. Av de elva titlarna utkom åtta i serier: exempelvis Kul att göra-böckerna (Illustrationsförlaget) och Små fakta (Bonniers).

Idrott, lek och spel visar en tydlig ökning. För de senare åren registreras allt flera pysselböcker och knep och knåp-böcker. Sådana utges bl a av B Wahlströms förlag (Wahlströms pysselpocket) och Rabén & Sjögren (vissa titlar i Klumpe Dumpe-biblioteket).

För Geografi markeras en jämn årlig utgivning. Även 1967 har en "normal" siffra. Samtliga andra ämnesområden utom Religion och Geografi har för detta år en lägre siffra än vanligt, vilket resulterar i den ovan nämnda låga totalsumman.

I kategorin Allmänt och blandat ingår årligen några julpublikationer såsom Barnens julläsning (Smålänningen) och Jul-bocken (Åhlén & Åkerlund). Ämnet Medicin har jämförelsevis hög utgivning åren 1966 och 1970.

Biografi har för året 1966 en större utgivning än den sammanlagda för åren 1967–1970. De flesta titlarna i ämnet utkom i serier.

De återstående sex ämnena har endast enstaka markeringar under femårsperioden.

Från 1966 till 1970 har en ökning skett av den facklitterära barnboksutgivningen med 22,2 procent eller i absoluta tal med 16 titlar. Talen är alltså så små, att en förändring uppåt eller nedåt med ett fåtal titlar ger en stor procentuell förändring.

Vad angår rangordningen av ämnesområdena inom vuxenlitteraturen respektive barnlitteraturen är det påfallande att ämnet Religion har platssiffra 8 både 1966 och 1971 i vuxenlitteraturen, medan den som vi sett klart intar första rummet i barnlitteraturen.¹ Inom Naturvetenskapen går vuxenlitteraturen tillbaka från platssiffra 1 till 5 under perioden, medan den i barnlitteraturen behåller sin andra plats.

Vissa fluktuationer sker även i rangordningen mellan ämnesområdena, men till synes mera av en tillfällighet än av en medveten satsning. Registreras ett år några fler titlar inom ett ämne än vanligt, betyder det genast en framryckning beroende på de ovan nämnda låga talen.

¹ En bok om böcker (SOU 1972:80), tabell 8.4, s 215.

A.7 Förlagen

Sammanlagt 77 förlag och andra utgivare (inklusive "egna förlag") svarade för utgivningen av barn- och ungdomslitteratur 1966–1970. De flesta av dessa får betecknas som tillfälliga utgivare av barnlitteratur. Tabell A.8 visar en sammanställning över de 23 största förlagen och förlagsgrupperna och deras utgivning. Därav framgår att tre förlag, B Wahlström inklusive Lindblads (771 titlar), Rabén & Sjögren (528) och Bonniers (483) klart dominerade utgivningen. Tillsammans svarade de för 60,8 procent av periodens utgivning.

Det tjugotal förlag, som utöver de ovan anförda redovisas i tabell A.8, visar en mycket varierande utgivning från 10 till 145 titlar för perioden. Det bör här nämnas att Wahlström & Widstrands försök med specialförlaget Svenska Barn numera är uppgivet.

I gruppen *Övriga förlag och utgivare* ingår 54 barnboksutgivare, som publicerat mindre än tio titlar och därav 41 som endast utgivit en eller två böcker under hela femårsperioden. Dessa 41 minsta "förlag" svarar för endast 1,7 procent av utgivningen. Norstedts och Nordisk rotogravyr samt Lindqvists, som ingår i gruppen *Övriga förlag*, är exempel på förlag som har en stor utgivning på vuxensidan men endast publicerat några

Tabell A.8 Utgivningen av barn- och ungdomslitteratur fördelad på förlag: antal titlar.

	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(%)
B Wahlström; Lindblads	128	128	149	143	223	771	(26,3)
Rabén & Sjögren	111	118	90	109	100	528	(18,0)
Bonniers	74	88	94	112	115	483	(16,5)
Tiden/FIB	24	25	36	34	26	145	(5,0)
Läromedelsförlagen; Svensk Lärare- tidning; Saga; A W Carlsson; Svenska Bokförlaget/Bonniers	25	29	25	22	30	131	(4,5)
Almqvist & Wiksell/Geber; Geber	22	28	32	23	23	128	(4,4)
Carlsen/Illustrationsförlaget	10	21	19	32	27	109	(3,7)
Åhlén & Åkerlund; Semic	15	16	15	19	16	81	(2,8)
Verbum; Diakonistyrelsen	14	16	7	13	13	63	(2,1)
Natur och Kultur	9	12	11	13	8	53	(1,8)
Gummesson; Svenska Missions- förbundet	10	9	10	8	6	43	(1,5)
Berghs	5	7	10	10	7	39	(1,3)
Filadelfia; Normans	1	8	8	12	7	36	(1,2)
Libris; ÖM:s förlag [Örebromissionen]	8	7	6	8	6	35	(1,2)
Liber; Utbildningsförlaget	3	5	10	13	3	34	(1,2)
Gleerup	10	4	8	2	2	26	(0,9)
EFS-förlaget	6	4	5	5	5	25	(0,9)
Evangeliipress	3	3	4	3	2	15	(0,5)
Sveriges Radio	2	2	3	3	3	13	(0,4)
Parnass	4	4	3	0	1	12	(0,4)
Williams	0	0	3	5	4	12	(0,4)
Corona	0	0	1	5	5	11	(0,4)
Wahlström & Widstrand; Svenska barn	0	0	0	8	2	10	(0,3)
Övriga förlag och utgivare (54 st)	21	28	24	32	22	127	(4,3)
Summa	505	562	573	634	656	2 930	(100,0)

enstaka barn- och ungdomsböcker. Andra förlag, exempelvis Gidlunds och Askild & Kärnekull, hamnar i uppsamlingsgruppen, eftersom de inlett sin barnboksutgivning först mot slutet av den undersökta perioden.

Det är här all anledning att erinra om att flera av småförlagen som endast utger ett litet antal barnböcker ändå kan svara för en väsentlig insats. Så har exempelvis en rad av de mer uppmärksammade böckerna i barnboksdebatten under senare år producerats av sådana mindre utgivare, t ex Gidlunds, Ordfront och Verdandi (Verdandis barnböcker¹).

A.7.1 Förlagsöversikt

För att få en översikt av fördelningen på förlag kan man sammanföra förlagen i större grupper. Naturligt vore då att i första hand söka göra en grupp av renodlade barnboks-förlag. I materialet finns dock endast ett sådant specialförlag av betydelse registrerat: Carlsen/Illustrationsförlaget. Tidigare var Saga ett självständigt specialförlag för barnböcker. Men det har under den här aktuella perioden ingått i Läromedelsförlagen.²

En grupp av förlag har religiös anknytning. Det gäller följande tio som finns representerade i materialet:

Verbum; Diakonistyrelsen (63 titlar)
Gummesson; Svenska Missionsförbundet (43)
Filadelfia; Normans (36)
ÖM:s förlag [Örebromissionen]; Libris (35)
EFS-förlaget (25)
Evangeliipress (15)
Hall (8)
Katolska bokförlaget, Petrus de Dacia förlaget (3)
Kyrkliga förbundet (2)
SAM förlaget [Svenska Alliansmissionen] (1)

De religiösa förlagens 231 titlar motsvarar en andel på 7,9 procent av utgivningen. T o m 1969 är utgivningen tämligen jämnt fördelad på 40 à 50 titlar per år. För 1970 märks en nedgång till under 40 titlar. Det jämna och relativt stora utbudet hänger givetvis till en del samman med att närmare hälften av utgivningen består av smärre julpublikationer och liknande (se avsnitt A.6). Nämnas bör att de religiösa förlagen inte enbart ger ut religiös litteratur liksom att de större sekulariserade förlagen också har en viss utgivning av religiöst betonad barn- och ungdomslitteratur.

Bortser man från att många av de religiösa förlagen har folkrörelse-anknytning kan följande grupp av förlag med viss anknytning till andra folkrörelser bildas: Rabén & Sjögren, Tiden/FIB, LT, O Eklund³ och Scoutförlaget. Rabén & Sjögren står konsumentkooperationen nära, Tiden/FIB arbetarrörelsen och LT böndernas producentkooperation. Eftersom Rabén & Sjögren och Tiden/FIB hör till de största förlagen titelmässigt — de tre övriga har endast enstaka titlar registrerade — representerar denna grupp en betydande utgivning för perioden: 680 titlar motsvarande 23,2 procent av alla barnböcker. En andel som alltså ökar till 31,1 procent, om man räknar in de religiösa förlagens utgivning i folkrörelsegruppen.

I undersökningar om vuxenlitteraturen används kategorierna mass-

¹ Verdandis barnböcker ingår i tabell A.8 i Rabén & Sjögrens totalsiffror.

² Saga, Svensk Lärartidnings förlag m fl ingår i Läromedelsförlagen. Fr o m 1 juli 1972 har Läromedelsförlagen uppgått i Esselte Studium; Bonniers har numera inga ekonomiska intressen i företaget.

³ Godtemplarrörelsens förlag.

marknadslitteratur och massmarknadsförlag. I En bok om böcker diskuteras termen.¹ Den anspelar på den mycket stora marknad som Pressbyrån med sina tusentals återförsäljare når. Men varje utgåva som säljs genom Pressbyrån kan inte betecknas som massmarknadslitteratur eftersom vissa av återförsäljarna även har en relativt stor försäljning av böcker som hör hemma inom bokhandelssektorn. Två villkor måste en bok uppfylla för att räknas till massmarknadslitteraturen. Den bör rutinemässigt levereras till ett stort antal av Pressbyråns återförsäljare och en större del bör försäljas genom Pressbyrån, varuhusen etc än genom bokhandeln.

En liknande gruppindelning för barnlitteraturens del låter sig inte göra. En rad förlag marknadsför åtminstone ett antal av sina barn- och ungdomsböcker både genom bokhandeln och Pressbyrån. Det är inte möjligt att ange hur stor del av förlagens utgivning som distribueras via den ena eller andra kanalen.

För exempelvis Carlsen/Illustrationsförlagets del uppges att bokhandeln 1971 svarade för 50 procent av den totala omsättningen.² Detta innebär, eftersom bokhandeln säljer jämförelsevis fler av förlagets dyrare böcker, att flera av förlagets barnböcker om man räknar i exemplar sprids genom massmarknadskanalerna än genom bokhandeln. De böcker som skall kunna försäljas genom massmarknadskanalerna måste betinga ett lågt pris. För vuxenlitteraturens del framhålls att den bokkategori som dominerar Pressbyråns sortiment är s k populärpocketböcker, som marknadsförs i mer eller mindre periodiska serier just för att pressa priset. Flera av de större barnboksförlagen håller av liknande skäl en serieutgivning, men den säljs – i motsats till motsvarande serier av vuxenlitteratur – både i bokhandeln och genom varuhusen och Pressbyrån. Det är inte sällan fråga om populära långserier. Andra billiga barnbokstyper är de tunna häftena i s k minibokformat,³ kalendrar, julpublikationer osv.

Såsom framgår av dessa exempel – och ytterligare framgår av redogörelsen nedan av serieutgivningen – kan man inte klart urskilja förlag med massmarknadsdistribution. Däremot framgår att vissa förlag (B Wahlström, Carlsen/Illustrationsförlaget, Åhlén & Åkerlund/Semic, Williams; även FIB:s gyllene böcker bör nämnas) har den större delen av sin utgivning så utformad, att den passar bra för spridning genom massmarknadskanalerna. De nämnda förlagen utger ungefär 35 procent av alla barnbokstitlarna.

A.7.2 De största förlagen

Tidigare har framhållits att tre förlag, B Wahlströms (inklusive Lindblads), Rabén & Sjögren och Bonniers, tillsammans svarar för 60,8 procent av utgivningen 1966–1970. B Wahlströms andel av totalutgivningen är 26,3 procent (tabell A.8). Förlaget visar en måttlig ökning under de fyra första åren medan uppgången från 1969 till 1970 är mycket kraftig: 80 titlar. Det innebär att periodens totala ökning räknar nästan 100 titlar. Wahlströms stora ökning av titelutbudet just 1970 är fördelad på en rad av förlagets bokserier men med den jämförelsevis starkaste uppgången på B Wahlströms flickböcker. Den kraftiga ökningen

¹ En bok om böcker (SOU 1972:80), s. 278 f.

² Arne Mossberg i Svensk bokhandel, nr 39, 1972.

³ Kvadratiske häften, ca 10 x 10 cm, med få sidor.

av antalet titlar bör rimligen sammanhånga med att man varit framgångsrik i sin marknadsföring. Dessutom kan det finnas anledning att se det så, att vad som sker är en förstärkning av lagerberedskapen, vilken kan ha samband med att man väntade sig en vidgning av marknaden just 1970, året då de s k fria bokpriserna infördes.

Rabén & Sjögren och Bonniers svarar för nästan lika stor andel av periodens hela utgivning, 18,0 respektive 16,5 procent. För Rabén & Sjögrens del ligger utgivningen på ungefär samma nivå med ca 100 titlar per år. En ringa nedgång märks 1969–1970. Bonniers redovisar en kontinuerlig ökning för perioden. I den enkät 1972 till medlemmarna i Svenska bokförläggareföreningen beträffande utgivningen 1971 och den planerade 1972, som gjorts för litteraturutredningens räkning, meddelar Bonniers emellertid en nedskärning med hälften för dessa år. Särskilt markant synes den bli för svenska original.

Av tabell A.8 framgår vidare att Läromedelsförlagen m fl och Almqvist & Wiksell/Geber utgivit 20 å 30 titlar per år och vardera svarar för drygt 4 procent av periodens utgivning. Ytterligare ett förlag visar expansion under perioden: Carlsen/Illustrationsförlaget. För 1969/70 är en fördubbling av antalet titlar registrerad jämfört med 1966/67.¹

A.7.3 Svenskt/utländskt, förstagångsutgivning/omtryck

Tabell A.9 visar de tio största förlagens totala utgivning i antal titlar per förlag för hela perioden 1966–1970 samt hur denna fördelar sig på utgivning av svenska respektive utländska författare, i sin tur fördelad på förstagångsutgivning² och omtryck.

Ser man till de tre största förlagen kan en viss skillnad mellan Rabén & Sjögren och Bonniers å ena sidan och B Wahlström (Lindblads), som har

¹ Det bör nämnas att förlagets böcker i miniboksformat i allmänhet ej registrerats i årskatalogerna.

² Angående termen förstagångsutgivning se avsnitt A.10.

Tabell A.9 De tio största barnboksförlagens utgivning 1966–1970 fördelad på utgivningen av svenska författare respektive utländska författare: antal titlar.

	Hela utgivningen	Utgivningen av svenska författare				Utgivningen av utländska författare			
		1:a utg (%)	Omtryck (%)	1:a utg (%)	Omtryck (%)	1:a utg (%)	Omtryck (%)		
B Wahlström; Lindblads	771	143 (18,5)	132 (17,1)	204 (26,5)	292 (37,9)				
Rabén & Sjögren	528	159 (30,1)	169 (32,0)	83 (15,7)	117 (22,2)				
Bonniers	483	173 (35,8)	149 (30,9)	73 (15,1)	88 (18,2)				
Tiden/FIB	145	13 (9,0)	8 (5,5)	79 (54,5)	45 (31,0)				
Läromedelsförlagen; Saga m. fl.	131	51 (38,9)	14 (10,7)	41 (31,3)	25 (19,1)				
Almqvist & Wiksell/Geber	128	96 (75,0)	21 (16,4)	4 (3,1)	7 (5,5)				
Carlsen/Illustrationsförlaget	109	2 (1,8)	0 (0,0)	89 (81,7)	18 (16,5)				
Ähln & Åkerlund; Semic	81	44 (54,3)	16 (19,8)	4 (4,9)	17 (21,0)				
Verbum; Diakonistyrrelsen	63	17 (27,0)	21 (33,3)	17 (27,0)	8 (12,7)				
Natur och Kultur	53	17 (32,1)	1 (1,9)	25 (47,2)	10 (18,8)				

en betydande massmarknadsspridning, å den andra sidan framhållas. De två förstnämnda förlagen har sin tyngsta andel på utgivningen av svenska författare, 62,1 och 66,7 procent. För Bonniers del är förstagångsutgivningen av svenska författare något större än för omtryck. Rabén & Sjögren har där en ringa övervikt för omtryck. Vad gäller utgivningen av utländska författare är för båda förlagen andelen omtryck något större än andelen förstagångsutgåvor.

B Wahlström redovisar sin största utgivning för utländska författare, 64,4 procent. Av den har omtryck den största andelen. Utgivningen av svenska författare uppvisar ett något större tal för förstagångsutgivningen.

För att söka belysa trenden i utgivningen av svenska respektive utländska författare hos de största förlagen kan man jämföra uppgifterna i tabellerna A.10–A.13. Av tabell A.10, som upptar hela utgivningen av svenska författare, framgår att en ökning av denna utgivning skett hos de största förlagen, om man jämför periodens början och slut. Den största ökningen i antal titlar visar B Wahlström (inklusive Lindblads) med 49 och Bonniers med 43 titlar. Utgivningen ökar kontinuerligt för dessa bägge förlag. Rabén & Sjögrens utgivning har en minimisiffra år 1968 och för tvåårsgrupperna 1966/67 och 1969/70 130 à 140 titlar. Ökningen för perioden är alltså endast ca 10 titlar. Almqvist & Wiksell/Geber som har sin tyngdpunkt på utgivning av svenska författare redovisar ett 20–25-tal titlar genomgående.

Ser man till förstagångsutgivningen av svenska författare (tabell A.11), finner man att denna för B Wahlströms del stått stilla på ca 30 titlar under de senaste åren av perioden. Även om Bonniers¹ visar en tydlig ökning i titlar räknat för hela perioden håller utgivningen sig på ett 40-tal

¹ De preliminära uppgifter som Bonniers lämnat om sin utgivning 1972 upptar endast 25 svenska original (enligt enkätsvar till svenska bokförläggareföreningen). Hur många av dessa som är förstagångsutgivna framgår ej.

Tabell A.10 Utgivningen av svenska författare per förlag: antal titlar.

	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(%)
Rabén & Sjögren	61	70	53	71	73	328	(21,9)
Bonniers	43	53	69	71	86	322	(21,5)
B Wahlström; Lindblads	50	33	39	54	99	275	(18,3)
Almqvist & Wiksell/ Geber	18	25	29	23	22	117	(7,8)
Läromedelsförlagen; Saga m. fl.	10	14	10	12	19	65	(4,3)
Åhlén & Åkerlund; Semic	12	13	11	13	11	60	(4,0)
Verbum; Diakonistyrelsen	6	13	5	6	8	38	(2,5)
Libris; ÖM:s förlag	8	7	6	6	6	33	(2,2)
Gummesson; Svenska Missionsförbundet	6	6	7	7	6	32	(2,1)
Filadelfia; Normans	1	5	6	10	7	29	(2,0)
Liber; Utbildningsförlaget	3	3	8	11	3	28	(1,9)
Tiden/FIB	5	3	2	5	6	21	(1,4)
Övriga förlag	25	25	25	48	29	152	(10,1)
Summa	248	270	270	337	375	1 500	(100,0)

Tabell A.11 Förstagångsutgivning av svenska författare per förlag: antal titlar.

	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(%)
Bonniers	22	27	39	43	42	173	(20,5)
Rabén & Sjögren	30	27	24	36	42	159	(18,9)
B Wahlström; Lindblads	21	25	30	34	33	143	(17,0)
Almqvist & Wiksell/Geber	14	19	26	16	21	96	(11,4)
Läromedelsförlagen; Saga m. fl.	8	12	8	10	13	51	(6,1)
Åhlén & Åkerlund; Semic	10	9	8	10	7	44	(5,2)
Natur och Kultur	2	4	2	7	2	17	(2,0)
Verbum; Diakonistyrelsen	1	6	1	3	6	17	(2,0)
Tiden/FIB	3	3	2	1	4	13	(1,5)
Sveriges Radio	2	2	3	2	3	12	(1,4)
Liber; Utbildningsförlaget	1	1	6	3	0	11	(1,3)
Gummesson; Svenska Missionsförbundet	1	2	2	2	3	10	(1,2)
Övriga förlag	19	16	15	31	16	97	(11,5)
Summa	134	153	166	198	192	843	(100,0)

titlar de tre senare åren. Rabén & Sjögren har för denna kategori en liten uppgång.

Jämför man uppsamlingsgrupperna för övriga förlag i tabellerna A.10 och A.11 kan man för båda iaktta en topp år 1969. För 1970 däremot sker här en kraftig nedgång.

Tabell A.12 förtecknar utgivningen av utländska författare per förlag. På första plats finner man B Wahlström som visar en mycket markant ökning om man jämför 1966 och 1970. En nedgång hade förlaget

Tabell A.12 Utgivningen av utländska författare per förlag: antal titlar.

	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(%)
B Wahlström; Lindblads	78	95	110	89	124	496	(34,7)
Rabén & Sjögren	50	48	37	38	27	200	(14,0)
Bonniers	31	35	25	41	29	161	(11,3)
Tiden/FIB	19	22	34	29	20	124	(8,7)
Carlsen/Illustrationsförlaget	10	20	19	32	26	107	(7,5)
Läromedelsförlagen; Saga m. fl.	15	15	15	10	11	66	(4,6)
Berghs	5	7	10	10	7	39	(2,7)
Natur och Kultur	7	8	9	5	6	35	(2,4)
Verbum Diakonistyrelsen	8	3	2	7	5	25	(1,7)
Gleerup	9	3	7	2	2	23	(1,6)
Åhlén & Åkerlund; Semic	3	3	4	6	5	21	(1,5)
EFS-förlaget	3	2	3	3	3	14	(1,0)
Övriga förlag	19	31	28	25	16	119	(8,3)
Summa	257	292	303	297	281	1 430	(100,0)

Tabell A.13 Förstagångsutgivning av utländska författare per förlag: antal titlar.

	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(%)
B Wahlström; Lindblads Carlsen/Illustrations- förlaget	38	37	48	39	42	204	(28,0)
Rabén & Sjögren	7	18	15	30	19	89	(12,2)
Tiden/FIB	16	15	16	18	18	83	(11,4)
Bonniers	16	13	21	14	15	79	(10,9)
Läromedelsförlagen;	15	18	12	23	5	73	(10,0)
Saga m. fl.	8	11	8	10	4	41	(5,6)
Berghs	3	6	10	10	6	35	(4,8)
Natur och Kultur	1	7	8	3	6	25	(3,4)
Verbum; Diakoni- styrelsen	7	2	2	3	3	17	(2,3)
Gummesson; Svenska Missionsförbundet	3	2	3	1	0	9	(1,2)
EFS-förlaget	2	0	2	2	1	7	(1,0)
Lindqvists	0	1	2	1	2	6	(0,8)
Övriga förlag	9	12	10	20	10	61	(8,4)
Summa	125	142	157	174	131	729	(100,0)

1969, vilken dock 1970 ändrades till periodens högsta tal: 124 titlar av utländska författare. Rabén & Sjögren har under perioden minskat denna utgivning med nästan hälften. Med undantag för 1969 har Bonniers hållit en ganska jämn utgivning och detsamma gäller Tiden/FIB. Carlsen/Illustrationsförlaget hade flest titlar registrerade 1969 och därefter en liten nedgång, men utger mer än dubbelt så många titlar vid periodens slut som vid dess början. Övriga förlag visar från 1967 en kontinuerlig nedgång i utgivningen av utländska författare.

Också i förstagångsutgivningen av utländska författare (tabell A.13) intar B Wahlström första plats, men den ovan konstaterade kraftiga ökningen i det *totala* antalet titlar av utländska författare motsvaras inte av någon ökning här. Skillnaden mellan 1969 och 1970 vad förstagångsutgivningen av utländska författare beträffar är endast tre titlar, varför den totala ökningen alltså ligger på omtryck.

Däremot visar Carlsen/Illustrationsförlaget också för förstagångsutgivningen av utländska författare en stor uppgång. Rabén & Sjögren och Tiden/FIB har båda 15 à 20 titlar per år för perioden. Förändringen i det totala utbudet av utländska författare för Rabén & Sjögrens del beror på färre omtryck. Bonniers har ett mycket litet antal utgivna titlar (5) för denna kategori 1970. Det är en kraftig nedskärning från 23 året före och betyder att endast en sjättedel av utgivningen faller på förstagångsutgivning av utländska författare.

Sammanfattningsvis kan framhållas att utgivningen av svenska författare visade en uppgång 1966–1970, men att den tenderar att stagnera mot slutet av perioden. Speciellt är det förstagångsutgivningen som under de senare åren ligger stilla. För utgivningen av utländska författare är tendensen nedåtgående utom för B Wahlström och i någon mån Carlsen/

Illustrationsförlaget. Den stora ökningen för B Wahlström mellan de två senaste åren låg på omtryck i serier. Mest ökade B Wahlströms flickböcker.

A. 7.4 Den seriebundna utgivningen

En huvuddel av den svenska barnboksutgivningen är seriebunden, dvs titlarna ingår i olika barnboks- eller ungdomsboksserier från förlagen. 1 764 titlar av totalt 2 930 som utgivits 1966–1970 tillhör skilda barnboksserier.

Tabell A. 14 förtecknar de fjorton största barnboksserierna. Där framgår att de flesta stora förlag har en betydande serieutgivning. B Wahlströms förlag belägger första, andra, sjätte, sjunde och tolfte platserna. Fem serier, nämligen B Wahlströms flickböcker, B Wahlströms ungdomsböcker, B Wahlströms barnböcker, B Wahlströms ungdomspocket och Wahlströms Teddyböcker, motsvarade hela 649 av förlagets 722 titlar eller ca 90 procent. I materialet finns ytterligare åtta serier förtecknade på vilka förlagets återstående titlar (utom 6) fördelas, varför B Wahlström kan sägas ha praktiskt taget hela sin utgivning bunden i serier. Av Lindblads 49 titlar ingår 26 respektive 20 titlar i Lindblads historiska ungdomsböcker och De klassiska ungdomsböckerna.

Det andra förlaget i storleksordning, Rabén & Sjögren, har tre serier, Pop-böckerna, Klumpe Dumpe-biblioteket och Börjabok, bland de fjorton största. De tre svarar för en sammanlagd utgivning på 201 titlar (38,1

Tabell A.14 De fjorton största förlagsserierna: antal titlar.

	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(%)
B Wahlströms flickböcker	45	52	70	31	83	281	(15,9)
B Wahlströms ungdomsböcker	45	42	28	50	64	229	(13,0)
Pop-serien							
Rabén & Sjögren	13	30	23	17	16	99	(5,6)
Önskeböckerna							
Bonniers	15	14	16	10	14	69	(3,9)
Klumpe Dumpe-biblioteket							
Rabén & Sjögren	13	13	9	15	12	62	(3,5)
B Wahlströms barnböcker	11	10	10	11	18	60	(3,4)
B Wahlströms ungdomspocket	0	0	12	13	28	53	(3,0)
Börjabok							
Rabén & Sjögren	9	11	7	7	6	40	(2,3)
Röda ramen							
Bonniers	0	0	0	18	22	40	(2,3)
Bonniers barnbibliotek	4	4	6	12	8	34	(1,9)
Wahlströms Teddyböcker	4	5	8	11	6	34	(1,9)
Sagas barnböcker	7	5	7	2	5	26	(1,5)
Lindblads historiska ungdomsböcker	6	4	4	5	7	26	(1,5)
Kulla Gulla-böckerna							
Bonniers	2	4	8	3	8	25	(1,4)
Övriga serier	121	129	133	172	131	686	(38,9)
Summa	295	323	341	377	428	1 764	(100,0)

procent av förlagets hela utgivning). Ytterligare sex serier är förtecknade. Förlagets nio serier har tillsammans en utgivning på 267 titlar, alltså ungefär 50 procent av hela dess utgivning för perioden.

Från Bonniers finns fyra serier i tabell A. 14, Önskeböckerna, Röda ramen, Bonniers barnbibliotek och Kulla Gulla-böckerna, som tillsammans svarar för 168 titlar, dvs 34,8 procent av förlagets utgivning. Därutöver är 16 serier registrerade. Totalt är ca en tredjedel (300 titlar) av Bonniers barnböcker utgivna i serier.

FIB har sex serier förtecknade i materialet. Dessa "gyllene" böcker räknar tillsammans 37 titlar (25,5 procent). Tiden har en serie, Nybörjarböckerna, med 4 titlar.

Läromedelsförlagen m fl är representerade bland de 14 största förlagsserierna av en serie: Sagas barnböcker med 26 titlar. Sammanlagt 124 av förlagets titlar är fördelade på 11 serier.

I Svensk bokförteckning redovisas dessa serier under huvudrubriken Saga och har av förlaget åsatts ett löpande nummer. Men titlarna är dessutom uppdelade i specialserier såsom Sagas berömda böcker, Fackbok från Saga, Pelarböckerna, Äventyr i andra länder, En stjärnbok, Sagor från Saga, Sagas bildböcker m fl. Några av böckerna från Saga ingår inte i specialserierna utan blir kvar under huvudrubriken Saga.¹ Av specialserierna uppnår endast Sagas barnböcker ett så stort antal, att den kommer med i tabellen.

För Almqvist & Wiksell och Gebers förtecknas fem och för Carlsen/Illustrationsförlaget sex serier. De omfattar vardera 47 respektive 57 titlar. Av Carlens serieböcker är många i miniboksformat men dessa har i allmänhet ej registrerats i Bibliografiska institutets årskatalog.² Miniböckerna förekommer t ex inte i statistiken. De har helt enkelt varit för små till sidomfånget för att komma in fråga för registrering i årskatalogen. Av samma anledning finns inte något av Förlagshuset Kärnans utgivning förtecknat.

Listan över förlag i tabell A. 8 innehåller även några "kalenderförlag", Åhlén & Åkerlund/Semic och Williams.

Tabell A. 15 förtecknar de 14 största serierna fördelade på förstagsutgivning och nya upplagor/omtryck (inklusive antologier etc). Grupperar man om materialet i tabellen på så sätt att det även tar hänsyn till den målgrupp böckerna vänder sig till framträder några olika typer av serier. Utgår man från målgruppen kan de indelas i ungdomsboksserier och barnboksserier.

Ungdomsboksserier

B Wahlströms flickböcker
B Wahlströms ungdomsböcker
B Wahlströms ungdomspocket
Lindblads historiska ungdomsböcker
Pop-serien (Rabén & Sjögren)
Önskeböckerna (Bonniers)
Röda ramen (Bonniers)
Kulla Gulla-böckerna (Bonniers)

Barnboksserier

B Wahlströms barnböcker
Wahlströms Teddyböcker
Klumpe Dumpe-biblioteket
(Rabén & Sjögren)
Börjabok (Rabén & Sjögren)
Bonniers barnbibliotek
Sagas barnböcker

¹ På grund av att dessa böcker (35 st) numrerats löpande har de dock medräknats bland de seriebundna.

² Institutet registrerar något fler barnböcker i fem-årskatalogen än i årskatalogerna.

Tabell A.15 Böcker i de största barnbokserierna fördelade efter första-gångsutgåva respektive omtryck: antal titlar.

	Utg	1966	1967	1968	1969	1970	Summa
B Wahlströms flickböcker	1:a omtr	17 28	21 31	22 48	23 8	23 60	106 175
B Wahlströms ungdomsböcker	1:a omtr	14 31	18 24	17 11	14 36	15 49	78 151
Pop-serien Rabén & Sjögren	1:a omtr	4 9	2 28	5 18	5 12	6 10	22 77
Önskeböckerna Bonniers	1:a omtr	14 1	14 0	12 4	9 1	10 4	59 10
Klumpe Dumpebiblioteket Rabén & Sjögren	1:a omtr	6 7	5 8	4 5	3 12	7 5	25 37
B Wahlströms barnböcker	1:a omtr	10 1	10 0	10 0	9 2	10 8	49 11
B Wahlströms ungdomspocket	1:a omtr	0 0	0 0	12 0	11 2	12 16	35 18
Börjabok Rabén & Sjögren	1:a omtr	4 5	3 8	3 4	4 3	6 0	20 20
Röda ramen Bonniers	1:a omtr	0 0	0 0	0 0	5 13	2 20	7 33
Bonniers barnbibliotek	1:a omtr	2 2	3 1	4 2	9 3	4 4	22 12
Wahlströms Teddyböcker	1:a omtr	3 1	3 2	4 4	5 6	5 1	20 14
Sagas barnböcker	1:a omtr	6 1	5 0	4 3	2 0	3 2	20 6
Lindblads historiska ungdomsböcker	1:a omtr	4 2	4 0	3 1	2 3	4 3	17 9
Kulla Gulla-böckerna Bonniers	1:a omtr	0 2	0 4	0 8	0 3	0 8	0 25

Anm: I de fall en bok givits ut första gången och tryckts om samma år, har den registrerats som 1:a utgåva.

läsa "riktiga" böcker. Granskar man fördelningen på förstagångsutgivning respektive övriga utgåvor blir det uppenbart att barnseriernas utgivning mest ligger på förstagångsutgivning.

Gruppen ungdomsserier kan delas på två huvudgrupper som man kunde kalla "populära långserier" och "kvalitetsserier". Låter man B Wahlströms flickböcker, ungdomsböcker och ungdomspocket, Rabén & Sjögrens Pop-serien samt Bonniers Kulla Gulla-böckerna och i stor utsträckning även Röda ramen representera den förstnämnda gruppen återstår Önskeböckerna och Lindblads historiska ungdomsböcker för den senare.

Vad gäller fördelningen på förstagångsutgivning respektive omtryck framgår det, att omtrycken är i majoritet inom populärserierna. Ett undantag utgör Wahlströms ungdomspocket. Den serien introducerades inte förrän 1968 och innehåller till största delen översättningar från amerikansk litteratur. Redan 1970 är emellertid antalet omtryck större än förstagångsutgivningen. Bonniers Röda ramen kommer också

sent på marknaden, 1969, men i den utges till stor del gamla bästsäljare av typen Biggles, Tvillingdetektiverna och liknande.

Önskeböckerna med författare som Stig Ericson, Hans Eric Hellberg, Lizzie Holmberg, Gunnel Linde, Max Lundgren, Olle Mattsson, Walter Farley, Hans Georg Noack m fl samt Lindblads historiska ungdomsböcker med Bruce Bliven jr, Quentin Reynolds och Eric Williams företer en annan bild. Här lägger redaktionen huvudvikten på förstagångsutgivningen.

A. 7.5 Upplagornas storlek

Uppgifter om upplagors storlek har ytterst sällan förekommit i litteraturen om barnböcker.¹ I Svensk bokförteckning är endast ett fåtal upplagetal angivna. Det är för Bonniers förlag, som bokförteckningen i 60 fall meddelat upplagans storlek i omtryck.² Den varierar mellan 2 000 och 16 000 exemplar. Medeltalet är 6 300.

Av uppgifter från några förlag³ om ”medelupplagor för olika typer av barnböcker” kan följande ungefärliga sammanställning göras.⁴ Den kompletteras genom visst material som nyligen blivit offentliggjort tack vare SPK:s undersökningar för litteraturutredningen i En bok om böcker (SOU 1972:80). I SPK:s lönsamhetsundersökning, där åtskilliga uppgifter förekommer om tryckta upplagor, ingår dock tyvärr ej B Wahlströms förlag, som undersökningsåret 1966 och i än högre grad under senare år är det i utgivna titlar räknat klart största av alla svenska barnboksutgivande förlag.

Om man generaliserar starkt kan man säga att utgivningen ur upplagesynpunkt fördelar sig på två huvudkategorier. En kategori är den seriösa barnboken, som väntas nå endast en liten publik. Seriösa barnböcker kan naturligtvis bli bästsäljare, som exempelvis Astrid Lindgrens böcker med samlade upplagor på ibland cirka 400 000 exemplar (Pippi Långstrump). I de följande resonemangen bortses dock i stort sett från sådana extrema bästsäljare, för vilka TV- och filmansering uppenbarligen spelar en avgörande roll för upplagestorleken.

En annan kategori är den populära serieboken som nästan genomgående säljer bra — till stor del kanske på grund av lågt pris, som i sin tur beror på att förlaget kalkylerat med en stor upplaga.

För den seriösa barnboken torde förstaupplagan vara 3 500–5 000 exemplar, i bästa fall 6 000–7 000 om författaren är väl etablerad på marknaden. Går en bok bra och säljs ut och nytryck blir aktuellt, kan den nya upplagan uppgå till 3 000–6 000 exemplar. Detta bör jämföras med ovan anförda tal, 6 300, som i samtliga fall gäller nya upplagor (omtryck) av väl etablerade författare, såsom Maria Gripe, Gösta Knutsson, Gunnel Linde, Max Lundgren, Thorbjørn Egner, Doyle, Dumas, Kipling, Milne.

För böcker i billighetsserier torde en upplaga på 15 000–25 000 vara tämligen normal. Man trycker knappast en lägre upplaga än 8 000 exemplar med tanke på priset. En upplaga på 45 000 ”före jul” kan tänkas för en massmarknadsbok. För häften i s k miniboksformat uppges upplagan i regel ligga kring 100 000 ex.

¹ Några uppgifter finns i en uppsats av Søren Vinterberg i Børn litteratur samfund (Kbhvn 1972) om danska förlagsförhållanden; dessa uppgifter överensstämmer rätt väl med de upplagesiffror som här meddelas.

² Ytterligare tre förlag har vartdera en enstaka notering: Tiden: 10 000, Rabén & Sjögren: 3 000, Geber: 3 000.

³ Bonniers, Rabén & Sjögren, Carlsen/Illustrationsförlaget.

⁴ Förfrågningar om upplagestorlek har också skett hos ett antal enskilda författare.

Ovanstående uppgifter har sammanställts innan SPK-undersökningen förelåg och visar sig vad den huvudsakligen bokhandelsförsålda barnlitteraturen beträffar stämma rätt väl med SPK:s material om antalet producerade exemplar per titel. SPK har infordrat uppgifter om ett litet urval av 1966 års utgivning och även bevakat de valda titlarna vad gäller nya upplagor, tilltryck och försäljning under de följande åren. Av 13 valda förlag, varav inte något är huvudsakligen inriktat på massmarknadsförsäljning, är sju över huvud taget barnboksutgivare. De tunga förlagen i urvalet är Bonniers, Rabén & Sjögren, Tiden/FIB och Almqvist & Wiksell/Geber men även Verbum, Natur och Kultur samt LTs förlag är representerade. Titlarnas fördelning på olika upplageintervall efter antal producerade exemplar visar sig vara följande:¹

Antal titlar	Procentuell andel titlar inom olika upplageintervall					Antal prod ex/titel	
	1 000– 2 999	3 000– 5 999	6 000– 9 999	10 000– 24 999	25 000–	Medel- värde	Median
154	0,6	33,8	23,4	35,1	7,1	12 591	7 620

En summering av upplagetalen 1966–1970 för de undersökta enskilda titlarna har här skett och det visar sig (se tabellen ovan) att närmare 58 procent trycktes i mindre än 10 000 exemplar medan drygt 42 procent nådde över denna gräns, därav ca 7 procent till och med över 25 000 exemplar. Några få rekordupplagor för svenska original² finns uppenbarligen med i redovisningen och drar upp genomsnittstalet för antalet producerade exemplar per titel till 14 037 för barnböcker av svenska författare medan översättningarna har en genomsnittlig upplaga på 10 856 exemplar. Fördelningen på upplageintervall ger emellertid på denna punkt en väsentligare information. Det visar sig att översättningarna svarar för betydligt fler titlar bland de höga upplagorna än de svenska originalen. Ca 53 procent av översättningarna uppnådde mer än 10 000 exemplar mot ca 33 procent av de svenska originalen.³

I undersökningen ingår uppenbarligen ett antal titlar som kalkylerats för massmarknadsförsäljning (exempelvis FIB:s gyllene böcker), men i stort sett täcker undersökningen den huvudsakligen bokhandelsförsålda litteraturen för barn. Förlag som B Wahlström och Carlsen som arbetar speciellt med massmarknadsansering, saknas ju i SPK-materialet. Som framgår av den lilla sammanställningen av vissa förlags- och författaruppgifter, som redovisas i texten i början av avsnittet, skulle i så fall vida fler titlar med höga upplagetal ha tillkommit.

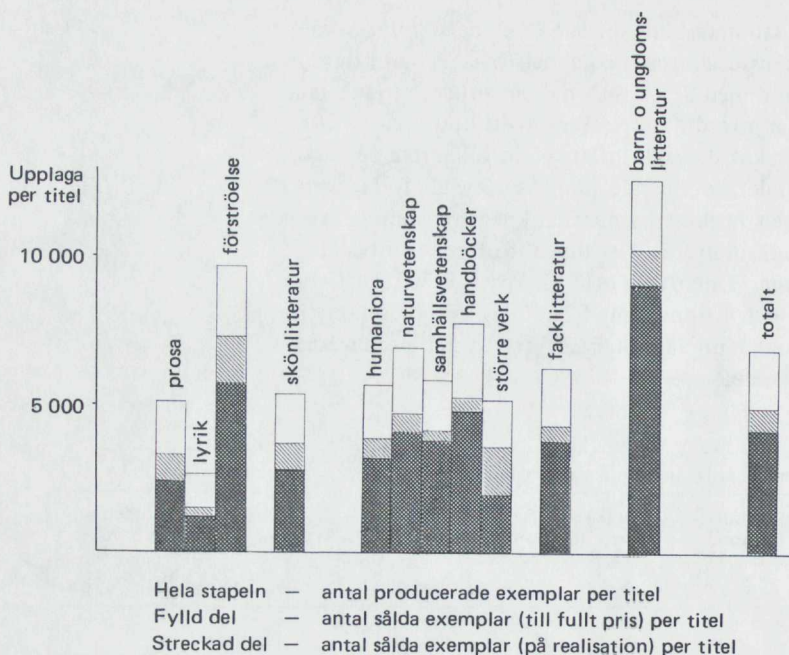
Skönlitteraturen för vuxna uppnår i vårt land betydligt lägre upplagor än barnböckerna. För vuxenlitteraturen av fiktionskaraktär är medelvärdet för antalet producerade exemplar 5 375 och medianvärdet 3 250. Barnlitteraturen på de sju ovan uppräknade "kvalitetsförlagen" uppnår väsentligt högre upplagetal: 12 591 (medelvärde) och 7 620 (medianvärde) exemplar.⁴ Försäljningen är också väsentligt gynnsammare för barnlitteraturen än för skönlitteraturen för vuxna: antal sålda exemplar uppgår till

¹ En bok om böcker (SOU 1972:80), tabell 2.8, s 522. Se även s 83 ff i a a.

² Termen *svenska original* förklaras i inledningen till avsnitt 8.

³ A a, tabell 2.16, s 526.

⁴ A a, tabell 2.1, s 86.

Figur 1 Genomsnittlig produktion och försäljning för olika litteraturkategorier.

i medeltal 9 044 (medianvärde 4 945) för barnlitteraturen mot 2 743 (1 015) för skönlitteraturen.¹ Hur barn- och ungdomslitteraturen förhåller sig till andra litteraturkategorier vad gäller tryckta och sålda exemplar illustreras av figur 1. Ingen annan jämförbar litteraturkategori kan i dessa avseenden tävla med barnlitteraturen.

A. 8 Svenska original och översättningar

Termen *svenska original* används som gemensam beteckning för alla böcker ursprungligen skrivna på svenska, dvs både förstagångsutgivning och omtryck.

För ett litet språkområde som Sverige har naturligtvis översättningar från stora kulturspråk alltid svarat för en betydande del av litteraturutbudet. I synnerhet gäller detta för svenska barnböcker, eftersom större delen av dem ända fram mot sekelskiftet utgjordes av översättningar från tyska, franska eller engelska. Också idag är översättningar contra inhemska böcker ett ämne, som ständigt återkommer i debatten.

¹ A a, tabell 2.2, s 87.

Tabell A.16 Utgivningen av barn- och ungdomslitteratur fördelad på svenska original och översättningar: antal titlar.

	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(%)
Svenska original	248	270	270	337	375	1 500	(51,2)
Översättningar	257	292	303	297	281	1 430	(48,8)
Summa	505	562	573	634	656	2 930	(100,0)

Tabell A.17 Den skönlitterära utgivningen av barn- och ungdomslitteratur fördelad på svenska original och översättningar: antal titlar.

	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(%)
Svenska original	215	230	218	291	309	1 263	(49,6)
Översättningar	218	273	279	254	259	1 283	(50,4)
Summa	433	503	497	545	568	2 546	(100,0)

För 1966–1970 kan man konstatera, att svenska original och översättningar svarar för ungefär hälften vardera av barnboksutgivningen i titlar räknat: totalt 1 500 (51,2 %) svenska original mot 1 430 (48,8 %) översättningar (tabell A. 16).

Vad beträffar den årliga utgivningen av svenska original har en tydlig ökning skett. Efter en uppgång med ungefär 20 titlar till 270 år 1967 ligger titeltalet stilla på denna nivå 1968. Den största ökningen inträffar mellan 1968 och 1969 med 67 titlar. Jämför man 1966 med 1970 är ökningen 127 titlar, dvs drygt 51 procent.

För översättningarna ligger utgivningen på ungefär samma nivå 1967–1969, medan den i början och slutet av perioden är något lägre. Jämför man utgivningen 1966 och 1970 kan en ökning med ett 25-tal titlar konstateras.

Tabellerna A. 17 och A. 18 visar fördelningen av svenska original och översättningar uppdelade på skönlitteratur respektive facklitteratur. Det är skönlitteraturen, som svarar för den nämnda uppgången för översättningarna. De facklitterära översättningarna däremot redovisar en nedgång och totalt svarar de för endast 38,3 procent av den totala utgivningen.

För skönlitteraturens del är andelen svenska original praktiskt taget lika stor som andelen översättningar: 49,6 respektive 50,4 procent. (Skönlitteraturen för *vuxna* har en klart lägre procentsiffra för svenska original under samma period: ca 43 procent.¹) Facklitteraturen för barn och ungdom visar ett så högt procenttal för svenska original (61,7 procent), att det trots populationens ringa antal slår igenom i totalpopulationen där andelen svenska original är 51,2 procent.

Båda grupperna redovisar en ökning för svenska original 1966–1970, facklitteraturen har fördubblats. Att ingen ökning sker i den totala utgivningen 1967–1968 visar sig bero på en nedgång för skönlitteraturen som kompenseras av en lika stor ökning för facklitteraturen. Den kraftiga ökningen mellan 1968–1969 faller på skönlitteraturen, som har en uppgång på 73 titlar, medan facklitteraturen då har en nedgång. Hälften

¹ En bok om böcker (SOU 1972:80), tabell 9.10, s 243.

Tabell A.18 Den facklitterära utgivningen av barn- och ungdomslitteratur fördelad på svenska original och översättningar: antal titlar.

	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(%)
Svenska original	33	40	52	46	66	237	(61,7)
Översättningar	39	19	24	43	22	147	(38,3)
Summa	72	59	76	89	88	384	(100,0)

av uppgången 1969–1970 i det totala materialet (38 titlar) ligger på facklitteraturen som med sin ökning på 20 titlar där har sin kraftigaste uppgång under perioden.

Den nedgång för svenska original som beskrivs för den skönlitterära vuxenlitteraturen 1965–1970¹ återfinns inte för barn- och ungdomslitteraturen. Men den innefattar inte heller – på några få undantag när – någon lyrikutgivning, som är den sektor i vuxenlitteraturen som drabbats hårdast av den kärva konjunkturen.

Däremot pekade resultatet av enkäten 1972 till medlemmarna i Svenska bokförläggareföreningen angående utgivningen 1971 och den beräknade utgivningen 1972 på en minskning. Uppgifterna stöds av siffrorna i Svensk bokförteckning 1971, som för detta år noterar 508 titlar för hela skönlitteraturen och därav 252 titlar för den svenska.

A. 9 Originalspråk

I avsnitt A.8 framhölls att nästan 50 procent av hela den svenska barnboksutgivningen består av översättningar. För skönlitteraturen hade andelen beräknats till 50,4 procent och för facklitteraturen till 38,3 procent.

Det är av stort intresse att redovisa varifrån vi importerar en så stor del av barnlitteraturen. Tabell A. 19 ger upplysning om vilka språk som kommer i fråga samt hur antalet titlar (skön- och facklitteratur) fördelar sig på varje språkgrupp. Att de angloamerikanska språken utan all konkurrens dominerar framgår klart. Av de totalt 1 430 översatta barnböcker hade 1 022, dvs 71,5 procent, engelska² som ursprungsspråk.

Ser man till årssiffrorna för engelskan visar de en uppgång genom åren. Ökningen 1966–1970 är 18,8 procent. Sätter man översättningarna från engelskan i relation till hela antalet översättningar finner man en påtaglig ökning: andelen var 70,4 procent 1966 men 76,5 procent 1970. Siffrorna för 1971 från Bibliografiska institutet synes visa att denna ökning fortsätter.

¹ En bok om böcker (SOU 1972:80), s 243 f.

² Avser även böcker från andra ursprungsländer än England, främst USA.

Tabell A.19 Från främmande språk översatt barn- och ungdomslitteratur: antal titlar/språkgrupp.

	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(%)
Engelska	181	207	207	212	215	1 022	(71,5)
Franska	18	15	20	20	25	98	(6,8)
Danska	11	22	21	25	10	89	(6,2)
Tyska	16	15	8	12	16	67	(4,7)
Norska	10	15	16	15	5	61	(4,3)
Holländska	1	6	10	4	3	24	(1,7)
Övriga språk ^a	3	1	10	3	3	20	(1,4)
Flera språk i samma bok	17	11	11	6	4	49	(3,4)
Summa	257	292	303	297	281	1 430	(100,0)

^a Övriga språk: italienska 4; finska 3; ryska 3; japanska 3; spanska 2; tjeckiska 2; ungerska 1; arabiska 1; grekiska 1.

En stor del av förklaringen till engelskans väldiga dominans finner man om man granskar vilka böcker som översätts till de billiga serierna. I dessa ingår rader av böcker av exempelvis Enid Blyton, Carolyn Keene, Robert Arthur, Helen Wells, W E Johns, Richmal Crompton, E S Ellis och Franklin Dixon för att nämna några. Vid en räkning framkom exempelvis att det största förlaget, B Wahlström (inklusive Lindblads), översatt 455 titlar från engelska av totalt 496 översättningar, alltså 91,7 procent. Rabén & Sjögren hade under perioden översatt 126 titlar och Bonniers 124. Det motsvarar 63,0 procent respektive 77,0 procent av hela deras översättningsutgivning. Carlsen/Illustrationsförlaget har tagit 65 av sina 107 titlar (60,7 %) under perioden från denna språkgrupp.

För de övriga språkgrupperna återstår 408 av totalt 1 430 titlar. Av dessa svarar det näst största översättningsspråket – franskan – för 98 titlar totalt eller 6,8 procent av alla översättningar. Skillnaden mellan det första översättningspråket och det andra är således mycket stor. Rabén & Sjögren är det förlag, som översatt flest böcker från franskan: 32 stycken. Författare som Jean och Laurent de Brunhoff (Babar) och Paul-Jacques Bonzon (Vi sex-serien) hör till de ofta översatta. Carlsen har likaledes många översättningar från franskan (18) beroende främst på förlagets utgivning av Tintinserien av Hergé (Georges Rémy).

På tredje plats kommer danska med 89 titlar totalt, alltså tätt efter franskan. Tre år – 1967 till 1969 – noteras t o m högre tal än för franskan. Förlaget Tiden har översatt 24 böcker från danskan och Carlsen 20, därav är 13 Rasmus-Nalle-böcker.

Av övriga språk i Norden har norska platssiffra 5 medan finska återfinns i gruppen ”övriga språk”. Norskan har 61 titlar noterade för hela perioden; finskan har endast 3 titlar, ett uppsseendeväckande litet antal översättningar. Rabén & Sjögren har översatt 27 böcker från norska och Bonniers 10. De religiösa förlagen har tämligen många titlar översatta från norska exempelvis EFS-förlaget 5 och Gummessons 7.

Sammanlagt svarar de nordiska grannländerna utom Finland för 150 titlar eller 10,5 procent av alla titlar som utges i översättning.

Tyska har platssiffra 4 i tabell A. 19 med 67 titlar. Översättningarna från detta språk är spridda mellan förlagen med högst 9 titlar per förlag (Berghs och Wahlströms). Av de 24 titlar, som faller på holländska, svarar Läromedelsförlagen för åtta titlar och Verbum för fem.

Gruppen övriga språk innefattar arabiska, finska, grekiska, italienska, japanska, ryska, spanska, tjeckiska och ungerska. De svarar för en försvinnande del av översättningarna: 1,4 procent.

Tabell A. 20 visar att rangordningen inom gruppen skönlitteratur alldeles motsvarar den för det totala utbudet översättningar (tabell A. 19). Om vi jämför med en undersökning av originalspråken i skönlitteraturen för vuxna 1965–1970¹ finner vi att engelskan har en lika dominerande ställning och praktiskt taget samma genomsnittssiffra som för barnlitteraturen: 72 procent av alla översättningar (vilket kan jämföras med motsvarande tal för skönlitteraturen för barn och ungdom 1966–1970 som är 71,5 procent). Både procenttalen och rangordningen mellan de främsta språken visar även i övrigt stora överensstämmelser mellan skönlitteraturen för vuxna och för barn: franska 7,8 resp 7,2

¹ En bok om böcker (SOU 1972:80), tabell 9.16, s 247.

Tabell A.20 Från främmande språk översatt skönlitterär barn- och ungdomslitteratur: antal titlar/språkgrupp.

	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(%)
Engelska	157	196	192	184	201	930	(72,5)
Franska	16	13	19	20	24	92	(7,2)
Danska	11	21	20	20	9	81	(6,3)
Tyska	12	13	8	10	14	57	(4,4)
Norska	8	13	14	14	5	54	(4,2)
Holländska	0	6	9	1	2	18	(1,4)
Övriga språk	3	2	10	2	2	19	(1,5)
Flera språk i samma bok	11	9	7	3	2	32	(2,5)
Summa	218	273	279	254	259	1 283	(100,0)

procent, tyska 5,1 resp 4,4 och danska 3,0 resp 6,3. Ordningföljden mellan tyska och danska är dock (som procenttalen anger) omkastad. För övrigt kan man konstatera att holländskan (1,4 procent) kommer på sjätte plats i rangordningen inom barnlitteraturen men först på elfte plats (0,4 procent) inom skönlitteraturen för vuxna. Ryskan som intar femte platsen i skönlitteraturen för vuxna (2,5 procent av alla översättningar) har inte haft någon nämnvärd betydelse i barnlitteraturutgivningen 1966–1970. Svensk bokförteckning har under dessa år endast redovisat tre översatta titlar.

I gruppen "flera språk i samma bok" i barnboksutgivningen ingår 49 titlar. Av tabell A. 21 framgår att 17 av dessa är fackböcker. Det kan konstateras att också inom facklitteraturen dominerar engelskan (62,6 procent av alla översatta fackböcker).

Siffrorna ovan visar att översättningslitteraturen har en markant slagsida åt det angloamerikanska språkområdet, med 71,5 procent i genomsnitt under hela perioden. Låter man översättningarna från engelska, franska, tyska och holländska bilda en grupp svarar den för 84,7 procent av de totalt 1 430 översatta böckerna. De nordiska språkens andel är 10,5 procent. Gruppen "flera språk i samma bok" svarar för 3,4 procent.

Tabell A.21 Från främmande språk översatt facklitterär barn- och ungdomslitteratur: antal titlar/språkgrupp.

	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(%)
Engelska	24	11	15	28	14	92	(62,6)
Tyska	4	2	0	2	2	10	(6,8)
Danska	0	1	1	5	1	8	(5,4)
Norska	2	2	2	1	0	7	(4,8)
Holländska	1	0	1	3	1	6	(4,1)
Franska	2	1	1	0	1	5	(3,4)
Finska	0	0	0	1	1	2	(1,3)
Flera språk i samma bok	6	2	4	3	2	17	(11,6)
Summa	39	19	24	43	22	147	(100,0)

Endast 1,4 procent återstår för samtliga övriga språk i hela världen, ett klen resultat av strävandena att internationalisera barnboksutgivningen.

A. 10 Förstagångsutgivning och omtryck

Tabell A. 22 visar utgivningen 1966–1970 fördelad efter förstagångsutgivning och omtryck. Termen förstagångsutgivning används här om böcker, både svenska original och översättningar, som för första gången givits ut i Sverige. Till denna kategori hänförs även det lilla antal böcker (2,8 procent) som består av sådana förstagångsutgivna titlar som upplevt omtryck redan samma år. Denna lilla grupp borde även föras till omtrycken, men av praktiska skäl används inte dubbelnotering.¹ I gruppen omtryck ingår alla typer av omtryck (nya upplagor) och även ett mycket litet antal antologier och urval vilka ofta men inte alltid består av omtryck.

Förstagångsutgivningen svarar för 53,7 procent och omtrycken för 46,3 procent av utgivningen totalt. Ser man till årssiffrorna för förstagångsutgivningen beskriver de en kontinuerlig ökning t o m 1969. År 1970 sker en nedgång med 49 titlar. Trots nedgången 1970 kan man konstatera en ökning med 24,7 procent för hela perioden.

Omtrycken företer en något mer växlande utgivning under perioden. Efter en ökning mellan de två första åren inträffar en nedgång 1968. Därefter stiger antalet igen både 1969 och 1970 (333 titlar, en uppgång med hela 87 titlar om man jämför med 1966). Uppgången under perioden är mycket markant (35,4 procent).

De fyra första åren är andelen första utgåvor större än andelen omtryck. Procentsatserna för förstagångsutgivningen stiger från 51,3 1966 till 58,7 procent 1969. Motsvarande för omtrycken visar givetvis nedåtgående trend: från 48,7 till 41,3 procent. År 1970 har en viss förskjutning skett, så att förstagångsutgivningen har det mindre talet, 49,2 procent, och omtrycken det större, 50,8 procent.

Detta är en intressant utveckling, som möjligen antyder hur förlagen försöker möta ett kärvt marknadsläge. Det totala utbudet visar nämligen, åtminstone fram t o m 1970, fortfarande en kontinuerlig ökning, vilket alltså till stor del beror på att man satsar på omtrycken.

Tabell A. 23 ger en översikt över enbart skönlitteraturen uppdelad på förstagångsutgivning och omtryck. Eftersom skönlitteraturen innefattar de allra flesta böckerna, visar översikten samma tendenser, som ovan

¹ I Svensk bokförteckning registreras i regel förstagångsutgivning jämte omtryck *samma* år i en och samma notis. En speciell kodbeteckning i denna undersökning gör det dock möjligt att skilja ut dessa titlar, som uppgår till 2,8 % av hela utgivningen.

Tabell A.22 Utgivningen av barn- och ungdomslitteratur fördelad efter upplagetyper: antal titlar.

	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(%)
Förstagångsutgivning	259	295	323	372	323	1 572	(53,7)
Omtryck	246	267	250	262	333	1 358	(46,3)
Summa	505	562	573	634	656	2 930	(100,0)

Anm: Angående termen *omtryck* se den inledande texten till avsnitt A.10.

Tabell A.23 Den skönlitterära utgivningen av barn- och ungdomslitteratur fördelad efter upplagetyper: antal titlar.

	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(%)
Förstagångsutgivning	221	264	282	317	264	1 348	(52,9)
Omtryck	212	239	215	228	304	1 198	(47,1)
Summa	433	503	497	545	568	2 546	(100,0)

Anm: Angående termen *omtryck* se den inledande texten till avsnitt A.10.

Tabell A.24 Den facklitterära utgivningen av barn- och ungdomslitteratur fördelad efter upplagetyper: antal titlar.

	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(%)
Förstagångsutgivning	38	31	41	55	59	224	(58,3)
Omtryck	34	28	35	34	29	160	(41,7)
Summa	72	59	76	89	88	384	(100,0)

Anm: Angående termen *omtryck* se den inledande texten till avsnitt A.10.

beskrivits för det totala materialet. Således understiger här för förstagångsutgivningen 1970 års siffror dem för 1969, medan perioden i övrigt visar en uppåtgående trend. Den totala ökningen 1966–1970 är 19,5 procent. Omtrycken företer en mycket kraftig ökning för perioden (43,4 procent) beroende på den markanta uppgång som inträffar 1969–1970. Av tabell A. 8 framgår att praktiskt taget ett enda förlag, B Wahlströms (Lindblads), svarar för denna ökning.

Om man slutligen jämför förstagångsutgivningen av skönlitteratur för barn och ungdom med motsvarande utgivning för vuxna framträder det tydligt att förstagångsutgivningen är större inom vuxenlitteraturen.¹ För barnlitteraturen uppnår den 52,9 procent (1966–1970) medan procent-siffran för skönlitteraturen för vuxna (1965–1970) är 65,3 procent. Den som det förefaller viktigaste förklaringen till skillnaden är att barnböcker oftare än vuxenböcker trycks om i nya upplagor (tilltryck).

Tabell A. 24, som gäller facklitteraturen, visar att en tydlig ökning sker under perioden av förstagångsutgivningen. Efter en nedgång 1967 beskriver talen en kontinuerlig ökning t o m 1970. I procent är den 55,3. Varje år visar högre tal för förstagångsutgivningen än för omtrycken. Ökningen av omtrycken på förstagångsutgivningens bekostnad 1970 sker alltså enbart inom skönlitteraturen.

Intressant i sammanhanget är den information som tabellerna A. 25 och A. 26 meddelar. De beskriver förhållandet förstagångsutgivning – omtryck för i serier utkommande böcker (tabell A. 25) respektive icke seriebundna böcker.

De seriebundna böckerna företer den bild som tecknats för skönlitteraturen, med en ökning med 45,1 procent totalt trots nedgången det

¹ En bok om böcker (SOU 1972:80), tabell 9.17, s 250.

Tabell A.25 Seriebunden barn- och ungdomslitteratur fördelad efter upplagetyper: antal titlar.

	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(%)
Förstagångsutgivning	147	171	187	222	180	907	(51,4)
Omtryck	148	152	154	155	248	857	(48,6)
Summa	295	323	341	377	428	1 764	(100,0)

Anm: Angående termen *omtryck* se den inledande texten till avsnitt A.10.

Tabell A.26 Barn- och ungdomslitteratur ej utgiven i serie fördelad efter upplagetyper: antal titlar.

	1966	1967	1968	1969	1970	Summa	(%)
Förstagångsutgivning	112	124	136	150	143	665	(57,0)
Omtryck	98	115	96	107	85	501	(43,0)
Summa	210	239	232	257	228	1 166	(100,0)

Anm: Angående termen *omtryck* se den inledande texten till avsnitt A.10.

sista året för förstagångsutgivningen. Omtrycken följer också det givna schemat med en uppgång, bara med den skillnaden, att den inom denna grupp är mycket stor: 67,6 procent.

De icke seriebundna böckerna (tabell A. 26) däremot visar en nedgång för omtrycken. Här ökade förstagångsutgivningen med 27,7 procent.

Den grupp inom barnlitteraturen, som konstituerar ökningen 1969–1970 av omtryck är seriebunden skönlitteratur. Tabell A. 10 redovisar att det till största delen är B Wahlströms ungdomsserier som ökat sitt utbud i så hög grad. Ökningen inom förstagångsutgivningen har sin tyngdpunkt inom icke seriebunden skönlitteratur och facklitteratur.

A. 11 Medelpriser och prisutveckling

I diskussionen om bokbranschens svåra läge har de stigande bokpriserna varit ett ofta återkommande ämne. Man har stundom hävdad att de är själva grunden till det uppkomna läget.

I undersökningen av den skönlitterära vuxenlitteraturen konstateras sammanfattningsvis att prisutvecklingen för skönlitterära böcker varit ganska ogynnsam under en stor del av den undersökta perioden (1965–1970). Undantag utgör populärpocketböcker, som visat en obetydlig prisökning. Särskilt ogynnsam har utvecklingen varit för de skönlitterära kvalitetspocketböckerna.¹

Följande undersökning avser att belysa prisutvecklingen för alla barnböcker utgivna under perioden 1966–1970, sådan den framstår för konsumenten. Därför är alla medelprisberäkningar grundade på pris inklusive skatt.

Prisuppgifterna är hämtade ur Svensk bokförteckning, som är en lämplig källa, eftersom denna undersökning omfattar perioden fram till

¹ En bok om böcker (SOU 1972:80), s 256.

1970, då det fasta bokpriset avskaffades. Bokförteckningen meddelar oftast pris utan skatt. För att få jämförbara priser har dessa omräknats till pris inklusive det aktuella årets skatt. Förändringar beträffande skatteprocenten har vid ett tillfälle, 1967, inträffat under löpande år, och därför har ett medelvärde framräknats för detta år. Följande medelskattesatser har använts: 1966 10,0, 1967 10,9 och 1968–1970 11,11 procent.¹

För att få en uppfattning om bokprisernas utveckling jämfört med prisutvecklingen för andra varor har konsumentprisindex för perioden angivits i tabell A. 27. Som basår står 1966, för vilket år både konsumentprisindex och medelprisindex bestämts till 100,0. Konsumentprisindex visar hur prisutvecklingen under perioden tett sig för ett representativt urval av varor. Medelprisindex visar på liknande sätt medelprisutvecklingen för en rad olika kategorier av böcker under samma period. Genom att jämföra de två indextalen för ett visst år får man följaktligen en uppfattning om bokpriserna relativt sett behållit sin prisliv, blivit billigare eller dyrare.

¹ Jfr a a, s 224.

Tabell A.27 Medelpris (inklusive skatt) för barn- och ungdomslitteratur.

	Hela skönlitteraturen			Hela facklitteraturen			
	Medelpris	Antal	Medelprisindex	Medelpris	Antal	Medelprisindex	Konsumentprisindex
1966	9:09	(433)	100,0	10:58	(72)	100,0	100,0
1967	9:43	(503)	103,7	8:89	(59)	84,0	104,3
1968	9:32	(497)	102,5	13:30	(76)	125,7	106,4
1969	9:09	(545)	100,0	7:83	(89)	74,0	109,1
1970	8:53	(568)	93,8	9:27	(88)	87,6	116,8

	Den skönlitterära första- gångsutgivningen			Den facklitterära första- gångsutgivningen			
	Medelpris	Antal	Medelprisindex	Medelpris	Antal	Medelprisindex	Konsumentprisindex
1966	9:13	(221)	100,0	11:65	(38)	100,0	100,0
1967	9:90	(264)	108,4	10:57	(31)	90,7	104,3
1968	9:33	(282)	102,2	10:67	(41)	91,6	106,4
1969	9:41	(317)	103,1	9:27	(55)	79,6	109,6
1970	9:73	(264)	106,6	10:33	(59)	88,7	116,8

	Hela den seriebundna utgivningen			Ej seriebundna böcker			
	Medelpris	Antal	Medelprisindex	Medelpris	Antal	Medelprisindex	Konsumentprisindex
1966	8:08	(295)	100,0	11:02	(210)	100,0	100,0
1967	8:19	(323)	101,4	10:97	(239)	99,5	104,3
1968	8:17	(341)	101,1	12:32	(232)	111,8	106,4
1969	7:58	(377)	93,8	10:90	(257)	98,9	109,1
1970	7:07	(428)	87,5	11:61	(228)	105,4	116,8

Tabell A. 27 redovisar medelpriser vad gäller barn- och ungdomslitteraturen för: hela skönlitteraturen, hela facklitteraturen, den skönlitterära respektive den facklitterära förstagångsutgivningen, hela serieutgivningen samt ej seriebundna böcker.¹ Den skönlitterära utgivningen har högst medelpris 1967, då det låg på 9:43. Därefter sjunker det och är 1970 under nio kr. Medelprisindex visar en nedgång med 6,1 procent. Jämfört med konsumentprisindex som steg med 16,8 procent för perioden 1966–1970 har alltså denna bokkategori en anmärkningsvärd prisutveckling: genomsnittspriset har sjunkit påtagligt.

Facklitteraturen har två särskilt höga prisnoteringar: 10:58 år 1966 och 13:30 år 1968. Till en del kan det förklaras av att dessa är en utgivning av dyra lexika² skett, vilket dragit upp medelpriset i den lilla facklitteraturpopulationen.

Ser man till förstagångsutgivningen av skönlitteratur däremot uppvisar den högre medelpriser än för hela skönlitteraturutgivningen. De ligger på ca 9:50. Medelprisindex steg här med 6,6 procent, en prisökning som ter sig tämligen måttlig i jämförelse med prisstegringen på andra varor.

Tabell A. 27 redovisar även prisutvecklingen under perioden för seriebundna böcker. De medelpriser som här noterats för hela serieutgivningen är alla drygt en krona lägre än medelpriset för den totala skönlitteraturutgivningen.

Böcker som *inte* ingår i någon serie uppvisar inte alls lika låga tal. Någon nedgång i pris 1970 är inte heller noterad för gruppen av icke seriebundna böcker.

En intressant och mer nyanserad bild av prisutvecklingen ger frekvenstabellerna A. 28–31. De visar att merparten av barnböckerna inte har ett pris i närheten av de framräknade medelpriserna. En mycket tung utgivning av tämligen billiga böcker uppvägs av färre dyra.

Av tabell A. 28 framgår att prisgruppen 4–6 kr har den största frekvensen (alltså ganska långt från medelpriset på 8–9 kr). Denna grupp företer dessutom en kontinuerligt stigande kurva. Tabell A. 29 med hela förstagångsutgivningen visar samma tendens med den största gruppen i 4–6 kronorsklassen. Intressant är att se hur ”medelprisklassen” 10–12 kr brant sjunker 1970 från 42 till 18 titlar.

¹ De sidtalsgrupper som rymmer de flesta titlarna visar i stort sett samma utveckling som respektive bokkategori som helhet.

² 1966: Berger, Wilhelm, Min första uppslagsbok, 48 kr. Skattkistan, Konversationslexikon för barn, del 4, 45 kr. 1968: Skattkistan, Konversationslexikon för barn, 1–4, 297 kr.

Tabell A.28 Hela barn- och ungdomslitteraturutgivningen fördelad efter prisklasser: antal titlar/prisklass.

Pris (kr)	1966	1967	1968	1969	1970
– 2	14	18	31	30	37
2– 4	18	16	19	39	20
4– 6	155	155	162	173	227
6– 8	73	102	89	99	89
8–10	39	52	40	45	56
10–12	73	64	66	63	39
12–14	57	54	48	62	64
14–16	15	28	41	62	67
16–18	24	32	35	33	25
18–20	15	19	19	13	17
20–	22	22	21	15	15

Tabell A.29 Hela förstagsångsutgivningen av barn- och ungdomslitteratur fördelad efter prisklasser: antal titlar/prisklass.

Pris (kr)	1966	1967	1968	1969	1970
- 2	0	3	13	10	12
2- 4	13	10	17	35	9
4- 6	70	73	81	84	80
6- 8	26	36	38	42	36
8-10	23	35	25	32	39
10-12	51	39	51	42	18
12-14	49	40	32	46	53
14-16	8	23	28	48	42
16-18	12	20	23	18	15
18-20	4	8	10	9	12
20-	3	8	5	5	7

Jämför man tabell A. 28 med A. 30 framgår att de allra flesta 4-6-kronorsböckerna ingår i serier. Antalet stiger mellan 1969 och 1970 från 148 till 207 titlar.

Att prisklassen 4-6 kr (inklusive skatt) är den största beror på att B Wahlström har de allra flesta av sina titlar (578) i denna grupp; uppenbarligen siktar man i stor utsträckning till att barnen själva skall köpa dessa böcker. Även Rabén & Sjögren har relativt många titlar (123) i denna prisklass, medan Bonniers endast har ett fåtal titlar (25) här.

Ser man vidare på de tre största förlagens utgivning ur denna synvinkel framgår att B Wahlström inte har några böcker i de allra dyraste prisklasserna. I klassen 10-12 kr har förlaget ett sextital titlar under perioden, de flesta utgivna under förlagsnamnet Lindblads. Ett stigande antal titlar har förlaget i klassen upp till 2 kr, vilket beror på utgivningen av billigserien Wahlströms ungdomspocket.

Rabén & Sjögren har flest titlar (174) i prisklassen 6-8 kr. Även Bonniers har många böcker (106) till detta pris, vilket bidrar till att denna klass blir den näst största i hela den samlade barnboksutgivningen. För Bonniers del återfinns de flesta titlarna (127) i prisgruppen 14-16 kr.

Tabell A.30 Seriebunden barn- och ungdomslitteratur fördelad efter prisklass: antal titlar/prisklass.

Pris (kr)	1966	1967	1968	1969	1970
- 2	0	2	12	11	22
2- 4	10	10	13	32	12
4- 6	143	142	148	148	207
6- 8	38	65	57	77	74
8-10	14	12	10	13	19
10-12	33	26	30	23	20
12-14	25	23	15	11	27
14-16	5	18	27	43	32
16-18	10	11	14	11	11
18-20	8	4	7	3	1
20-	9	10	8	5	2

Tabell A.31 Barn- och ungdomslitteratur, som ej ingår i bokserier, fördelad efter prisklass: antal titlar/prisklass.

Pris (kr)	1966	1967	1968	1969	1970
– 2	14	16	19	18	14
2– 4	8	6	6	7	8
4– 6	12	13	14	25	20
6– 8	35	37	32	22	15
8–10	25	40	30	32	37
10–12	40	38	38	40	19
12–14	32	31	33	51	37
14–16	10	10	14	19	35
16–18	14	21	21	22	14
18–20	7	15	12	10	16
20–	13	12	13	10	13

I tabell A. 31 fördelas icke seriebundna böcker på prisklasser. Medelpriset låg för denna grupp på ca 11 kr. Gruppen 10–12 kr är störst, utom 1970 då talet har sjunkit till hälften mot föregående år.

Sammanfattningsvis bör understrykas att den prissänkning, som redovisas för hela utgivningen i tabell A. 27, inte är så gynnsam som den kanske i förstone tedde sig. Undersöker man nämligen vari denna sänkning består, speciellt mellan 1969 och 1970, framgår att förlagen på intet sätt pressat priserna för alla sorters böcker. Det är serieutgivningen med sina jämförelsevis höga upplagor och talrika omtryck som främst hjälper till att hålla nere genomsnittspriset, medan utgivningen av icke seriebundna böcker och förstagångsutgivningen uppvisar något stigande priser under perioden. SPK:s undersökning av 1966 års utgivning på förlag som ej är speciellt inriktade på massmarknadsförsäljning ger ett högre genomsnittspris (10:52) än det som framräknats för hela populationen i tabell A.27.¹

En prisundersökning av de böcker, som Bibliotekstjänst på grundval av recensioner och andra omdömen valt ut till årets bästa böcker 1966 och följande år t o m 1970,² visar att priserna på dessa erkända och kvalitativt jämförelsevis högtstående böcker för barn och ungdom ligger väsentligt högre än genomsnittspriset för hela bamboksutgivningen. För Bibliotekstjänsts urval, som brukar bestå av ett åttiotal böcker per år, stiger genomsnittspriset från närmare tretton kronor 1966 till cirka 14:50 kronor 1970.³

I prishänseende förekommer en skiktning inom barnlitteraturutgivningen, som uppenbarligen måste försvåra för ”kvalitetsböckerna” att nå en omfattande spridning. Dessa böcker har – som vi sett av frekvenstabellerna – att konkurrera med ett stort utbud av väsentligt billigare böcker.

¹ En bok om böcker (SOU 1972:80), s 84. Vilka förlag som undersökts framgår av avsnitt A.7.5.

² Dessa böcker förtecknas årligen i en broschyr från Bibliotekstjänst: ”Vi läser på fritid. Bästa böcker 1966 (1967 etc) för barn och ungdom”. Samtliga titlar (utom de tillägg utanför det årliga urvalet som brukar rubriceras ”Samlingsvolymerna och Nya upplagor”) har medtagits i beräkningarna.

³ Medelpriset inklusive skatt: 1966 12:77, 1967 13:73, 1968 13:30, 1969 13:91, 1970 14:46. Efter den här undersökta perioden uppgår medelpriset till: 1971 15:80, 1972 15:00.

Reservation

av Stellan Arvidson och Sven-Gustaf Edqvist

I kapitel 11, "Ämneslärarutbildningen i svenska", går EG i avsnitt 11.1 igenom den ämnesteoretiska och praktiskpedagogiska grundutbildningen. Framställningen utmynnar i ett förslag om *ettämnesutbildning* för blivande lärare i svenska på grundskolans högstadium och i gymnasieskolan. Vi kan inte ställa oss bakom detta förslag.

Förslaget har grundfelet att utgå från ett enda skolämnes intresse utan hänsyn till skolarbetet som en helhet. Det isolerar ämnet svenska från övriga skolämnen. Det isolerar svenskläraren utbildningsmässigt och i skolarbetet från övriga lärare. Det strider därigenom mot de grundsatser som kodifierats i läroplanernas "Mål och riktlinjer".

När direktiven skrevs för 1968 års lärarutbildningskommitté, LUK, var den uppfattningen allmän, att lärare på grundskolans högstadium borde ha utbildning i *tre* skolämnen. 1960 års lärarutbildningssakkunniga, LUS, hade starkt framhåvt de pedagogiska och elevvårdande skälen för detta. De sakkunniga ifrågasatte inte heller möjligheterna att konstruera ämneskombinationer, i vilka de ingående ämnena kunde stödja varandra, vara inbördes besläktade. Vid närmare analys fann LUK, att planen på tvåämneskombinationer är omöjlig att förverkliga. Man stannade inför tvåämneskombinationer. Detta betyder emellertid, att en rad ämnen, som hittills ensamma bildat underlag för lärartjänster, föreslås ingå i kombinationer med ett annat ämne. Till de ämnen, som på detta sätt får sin ställning förändrad, hör musik, teckning (enligt förslaget: bildkonst) och gymnastik. Man går alltså här från ettämnessystem till tvåämnessystem. Att gå i motsatt riktning, från två- eller tvåämnessystem till ettämnessystem, såsom EG nu föreslår för svenskans del, förefaller helt orealistiskt och med hänsyn till skolarbetets allmänna målsättning olämpligt.

När förslagen från LUK om tvåämnesutbildning beaktades, blev reaktionen från företrädarna för de nämnda ämnena mycket stark; ämnena skulle ju få vidkännas en minskning av utbildningstiden som procentuellt var vida kraftigare än den som tidigare drabbat ämnet svenska. Men stormen lade sig snabbt, och ämnesrepresentanterna synes ha slutit upp kring den föreslagna omläggningen. Vid en rad konferenser

1972 med representanter för ämnet svenska har möjligheten att förstärka utbildningen i ämnet genom att skapa ettämnessystem diskuterats; erfarenheterna från dessa konferenser ger vid handen, att tanken på ettämnesexamen och ettämnestjänster i svenska inte vinner någon större anklang bland ämnesrepresentanterna, de må vara universitetslärare, skollärare eller studerande.

För en avvisande hållning till ettämnessystem i svenska kan redan påtagliga praktiska skäl anföras. Ämnet svenska har alltid betraktats som mycket arbetskrävande för läraren. Om systemet med ettämnestjänster i ämnet förverkligades, skulle enligt nuvarande timplan varje svensklärare på grundskolans högstadium behöva ha sex klasser. Han skulle behöva handleda 180 elever i skolans viktigaste ämne. För varje svensklärare framstår denna uppgift utan vidare som orimlig.

Också utbildningsmässigt framstår ettämnessystemet för läraren som praktiskt olämpligt. Basen blir för smal. Man måste räkna med att studiet av det andra i läroexamen ingående ämnet, t ex historia eller ett främmande språk, avsevärt stärker bildningsgrunden. Inte minst den litterära delen av ämnet svenska behöver denna breddade bas.

I direktiven för LUK pekades på risken att ämnen med ettämnestjänster kommer att stå utanför "den alltmer angelägna integreringen av skolans ämnen". Avgörande är härvid hänsynen till elevvården. Ettämnestjänsterna medförde en splittring inom klassen på alltför många lärare och en splittring för läraren på alltför många elever. Systemet med ettämnestjänster försvårar dessutom ämnenas samverkan. Förskjutningar mellan olika ämnen skall inte behöva stranda på för smal lärarutbildning. Läraren skall kunna visa vägen till förståelse av helheten och sammanhangen i skolans samlade stoffinnehåll. För ämnet svenska, som är ett centralt kommunikationsämne, gäller detta i speciellt hög grad. Ämnet har hittills aldrig stått isolerat och bör inte heller i framtiden isoleras från övriga ämnen.

I universitetsutbildningen liksom i den praktiska lärarutbildningen har ämnet svenska fått mycket kort, man kan säga katastrofalt kort tid till sitt förfogande. Man får emellertid inte glömma, att de svårigheter som har drabbat ämnet svenska har drabbat också andra ämnen med traditionellt lång utbildningstid: religionskunskap (som tidigare haft en hel examen, teol kand, som grundval), samhällskunskap (som bygger på inslag från en lång rad tidigare universitetsämnen), de främmande språken (som behöver mycken tid till inträning av språkfärdigheten), vissa naturvetenskapliga ämnen (där stoffet sväller för varje dag), ett flertal övningsämnen (där färdighetsträningen kräver tid och långsamt mönande). När statsmakterna, medvetna om att ämnesutbildningen i en lång rad ämnen blir knapp, ändå har begränsat normalutbildningstiden för lärare till tre år (vartill kommer ett års praktisk lärarutbildning), har de utgått från det faktum, att vi lever i ett föränderligt samhälle och därför måste ha en skola som ständigt förändras. Förändringarna kan tänkas drabba både ämnesinnehållet och arbetssättet. Det är med hänsyn härtill nödvändigt, att grundutbildningen för lärare, som dock skall tjänstgöra kanske 40 år framåt, blir relativt kort: den är endast början på en kontinuerlig utbildning och får till huvuduppgift att lägga grunden för en

ständigt pågående fortbildning.

Den nödvändiga förskjutningen från grundutbildning till fortbildning aktualiserar kravet på att fortbildningen verkligen blir kontinuerlig, systematisk och tillräckligt omfattande. Vi understryker därför kraftigt de förslag till förstärkning av fortbildningen i svenska, som EG framlägger i avsnitt 11.2 och som tar fasta både på möjligheterna för lärarna att successivt vidga sina litteraturhistoriska grundkunskaper och sin allmänna litterära beläsenhet och på möjligheterna att både översiktligt och i detalj följa den dagsaktuella litteraturutvecklingen. Tiden för grundutbildningen i svenska är knapp; desto angelägnare är det att statsmakterna gör tillräckliga insatser för svensklärarnas fortbildning.

A Summary

When the Literary Commission's group of experts – designated EG here – takes up the problem of school and literature, the term school is taken to mean the entire educational system from day nursery to adult education (1). The activities of the teacher training colleges and universities are also taken into consideration insofar as these have been regarded as being of importance to the questions discussed by EG.

EG attaches great importance to the school in the education of our country to a nation of reading people. In this context EG can base its conclusions on the reports of the Education Commissions (2,3) and on the current curriculum of the comprehensive school (4). EG notes, however, that the school system has failed to achieve this aim on important points (5).

A not inconsiderable group of pupils leave school with a negative attitude towards the reading of books. EG claims that an important reason for this is that the actual process of reading is too much trouble to these pupils and that the cause of this must be sought for in childhood environment: children from homes which have a poverty of language, have difficulties with the fundamental *ability to read* and never conquer the handicap they thereby suffer from compared to more favoured comrades. EG recommends an expansion of the system of day nurseries and supports the proposal for obligatory kindergartens. The motivation for this is in both cases the necessity of compensating certain children for a home environment which is poor in culture. EG emphasizes, however, that also children from favoured homes have a need of the social contacts and the stimulating environment offered by day nurseries and kindergartens (6.1). The fact that the comprehensive school has failed to eliminate the handicap of the children exhibiting weak performance with regard to ability to read, is, according to EG, due to the fact that systematic training in reading is neglected in the comprehensive school. EG proposes a strengthening of the junior stage teachers' methodic schooling with regard to tuition in reading; in the case of the intermediate stage teachers EG recommends a concentration of further education to make the teachers better equipped to relate at the intermediate stage to reading tuition at the junior stage and to further develop the ability to read;

certain additions to the instructions which regulate education are proposed. In the case of all stages of the comprehensive school EG demands that all teachers be instructed to try by means of individualized tuition in reading bring each and every child up to a good standard of reading ability and to a studying technique adapted to each subject (7.1). In the case of certain lines in senior secondary school, special measures are proposed (8.4).

EG places special importance on the *availability of books* to young people. Nurseries and kindergartens should be equipped with qualitatively and quantitatively satisfactory collections of books, and co-operation with local public libraries should, as far as these schools are concerned, be introduced or intensified (6.1). Similar views are put forward with regard to the comprehensive school (7.5). The question of school libraries and free reading of literature is taken up by EG in a special section (9). School libraries are intended to be an instrument of education and to be responsible for lending books for free reading. Dualism has damaged book-lending in that it has had too short a time at its disposal or has even been moved from the school. EG considers that book-lending is part of the pedagogic work of the school and should be incorporated in the school system.

EG places emphasis on the fact that fiction, primarily children's books, is well represented in class libraries and that recently published books are in various ways made available to the pupils. EG decidedly claims that fiction also has a place in school libraries; lending cannot be entirely left to the public libraries. In order to fulfil its task the school library should be open the entire school day. EG further emphasizes the desirability of having fulltime school librarians. The importance of school-public library co-operation is emphasized. EG suggests that a condition of government grants to day nurseries be that these systematically co-operate with the public libraries and that such co-operation be enjoined in the future obligatory kindergarten's programme. Certain measures are recommended for co-operation between the comprehensive school and the senior secondary school on the one hand and the public library on the other.

In order that the school be made clearly aware of its task to give young people an *interest in literature* and the reading of books, effected individualization is necessary according to EG, whereby the teacher starts on the basis of each pupil's documented need of certain reading; in this context attention is drawn to the danger inherent in mechanically produced books in mass-market series (7.2). The importance of free writing and creativity in order to create a deeper interest in literature is emphasized (7.3). The importance of teaching aids is also discussed and EG emphasizes that children's books can be used in education to a far greater extent than at present (7.5). While the curriculum of the comprehensive school is clearly geared to furthering the pupils' interest in literature, the curriculum of the senior secondary school leaves much to be desired in this respect – not least when it comes to overlapping aims and principles. There the work of the senior secondary school is centred around the personality development of the pupil, but the reading

of literature has been accorded a very small role. Nor is any attention accorded to the pupil's own creative work in the field of literature. EG proposes a revision of the curriculum's "Aims and principles" with intent to accord the reading of literature a more central position (8.1). EG further emphasizes that the curriculum in Swedish for the three-year lines is antiquated; it was written a decade ago and has not been able to take into consideration the teaching of modern literature; a revision is proposed (8.3).

Swedish, as a subject, is taught a satisfactory *number of hours* at junior and intermediate stage in the comprehensive school. EG notes, however, that the number of hours is insufficient at senior stage and in certain senior secondary school lines, and proposes an increase (7.4 and 8.2).

EG goes through the various forms of *adult education*, desires attention to be drawn to the reading of literature at retraining courses and in tuition in Swedish for immigrants, places hopes on municipal adult education in comprehensive school and senior secondary school subjects, emphasizes that the importance of the county college is still great, not least with regard to the study of literature there, and finally deals with the possibility of study circles expanding in the field of literature studies (10).

EG has paid particular attention to the failings in *teacher training* that make the school's task of interesting pupils in books and the reading of literature more difficult. As already pointed out, EG proposes a strengthening of the children's literature aspect of pre-school teachers' training and the training of spare time teachers (6.3). With regard to the comprehensive school's class teachers EG notes that the time accorded to junior stage teachers' training is too short to give sufficient knowledge of children's books and the problems involved with them. With regard to special subject teachers the time accorded to the methodology of tuition in literature is insufficient. EG demands wideranging co-operation between the teacher training colleges' methodology tuition in literature and the universities' tuition in Swedish as a subject (7.4). With regard to the latter EG notes that the time accorded to studies in literature is insufficient and that a systematic survey of world literature (including Swedish literature) has only been accorded twelve weeks. EG discusses the possibility of creating a one-subject examination in Swedish, whereby the subject would be accorded six terms and tuition in literature would be accorded reasonable space. EG also discusses the alternative possibility of extending the time accorded to theoretical tuition in the subject from six to eight terms for *filosofie kandidat* degrees in which Swedish is included. EG has settled for the solution involving a one-subject examination (11.1). There is a reservation on this point.

EG emphasizes that additional course D 1, which brings students in contact with the scientific problems of the study of literature, should be accorded a higher degree of merit in applications for practical teacher training. Otherwise EG refers to the possibilities of strengthening tuition in literature within the framework of further education, and proposes trials involving co-operation between the universities and the further

education section of the teachers' training college in Linköping and support of the teacher's individual further education (11.2).

The need of *research* on children's books leads EG to put forward a proposal for research posts, inter alia – two professorships. By this proposal EG adopts an attitude to the document referred by the Crown on the subject from FLYCO (12).

In a document from the head of the department dated June 7 1972, the Literary Commission was instructed to consider the future attitude and organization of *Svenska Barnboksintitutet* (the Swedish Institute of Children's Books). The group of experts deals with these problems in chapter 13 and there takes its stand with regard to the document issued by the head of the department. EG proposes that the *Svenska Barnboksintitutet* be reorganized as a government foundation with a number of interested parties, representative authorities and organizations connected with the field of children's literature. The new form of organization ought to be a condition of increased assumption of responsibility for the future of the institute on the part of the government. Implementation of the suggested proposal constitutes in the group's opinion the best guarantee for a continuing continuation of the activity. At the same time possibilities are created of achieving the expansion and improvement of the institute's activities now considered completely necessary.

The cost of the proposed reform involves an additional expense of Skr 353,000 for the government in comparison to the the grants paid to the institute for the fiscal year 1972/73.

Finally there is an appended report on a survey of the publication of books for children and young people in Sweden between 1966 and 1970.

Appendix A: The publication of books for children and young people in Sweden 1966–1970

A.1 Introduction

The survey covers the publication of books for children and young people¹ in Sweden between 1966–1970 but is supplemented by information referring to publication in 1971 and 1972. The material for the survey has mainly been taken from *Svensk bokförteckning* (annual catalogues of Swedish National Bibliography).

The introduction emphasizes that the term *reading matter for children and young people* is not synonymous with the term *children's literature*. Children's reading matter also includes things other than children's literature such as comics and books for adults. Books in mass-market series also include a number of cheap book series, disseminated through *Svenska Pressbyrån*² to – inter alia – stalls and department stores, and read by adults and children alike. This has been shown by *litteraturutredningen's* (the Literary Commission) studies on reading habits (SOU 1972:20).

The introduction also points out that children's literature in Sweden has not previously been accorded any overall quantitative studies. The figures now put forward ought therefore to be able to constitute an

¹ Hereafter referred to as *children's books*.

² *Svenska Pressbyrån* (the Swedish Press Bureau) is a distributor with approx. 14,000 points of sale, mostly newsagents and station book stalls.

object for further comments by the trade and in the general discussion on children's books.

A.2 Publishing statistics for children's literature

In 1953 the Bibliographical Institute began publishing annual publishing statistics. Prior to this statistics for the publishing of children's books were only sporadically available. It is known, however, that around the turn of the century about 100 titles for children and young people were published annually, and towards the end of the 1940s 350–400 titles were published.

There is information available as from 1953 on how many titles are published annually. It can be noted that the publication of children's books increases on the whole parallel with the total publication of books in Sweden during the immediately following years. Children's literature reaches a definite peak in 1957, when 628 titles were noted – an increase of 80 titles compared with the previous year. Thereafter there is a decrease, and as low a figure as 414 is noted in 1963. During the following part of the 1960s publication increases up to and including 1967, when it totalled 542 titles. After a certain decrease in 1968, publication reaches its highest point during the entire period in 1969 with 655 titles. In 1971 583 titles were published.

A.3 Design of the study

Section "u. Juveniles" in *Svensk bokförteckning* was used as source material. The division into periods is based on the year of printing (and not on the year a book was catalogued). This method has been proved to give the most reliable results.

A.4 Publication 1966–1970

The survey shows that the publication of children's books, expressed in number of titles, is increasing during the period. The same is indicated by the Bibliographical Institute's figures if they are grouped in two-year periods, thereby counteracting temporary deviations for certain individual years. Deviations of this sort can occur owing to the fact that the Institute's statistics are based on the year the books were catalogued; the difficulties experienced by the Institute can lead to certain cuts, so that the figures for different years are not entirely comparable.

Non-fiction (which, however, is difficult to define in the case of children's literature) constitutes only a small part of the total number of titles. Fiction, therefore, has every year of the period 1966–1970 answered for more than 85 % of the entire publication of children's books, expressed in number of titles.

In this sort of division of total figures between fiction and non-fiction, a decreasing tendency can be noted, in particular for non-fiction in 1970,

which is the last year to be covered by the survey. The Bibliographical Institute's annual statistics for 1971 show also that this tendency remains after 1970, in particular for fiction. A questionnaire put to the members of the Swedish Publishers' Association indicates that a decrease in publication of original Swedish works occurred in 1972.

A.5 The different genres of fiction

In the case of the period surveyed, novels/short stories constituted as much as 96.2 % (2,449 titles) of fiction for children and young people. In addition to this there is the *collections and periodicals* group (2.7 %) which mainly contains novels/short stories. The two remaining genres, *drama* and *poetry*, represent extremely small percentages of publication.

A.6 The different fields of non-fiction

Exactly one third of non-fiction for children belongs to the field of "Religion" (128 titles). This is followed by "Science" (14.3 %) and "Economics" (8.6 %). The fairly high publication figures for the latter section is explained by the fact that hobby books dealing with animals are placed in this section. The field of "History" answered for 7.6 % of the entire publication of non-fiction for children, "Technology" also for 7.6 % and "Sports and games" for 7.0 %.

A.7 Publishers

77 publishers – most of them occasional publishers of children's books – published children's books between 1966–1970. The three leading publishers, as regards titles, are B Wahlström (including Lindblads) with 771 titles, Rabén & Sjögren with 528 and Bonniers with 483. A further twenty publishers have published ten titles or more during the period. The group Other Publishers comprises 54 publishers of children's books. Of these publishers 41 answered only for one or two titles.

Only one major publishing firm can be called a *special publisher* of children's books: Carlsen/Illustrationsförlaget. Saga which was previously an independent special publisher of children's books, is now part of Läromedelsförlagen (after July 1 1972 Esselte Studium).

A large group of publishers is connected with *religious organizations*. These publishers' publication totals 231 titles or 7.9 % of all children's books titles during the period 1966–1970. Other publishers associated with popular movements, primarily Rabén & Sjögren and Tiden/FIB, answer for 23.2 % of the titles published.

Certain publishers have a more concrete attitude than others towards sales on the mass-market (i. e. through the Press Bureau and/or department store chains). Generally, however, this does not mean that these publishers, which to a comparatively large extent make use of the mass-market channels, should refrain from distribution via stockholding booksellers; on the contrary, the booksellers generally constitute an important channel for their books too. Publishers which relatively often

aim at mass-market sales are B Wahlström, Carlsen/Illustrationsförlaget, Åhlén & Åkerlund/Semic and Williams; FIB's "Gyllene böcker" (golden books) should also be mentioned in this context.

A major part of the Swedish publication of children's books is marketed in series, i. e. the titles are included in various series of books for children and young people. 1,764 titles of a total of 2,930 published between 1966–1970 belong to separate series of books for children. B Wahlström is by far the largest publisher of children's books in terms of titles, and has practically its entire publication divided between various series.

Reprints dominate the publication of children's books marketed in series. Only a couple of the children's books series place major emphasis on first editions.

In a special section (A.7.3) of the chapter on publishers, the question of the size of editions is dealt with. Only some sixty entries in *Svensk bokförteckning* list number of editions. This applies to reprints from Bonniers, and the editions are stated to be between 2,000 and 16,000 copies; the average is 6,300.

Serious children's books from the so called "quality houses" can, naturally, become bestsellers, as, for example, Astrid Lindgren's books with total editions of about 400,000 copies at times (Pippi Långstrump¹). But in the case of the serious children's book in general editions would seem to be about 3,500–5,000 copies or at the best 6,000–7,000 if the author is well established on the market. If a book sells well, and reprints are considered, the new edition can total 3,000–6,000 copies.

In the case of books in cheap edition series an edition of 15,000–25,000 copies would seem to be fairly normal. One hardly prints less than 8,000 copies owing to the price. An edition of 45,000 "before Christmas" can be considered in the case of a book for the mass-market. In the case of thin, very small books in "mini-book" or "booklet" size, editions are stated to generally total around 100,000 copies.

The Swedish Price and Cartel Board (SPK) has in its profitability survey for the Literary Commission (SOU 1972:80) collected information on editions from four publishers with a considerable publication of children's books: Bonniers, Rabén & Sjögren, Tiden/FIB and Almqvist & Wiksell/Geber. The following publishers, publishing a certain volume of children's books, are also included in SPK's selection of publishers: Verbum, Natur och Kultur and LTs förlag. Unfortunately B Wahlström is not included. Information has been gathered on a selection from the 1966 publication. A summary of the various editions and reprints attained by the titles during the period 1966–1970 shows that close to 58 % were printed in less than 10,000 copies while just over 42 % were over this limit; of these 7 % even reached over 25,000.

Fiction for adults total far less editions than the children's books. In the case of adult literature of a fiction type the average (according to the SPK survey) is 5,375 and the median figure 3,250 copies produced per title. In the case of children's literature the equivalent figures are 12,591 and 7,620 copies. Sales are also considerably more favourable for

¹ Pippi Långstrump is Astrid Lindgren's most famous character.

children's literature than for fiction for adults. In the case of children's literature the number of copies sold totals 4,945 (median figure; average is 9,044 copies), while fiction only reaches sales of 1,015 copies (median figure; calculated average is 2,743 copies).

A.8 Original Swedish works and translations

Original Swedish works¹ and translations answer for about half of the total publication of books for children and young people between 1966–1970 (51.2 % original Swedish works). In the case of fiction the proportion of original Swedish works is 49.6 % and in the case of non-fiction, which only comprises a small number of titles as far as children's literature is concerned, 61.7 %.

A.9 The original languages

On average 71.5 % of all translated children's literature during the period 1966–1970 was originally written in English. The proportion increased successively during the period and in 1970 totalled 76.5 %. According to the 1971 figures supplied by the Bibliographical Institute, the proportion of English increased somewhat further still in 1971. English is thereafter followed by French (6.8 %), Danish (6.2 %), German (4.7 %) and Norwegian (4.3 %).

If one discounts the three major non-Scandinavian languages in this context (English, French and German) and also the Scandinavian languages and Dutch (1.7 %) and the small group "several languages in the same book" (3.4 %), only 1.4 % remains to all the other languages of the world – a feeble result of the attempts to make the publication of children's books international.

A.10 Publication of first editions and reprints

The publication of first editions² answers for 53.7 % (1,572 titles) and reprints for 46.3 % of the total publication of children's books during 1966–1970. A continuous increase in the case of publication of first editions occurs until and including 1969 after which a decrease of 49 titles is noted for 1970. Despite this decrease during the last year of the period, an increase for the whole period can be noted of 24.7 % in the case of publication of first editions.

Reprints increase considerably during the last year of the period (from 262 titles in 1969 to 333 in 1970) and the increase for the period 1966–1970 is as much as 35.4 %. Fiction alone answers for this increase. It was primarily the books marketed in series by B Wahlström which were to an unusually large extent reprinted in 1970.

A.11 Average prices and price development

The publication of fiction for children has the highest average price in 1967 – Skr 9:43. Thereafter it decreases and in 1970 is less than Skr 9.

¹ The term *original Swedish works* is used as a collective description covering all books originally written in Swedish, i. e. both first editions and reprints.

² The term *publication of first editions* is used here of books published for the first time in Sweden – whether translation or original Swedish works.

The Consumer Price Index shows a decrease of 6.2 % during the period 1966–1970. Compared with the Consumer Prince Index which increased by 16.8 % during the same period, therefore, the average price decreased considerably.

The publication of first editions of fiction shows higher average prices (on average Skr 9:50 during 1966–1970) than the entire publication of fiction for children and young people. The Consumer Prince Index in the case of the publication of first editions increased by 6.6 %.

If one examines the publication of books published in series, one finds that the average price is a little more than Skr 1 lower than in the case of the total publication of fiction for children.

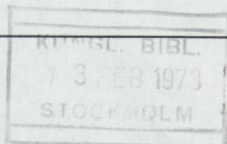
The price group tables offer the important indication that the majority of children's books do not have a price anywhere near the calculated average prices. A very heavy publication of relatively cheap books is balanced by a fewer number of expensive ones. The price group Skr 4–6 (fairly far off the average price of Skr 8–9) shows the highest frequency. The number of titles in this group published by B Wahlström amounts to nearly 600.

An examination of the books which *Bibliotekstjänst* (a central organization for the Swedish public libraries) on the basis of reviews and other opinions selected as the best books of the year in 1966 and the following years up to and including 1970, shows that the prices of accepted and qualitatively high-rating books for children are considerably higher (above 13 Skr) than average prices for the entire publication of children's books. With regard to prices therefore there is a stratification within the publication of children's literature, that obviously must make it difficult for the "quality books" to achieve widespread dissemination. These books have to compete with a large number of considerably cheaper books.

The price decrease mentioned which occurred during the period if one considers the entire publication, is not so favourable as it might at first seem. The publishers have not forced the prices on all sorts of books. It is the books published in series with their comparatively large editions and numerous reprints which primarily help to keep the average price down, while the publication of books not published in series and of first editions shows somewhat rising prices during the period.

Kronologisk förteckning

1. Litteraturen i skolan. U.

Systematisk förteckning

Utbildningsdepartementet

Litteraturen i skolan. Separat bilagedel 4 till litteraturutredningens huvudbetänkande. (1)

Anm. Siffrorna inom klammer betecknar utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.

Intresset för läsning och förmågan att läsa med urskillning och behållning grundläggs i barndomen. Bokbrist i ungdomsmiljöerna och försummelser i den tidiga lästräningen kan för all framtid blockera tillträdet till litteraturen. Skolan måste tillmätas den största betydelse just när det gäller att väcka och vidmakthålla intresset för läsning av värdefull litteratur.

Litteraturutredningen har tagit fasta på detta och tillsatt en särskild expertgrupp, som fått i uppdrag att översiktligt gå igenom litteraturläsningens villkor på undervisningsväsendets olika stadier. I föreliggande volym redovisar expertgruppen resultatet av sin genomgång. Gruppen lägger fram en rad konkreta förslag som syftar till att förbättra litteraturens ställning i skolan och föreslår vidare en reform av Svenska Barnboksinstitutet. Dessutom innehåller volymen en undersökning av de senaste årens utgivning av barn- och ungdomslitteratur.